SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Hlavný redaktor: prof. dr. Eugen Jóna
Výkonný redaktor: dr. Ladislav Dvonč
Redakčná rada: doc. dr. V. Blanár, dr. L. Dvonč, dr. G. Horák, dr. J. Horecký, prof. dr. E. Jóna, dr. F. Miko, doc. dr. Š. Ondruš, univ. prof. dr. E. Pauliny, dr. Š. Peciar, doc. dr. J. Ružička
Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

OBSAH

Perspektívy vývoja spisovnej slovenčiny — — — — — — — — — — — 257
Horecký J., Vzťahy medzi kybernetikou a jazykovedou — — — — — — 263
Mistrík J., Častice a intonácia — — — — — — — — — — — — 270
Dvonč L., Deriváty z kmeňa niektorých trpných príčastí — — — — — — 276
Kočiš F., Ku skladbe v románe Vladimíra Mináča Živí a mŕtvi — — — — 285
Miko F., Prívlastok pri základných číslovkách — — — — — — — — 295

Zprávy a posudky

Riaditeľ dr. Štefan Peciar päťdesiatročný. E. Jóna — — — — — — — 300
Súpis prác Štefana Peciara. L. Dvonč — — — — — — — — — — 302
Dyslalie. L. Dvonč — — — — — — — — — — — — — — — 310
Porada Medzinárodnej terminologickej komisie pri Medzinárodnom komitéte slavistov. J. Ružička — — — — — — — — — — — — — — 313

Rozličnosti

K otázke spojovníka v menách typu *Gregor-Tajovský*. L. Dvonč — — — — 314
Snemovňa reprezentantov? L. Dvonč — — — — — — — — — — 315
Otrhaný (ošklbaný) ako lipa. G. Horák — — — — — — — — — — 316
Frontispice či *frontispis?* L. Dvonč — — — — — — — — — — 316
Prídavné mená typu *dvojdielny — dvojdielový*. J. Horecký — — — — — 317
Tvrdá noc, tvrdá zima. G. Horák — — — — — — — — — — 318
O slovách *litráž* a „listáž". J. Horecký — — — — — — — — — 319
Keď je tam štyri—päť detí... F. Miko — — — — — — — — — — 319

Odpovede na listy

Počúvate rozhlas po drôte? — — — — — — — — — — — — — 320
K slovám typu *bisťu, veruže, hja* a pod. J. Mistrík — — — — — — — 320

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 27 1962 ČÍSLO 5

PERSPEKTÍVY VÝVOJA SPISOVNEJ SLOVENČINY

Ústav slovenského jazyka v spolupráci s Ústavom pro jazyk český a s katedrou slovenského jazyka a literatúry Univerzity Komenského usporiadal v dňoch 2.—4. apríla 1962 v Bratislave vedeckú konferenciu o vývinových tendenciách dnešnej spisovnej slovenčiny a o problémoch jazykovej kultúry. Na záver tejto konferencie riaditeľ ÚSJ SAV dr. Štefan Peciar predniesol tézy o perspektívach vývoja spisovnej slovenčiny, ktoré vypracoval za spolupráce členov predsedníctva konferencie (akad. B. Havránek, člen korešpondent ČSAV J. Bělič, univ. prof. A. Jedlička, univ. prof E. Pauliny, prof. E. Jóna, doc. A. Lamprecht, doc. J. Ružička, dr. J. Horecký a dr. Š. Peciar). Pri definitívnej redakcii téz autor prihliadal na pripomienky, ktoré odzneli v diskusii. Tézy pre ich závažnosť uverejňujeme v plnom znení. Zprávu o celej konferencii prinesie Slovenská reč v budúcom čísle.

Upevnením ľudovodemokratického zriadenia a neskôr vznikom socialistického štátu v našej vlasti vytvorili sa mimoriadne priaznivé podmienky pre rozvoj slovenskej národnej kultúry a slovenského národného jazyka. Mohutne sa rozvíja predovšetkým spisovná slovenčina, ktorá v socialistickej spoločnosti prevzala všetky dôležité spoločenské funkcie ako spoločný dorozumievací prostriedok všetkých príslušníkov slovenského národa vo všetkých oblastiach ich kultúrnej činnosti.

Masovým rozšírením dennej tlače, rozhlasu a televízie preniká spisovný jazyk v oboch podobách, písomnej i hovorenej, do všetkých vrstiev národa v mestách, v priemyselných oblastiach i na dedinách. Počet aktívnych používateľov spisovného jazyka ustavične rastie. Významným činiteľom pri rozširovaní a upevňovaní pozícií spisovného jazyka je socialistická škola a iné výchovné, osvetové a kultúrne zariadenia.

Paralelne s narastaním spoločenských úloh spisovného jazyka obmedzuje sa používanie miestnych a krajových nárečí. Postupne sa stierajú ostré nárečové rozdiely a dotvárajú sa nadnárečové útvary, tzv. interdialekty, ktoré ešte viac ako miestne nárečia podliehajú vplyvu spisovného jazyka, pričom samy vplývajú na spisovný jazyk prostredníctvom jeho hovorového štýlu, a to najmä v oblasti slovnej zásoby, ale i v gramatickej stavbe a v hláskosloví, resp. vo výslovnosti. Tento vývoj je badateľný najmä v oblastiach s väčšími priemyselnými a kultúrnymi centrami, ako je Bratislava, Košice, Banská Bystrica, Martin a i. Význam hovorového štýlu pre ďalší rozvoj spisovnej slovenčiny sa bude naďalej zvyšovať.

Stále sa zvyšujúce spoločenské úlohy a vyjadrovacie potreby spisovnej slovenčiny, súvisiace s rozvojom výroby, techniky, vedy a kultúry vôbec, vyžadujú ustavičné obohacovanie slovnej zásoby spisovného jazyka a zdokonaľovanie jeho výrazových prostriedkov a vyjadrovacích možností. Slovná zásoba spisovného jazyka sa obohacuje predovšetkým tvorením nových pomenovaní z domácich slovotvorných prostriedkov podľa produktívnych slovotvorných postupov.

Avšak pri stále sa prehlbujúcej medzinárodnej spolupráci, najmä medzi socialistickými a inými mierumilovnými krajinami, pri výmene skúseností a pracovných výsledkov dochádza k čoraz intenzívnejšiemu vzájomnému ovplyvňovaniu a obohacovaniu slovnej zásoby spisovných jazykov, a to nielen jazykov blízko príbuzných, ale i nepríbuzných. Vzájomný vplyv novodobých spisovných jazykov prejavuje sa jednak tým, že sa niektoré nové pomenovania, najčastejšie odborné termíny, tvoria napodobením inojazykových pomenovacích a slovotvorných modelov (kalkovaním), jednak tým, že sa navzájom preberajú potrebné pomenovania. Je pochopiteľné, že spisovné jazyky, ktorých slovná zásoba je menej rozvinutá, preberajú viac ako všestranne rozvinuté spisovné jazyky s dlhou tradíciou.

Pre ďalší rozvoj slovnej zásoby spisovnej slovenčiny je dôležitý stály kontakt spisovnej slovenčiny s češtinou, najbližšie príbuzným slovanským jazykom. Tento priamy kontakt oboch našich jazykov, siahajúci hlboko do minulosti, vystupňoval sa v období budovania socializmu a bude sa naďalej stupňovať hromadným stykom príslušníkov oboch národov priamo vo výrobnom procese a pri plnení spoločných budovateľských úloh. Ustavičný priamy styk českého a slovenského jazyka vedie k ich vzájomnému ovplyvňovaniu, ktorého možnosti sa zvyšujú veľkou blízkosťou oboch jazykov. Vzájomný vplyv spisovnej slovenčiny a češtiny sa prejavuje vo všetkých oblastiach jazyka, ale predovšetkým a najprenikavejšie v slovnej zásobe. Spisovná slovenčina v minulosti prevzala z vyspelejšej spisovnej češtiny veľké množstvo odborných termínov, na základe českej terminológie sa v slovenčine budovali celé terminologické sústavy, takže česká a slovenská terminológia v mnohých odboroch vedy a techniky je do veľkej miery jednotná. Jednotnosť terminológie v oboch našich spisovných jazykoch pri blízkosti ich gramatickej stavby nesmierne uľahčuje príslušníkom oboch národov vzájomné dorozumievanie.

V súčasnom období zbližuje sa slovná zásoba češtiny a slovenčiny nielen vzájomným preberaním termínov, ale hlavne spoločným tvorením nových pomenovaní podľa rovnakých slovotvorných a pomenovacích modelov. Táto tendencia sa bude naďalej stupňovať. Tento objektívny proces vývinu slovnej zásoby našich spisovných jazykov znamená ich vzá-

jomné obohacovanie. Preto treba odsúdiť ako škodlivé buržoáznonacionalistické a puristické snahy oba spisovné jazyky od seba umele oddeľovať a vzďaľovať.

Pre obohacovanie slovnej zásoby spisovnej slovenčiny ako aj češtiny v najnovšom období má veľký význam ruština. Tým, že sa u nás preberajú sovietske skúsenosti a výsledky pri budovaní socialistickej a komunistickej spoločnosti, že sa stále vo väčšom rozsahu študuje sovietska odborná a politická literatúra a číta sovietska denná tlač, preberajú sa do oboch našich spisovných jazykov v stále väčšom počte ruské odborné termíny, najmä z oblastí výroby, novodobej techniky, politiky a organizácie spoločnosti. Ruština poskytuje spisovnej slovenčine i češtine predlohu a podnety pre mnoho nových pomenovaní, jednoslovných i viacslovných. Cez ruštinu sa do slovenčiny i češtiny dostávajú aj mnohé medzinárodné termíny. Súvisí to s postavením ruštiny ako medzinárodného jazyka svetového proletariátu, socialistických krajín a celého pokrokového sveta.

Prevažnú väčšinu prevzatých slov spisovná slovenčina prispôsobuje svojej hláskoslovnej a gramatickej stavbe a obyčajne i pravopisnej sústave. Táto zásada sa vzťahuje aj na slová ruského a českého pôvodu. Tým si spisovná slovenčina aj pri ustavičnom zbližovaní s češtinou a pri preberaní slov z ruštiny zachováva svoju samobytnosť.

Inou významnou črtou dnešnej spisovnej slovenčiny ako vysoko vyspelého kultúrneho jazyka socialistického národa je bohatá štylistická diferenciácia vyjadrovacích prostriedkov, súvisiaca s vyjadrovacími potrebami spoločnosti a so zvýšenými funkciami spisovného jazyka. V súčasnej spisovnej slovenčine sa vykryštalizovali všetky potrebné funkčné jazykové štýly s charakteristickými výrazovými prostriedkami. Štýlová diferenciácia spisovnej slovenčiny ďalej pokračuje.

Vývin gramatickej stavby súčasnej spisovnej slovenčiny je charakterizovaný týmito základnými tendenciami:

Morfologický systém dnešnej spisovnej slovenčiny je pomerne ustálený. Nevznikajú nové slovné druhy ani nové gramatické kategórie. Medzi jestvujúcimi slovnými druhmi a gramatickými kategóriami je však stále napätie a pohyb, ktorý sa prejavuje ustavičnými presunmi medzi nimi (vznikajú nové substantíva z adjektív, nové adjektíva z príčastí, nové sekundárne predložky zo substantívnych tvarov, predložkových i bezpredložkových, z prísloviek i zo slovesných tvarov; niektoré skupiny slov prechádzajú k iným vzorom a zvyšujú ich produktívnosť, menej produktívne typy ľahšie podliehajú analógii). Tieto pohyby vedú k zvýšeniu pravidelnosti v morfológii.

Živý pohyb v morfologickom systéme dnešnej spisovnej slovenčiny do-

svedčujú pomerne hojné dvojtvary. Sú výsledkom pôsobenia rozličných protichodných analógií. Vo väčšine prípadov postupne víťazia novšie varianty.

Skladba dnešnej spisovnej slovenčiny je ešte stále neuspokojivo preskúmaná. Na základe doterajších pozorovaní možno konštatovať, že v súčasnej spisovnej slovenčine, najmä v odbornom štýle, sa rozširuje používanie menného spôsobu vyjadrovania. Zosilňuje sa hypotaxa v súvislosti s logickou vypracovanosťou myšlienky. Niektoré konštrukcie sú na ústupe (napr. typ dvojčlennej vety so všeobecným podmetom typu *zvonia, hovoria* ustupuje typu *zvoní sa, hovorí sa*). Polovetné konštrukcie s prechodníkom, ktoré boli dočasne na ústupe, opäť ožívajú vplyvom prekladov z ruštiny.

Z hľadiska ďalšieho vývoja spisovnej slovenčiny a spisovnej češtiny je potrebné konfrontačné štúdium gramatickej stavby oboch našich spisovných jazykov, ktorým by sa zistili nielen rozdiely, ale aj spoločné vývinové tendencie v gramatickej stavbe dnešnej spisovnej slovenčiny a spisovnej češtiny.

Vývoj hláskoslovného systému dnešnej spisovnej slovenčiny ovládajú dva základné faktory. Na jednej strane je to vzájomný vzťah písanej (tlačenej) a hovorenej podoby spisovného jazyka. S postupne sa zvyšujúcim ovládaním spisovnej normy písaná podoba spisovného jazyka pôsobí stále prenikavejšie na hovorenú podobu. Druhým faktorom je prenikanie istých nadnárečových krajových prvkov výslovnosti do hovorového štýlu spisovného jazyka a cez hovorový štýl do normy spisovného jazyka (napr. nemäkká výslovnosť skupín *le, li*; vyslovovanie obyčajného *e* miesto širokého *ä*).

Slovenská spisovná výslovnosť nie je dosiaľ celkom ustálená. Jej kodifikácia je medzerovitá a v niektorých prípadoch ju nemožno pokladať za definitívnu.

Dnešný slovenský pravopis je založený na kombinácii fonologického a morfologického princípu, pričom fonologický princíp je v ňom základným princípom. Poslednou pravopisnou úpravou v r. 1953 sa dosiahla väčšia demokratizácia pravopisu zblížením písanej podoby spisovnej slovenčiny s dnešnou spisovnou výslovnosťou. Túto tendenciu treba naďalej podporovať, ale súčasne je potrebné dbať na to, aby sa snahou o zvýšenú demokratizáciu pravopisu nenarušila kontinuita grafického obrazu spisovného jazyka. Okrem toho je nevyhnutné starať sa o to, aby sa slovenský a český pravopis zbytočne od seba neodďaľovali, ale aby sa naopak oba pravopisné systémy podľa možnosti zbližovali, pokiaľ tomu nebránia rozdiely v gramatickej a zvukovej stavbe oboch jazykov.

Teoretické zásady a spôsoby odbornej starostlivosti o spisovný jazyk

musia zodpovedať stupňu vývoja daného spisovného jazyka a požiadavkám spoločnosti, kladeným na spisovný jazyk. V období dnešného rozkvetu spisovného jazyka, keď dochádza k maximálnemu obohacovaniu jeho slovnej zásoby a bohatému štýlovému rozvrstveniu jeho vyjadrovacích prostriedkov, nemôžeme vystačiť so zastaranými a nesprávnymi puristickými názormi na otázky jazykovej správnosti a jazykovej kultúry. Puristické požiadavky tzv. historickej čistoty spisovného jazyka, tzv. jazykovej svojskosti, romanticky chápanej ľubozvučnosti alebo folklorizujúcej ľudovosti nie sú primeranými zásadami jazykovej kultúry. Uplatnenie týchto požiadaviek v minulosti viedlo k brzdeniu rozvoja spisovnej slovenčiny.

Marxistická teória jazykovej kultúry vychádza z názoru, že zvyšovanie jazykovej kultúry všetkých členov socialistickej spoločnosti je neoddeliteľnou zložkou a dôležitou súčasťou socialistickej kultúrnej revolúcie. Bez vysokej jazykovej kultúry je socialistická kultúra nemysliteľná. Preto je potrebné vyvinúť všetko úsilie o dosiahnutie čo najvyššej jazykovej kultúry u všetkých členov našej spoločnosti. Tomuto cieľu musí vo zvýšenej miere slúžiť jazyková výchova v škole, ako aj všetky ostatné formy jazykovej výchovy (jazyková poradenská služba, jazykové kurzy v redakciách a na závodoch, v ľudových univerzitách, jazykové stĺpčeky v novinách a i.). Stav jazykovej výchovy v škole je dosiaľ neuspokojivý nielen pri vyučovaní materinského jazyka, ale aj v ostatných predmetoch. Na odstránenie tohto nedostatku treba všestranne zlepšiť odbornú prípravu učiteľov a venovať zvýšenú pozornosť kvalite učebníc.

Naša dnešná teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry sa opiera o teoretické princípy marxizmu-leninizmu. Na tomto základe českí a slovenskí jazykovedci v súdružskej spolupráci plodne rozvíjajú pokrokové tradície československej jazykovedy, využívajúc pritom i výsledky sovietskej marxistickej jazykovedy.

Pri teoretickom štúdiu problémov jazykovej kultúry, ako aj pri praktickej starostlivosti o jej zvyšovanie treba sa opierať predovšetkým o vedecké poznanie zákonitostí ovládajúcich vývin dnešného spisovného jazyka. Nejde tu len o vnútorné zákonitosti jazyka, ale predovšetkým o stále sa zvyšujúce vyjadrovacie potreby spisovného jazyka ako nástroja socialistickej kultúry. Otázky jazykovej správnosti (v oblasti gramatiky, tvorenia slov, hláskoslovia, výslovnosti a pravopisu) sú iba prvým stupňom a nevyhnutným predpokladom jazykovej kultúry. Dôležitejšia je otázka, do akej miery je jazykový prostriedok primeraný obsahu, ktorý ním chceme vyjadriť. Konečným cieľom, ku ktorému smeruje všetka starostlivosť jazykovedcov o spisovný jazyk, je slohová vybrúsenosť spisovného jazyka a diferencovanosť jeho vyjadrovacích prostriedkov. Táto po-

žiadavka nie je v rozpore s požiadavkou demokratizácie spisovného jazyka. Oba princípy sa navzájom dopĺňajú a dialekticky spolu súvisia.

Hlavné kritériá v otázkach správnosti jazykových prostriedkov treba vidieť v dvoch základných zásadách: 1. v zásade funkčnej oprávnenosti čiže úkonnosti príslušného vyjadrovacieho prostriedku a 2. v požiadavke, aby daný jazykový prostriedok bol ústrojný čiže aby nenarúšal hláskoslovné, gramatické a slovotvorné zákonitosti spisovného jazyka v príslušnom štádiu jeho vývoja.

Prvoradou úlohou jazykovedcov v oblasti jazykovej kultúry je teda vedecky skúmať a objasňovať spisovnú normu, t. j. zákonitosti súčasného spisovného jazyka a jeho vývinové tendencie. Jazykovedci zisťujú spisovnú normu z písomného i ústneho jazykového úzu. Dôležitý je najmä úzus dobrých spisovateľov. Pri masovom rozšírení spisovného jazyka treba však venovať zvýšenú pozornosť výskumu hovorených jazykových prejavov a zisťovať z nich úzus hovorenej reči.

Poznanú normu súčasného spisovného jazyka jazykovedci kodifikujú čiže uzákoňujú. Kodifikáciou rozumieme viac alebo menej presné zachytenie spisovnej normy v podobe poučiek a pravidiel v autoritatívnych jazykových príručkách, ako sú normatívne slovníky, gramatiky, pravidlá ortoepie, pravidlá pravopisu a pod. Vypracovanie takýchto autoritatívnych jazykových príručiek je úlohou Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied.

Výstižná kodifikácia spisovnej normy je významným činiteľom vo vývoji spisovného jazyka a vo zvyšovaní jazykovej kultúry, pretože prispieva k zjednocovaniu a ustaľovaniu spisovnej normy a zároveň správnym vystihnutím vývojových tendencií súčasného spisovného jazyka napomáha jeho vývoj. Preto v tých prípadoch, kde spisovná norma nie je ustálená, má kodifikácia dávať prednosť novším variantom, ktoré v spisovnom úze postupne víťazia.

Uplatňovaním uvedených zásad v starostlivosti o spisovný jazyk a o zvyšovanie jazykovej kultúry marxistická jazykoveda prispieva k všestrannému rozvoju národnej kultúry a tak plní svoje spoločenské poslanie a slúži socialistickej spoločnosti.

VZŤAHY MEDZI KYBERNETIKOU A JAZYKOVEDOU

Ján Horecký

Súvislosť medzi kybernetikou a jazykovedou sa najčastejšie vidí len vo vzťahu k strojovému prekladu. Nieto temer práce, najmä spomedzi popularizačne orientovaných prác, v ktorej by nebola zmienka o možnostiach prekladu z jazyka do jazyka pomocou samočinných počítačov. Pritom sa zdôrazňuje predovšetkým okolnosť, že pre účely strojového prekladu je potrebný prísne formálny opis jazyka, bez priamych údajov o významovej stránke.

Takýto formálny opis jazyka, formalizácia jazykových prostriedkov, je dôležitým prostriedkom pre hlbšie poznanie skúmaného jazyka, i keď sa pritom neberie do úvahy významová stránka. Jazykové formy sú totiž výsledkom abstrakcie od obsahu slov a viet práve tak, ako sa algebrické formy získavajú abstrakciou od kvalít jednotlivých predmetov a logické formy od obsahu jednotlivých myšlienok.[1] Pritom je metodicky veľmi závažná okolnosť, že forma nejestvuje sama osebe, ale že vždy súvisí s inými formami. Tak aj jazyková forma sa dá vydeliť iba na pozadí iných foriem, iba v rámci štruktúry daného jazyka.

Ale ako ukazujú V. V. Ivanov a S. K. Šaumian,[2] jazyk veľmi úzko súvisí s takým základným pojmom kybernetiky, ako je informácia. Táto súvislosť sa ozrejmí nasledujúcou úvahou: Kybernetika sa definuje ako veda o najvšeobecnejších zákonitostiach procesov riadenia. Pri každom procese riadenia cirkuluje medzi riadiacim a riadeným mechanizmom, presnejšie medzi riadiacou a riadenou zložkou danej kybernetickej sústavy[3] istá informácia. Pojem informácie sa pokladá za taký základný pojem, ako je napr. pojem energie. Preto základnou úlohou kybernetiky je skúmať zákony prenosu a pretvárania informácie. Pre prenos informácie od riadiacej zložky k riadenej zložke a naopak treba túto informáciu zachytiť, zapísať v podobe istého sledu znakov tvoriacich kód. Pritom sú časté prípady, že informáciu treba previesť, pretvoriť z jednej sústavy znakov, z jedného kódu na iný kód. Napr. pri telegrafovaní treba zprávu zo sústavy abecedných znakov previesť do sústavy Morseových značiek

[1] Porov. Z. Rovenskij — A. Ujomov — J. Ujomovová, *Stroj a myšlení*, Praha 1962, 51.

[2] V. V. Ivanov — S. K. Šaumian, *Lingvističeskije problemy kibernetiki i strukturnaja lingvistika*, sb. Kibernetiku na službu kommunizmu I, Moskva-Leningrad 1961, 218—234.

[3] O týchto pojmoch porov. napr. Z. Rovenskij — A. Ujomov — J. Ujomovová, c. d., 70—71.

a u prijímateľa zase naopak. Každý kód možno chápať ako istý druh jazyka, pravda, jazyka ako dorozumievacieho prostriedku v najširšom zmysle, v takom zmysle, že aj sústavu svetelných signálov v pouličnej doprave možno zahrnúť pod pojem jazyka. Z toho vyplýva, že prirodzený jazyk, napr. slovenčina, ruština, je iba špeciálnym prípadom kódu.

Pojem kódu má pre jazykovedu závažnejšie dôsledky než pojem informácie, resp. množstva informácie, o ktorom sa najčastejšie hovorí v súvislosti s kybernetikou.

Každá informácia, ktorú prenáša istý jazykový prostriedok, má totiž tri stránky: obsahovú, hodnotovú a kvantitatívnu.[4]

Obsah informácie je asociačný obraz, ktorý vyvolávajú prijaté znaky v pamäti: napr. rad zvukov *strom,* prenášaný od hovoriaceho cez ovzdušie a ucho k mozgu, vyvoláva v pamäti predstavu stromu. Hodnota informácie je daná tým, aký význam má prijatá zpráva pre prijímateľa informácie. Zpráva prijatá v podobe sledu hlások $s+t+r+o+m$ má inú hodnotu pre človeka na prechádzke, inú pre lesníka, inú pre cestujúceho na púšti. Kvantita informácie nezávisí od obsahu ani od hodnoty, ale od znalosti toho javu, na ktorý prijatá zpráva odkazuje. Pre človeka, ktorý nemá predstavu o strome, neprináša hláskový rad $s+t+r+o+m$ nijakú informáciu.

Kvantita informácie, veľmi často nazývaná entropiou, vyžaduje isté meradlo, jednotku na jej meranie. Takouto mernou jednotkou informácie je bit, resp. dvojková jednotka. K pojmu bitu (je to vlastne skratka za dvojslovné pomenovanie *binary unit*) sa dospelo asi takýmito úvahami:

Keby sme mali kód zložený iba z jedného signálu, nemohli by sme ním zakódovať nijakú informáciu. Kódom z dvoch signálov (pričom jedným zo signálov môže byť aj nedostatok kladného signálu, teda napr. 0 a 1, svetlo — nie svetlo) môžeme už prenášať istú informáciu. A práve to množstvo informácie, ktoré možno prenášať pomocou kódu zloženého z dvoch signálov, nazvali teoretici informácie bitom, dvojkovou jednotkou. Kódom, ktorý by mal štyri signály, bolo by možno prenášať 2 bity informácie. Vzťah medzi počtom signálov a kvantitou informácie sa v matematickom jazyku vyjadruje dvojkovým logaritmom tak, že počet bitov je udávaný dvojkovým logaritmom pri tom základe, ktorým je počet signálov: $\log_2 1 = 0$, $\log_2 2 = 1$, $\log_2 4 = 2$, $\log_2 8 = 3$, $\log_2 16 = 4$, $\log_2 32 = 5$. Tieto vzťahy však platia iba vtedy, ak je pravdepodobnosť výskytu všetkých signálov daného kódu rovnaká. Pri rôznej pravdepodobnosti sa kvantita informácie mení. Keby napríklad zo štyroch signálov prvý mal pravde-

---

[4] P. Guiraud, *Problèmes et méthodes de la statistique linguistique,* Dordrecht 1959, 65.

podobnosť výskytu ½, druhý ¼, tretí $^1/_8$ a štvrtý $^1/_8$, celková kvantita informácie by bola:[5]

$$H_1 = -\left(\frac{1}{2}\cdot\log_2\frac{1}{2} + \frac{1}{4}\cdot\log_2\frac{1}{4} + \frac{1}{8}\cdot\log_2\frac{1}{8} + \frac{1}{8}\cdot\log_2\frac{1}{8}\right) = -\left[\frac{1}{2}\cdot(-1) + \right.$$

$$\left. + \frac{1}{4}\cdot(-2) + \frac{1}{8}\cdot(-3) + \frac{1}{8}\cdot(-3)\right] = \frac{1}{2} + \frac{2}{4} + \frac{3}{8} + \frac{3}{8} = \frac{4+4+3+3}{8} =$$

$$= \frac{14}{8} = 1{,}75 \text{ bit}$$

Z takýchto úvah vyplynul celkový vzorec pre kvantitu informácie

$$H = -\sum p_i \cdot \log_2 p_i$$

Netreba dokazovať, že ako signály môžu fungovať aj hlásky, písmená alebo slová ktoréhokoľvek jazyka. Možno preto vypočítať, koľko bitov pripadá na jednu hlásku, na jedno písmeno, na jedno slovo. Treba však poznamenať, že nejde o mieru informácie v konkrétnych jazykových jednotkách, ale o priemer na jednu hlásku, na jedno písmeno, na jedno slovo. Tento priemer závisí však nielen od pravdepodobnosti výskytu signálu (v jazyku ide o hlásku, písmeno alebo slovo) na istom mieste, ale aj od toho, aké písmeno, aká hláska predchádza. Ak ide o takúto závislosť len medzi dvoma susednými signálmi, hovorí sa o podmienenej kvantite informácií H_2, pri závislosti medzi troma signálmi o H_3 atď.

Kvantita informácie a jej zmenšovanie podľa stupňa závislosti je teda charakteristickým znakom jazyka ako kódu. Pre niektoré európske jazyky boli už jej hodnoty vypočítané (ide o kvantitu informácie na písmeno) takto:[6]

	H_0	H_1	H_2	H_3
ruština	5,00	4,35	3,52	3,01
angličtina	4,76	4,03	3,32	3,10
nemčina	4,70	4,10		
francúzština	4,70	3,98		
španielčina	4,70	4,01		

Pre slovenčinu a češtinu kvantitu informácie písmen, hlások alebo slov nemáme ešte zistenú.

Možno teda povedať, že kvantita informácie je dôležitou charakteristikou jazyka, ale pre metódu jazykovednej práce nemá príliš veľký význam.

Oveľa väčší význam má pojem kódu. Pojem kódu možno totiž pokladať

[5] O. S. Achmanovová — I. A. Meľčuk — E. V. Paducčeva — R. M. Frumkina, *O točnych metodach issledovanija jazyka*, Moskva 1961, 105, 112.

[6] Porov. O. S. Achmanovová a kol., c. d., 124.

za oporný bod aj pre teóriu štruktúrnej lingvistiky ako vedy, ktorej predmetom je skúmanie prirodzených jazykov z hľadiska ich pretvárania na abstraktné kódy tvoriace formálne modely prirodzených javov.[7]

Takéto chápanie štruktúrnej lingvistiky ilustruje S. K. Šaumian príkladom z fonológie a gramatiky.

Pri skúmaní zvukovej stránky jazyka nemožno za najmenšiu jednotku pokladať fonému. Každú fonému možno rozložiť na akustické dištinktívne vlastnosti, ktoré sú vždy binárne. Dištinktívne vlastnosti vyskytujúce sa v danom jazyku tvoria tak abstraktný kód, pomocou ktorého možno zakódovať zvukový systém daného jazyka. S. K. Šaumian napr. uvádza, že v poľštine je deväť binárnych dištinktívnych vlastností: vokálnosť — nevokálnosť ($V - V^\circ$), kompaktnosť — nekompaktnosť ($C - C^\circ$), tuposť — netuposť ($G - G^\circ$), nosovosť — nenosovosť ($N - N^\circ$), plynnosť — neplynnosť ($L - L^\circ$), prerušenosť — neprerušenosť ($Cu - Cu^\circ$), durovosť — nedurovosť ($S - S^\circ$), znelosť — neznelosť ($Vc - Vc^\circ$) a drsnosť — nedrsnosť ($St - St^\circ$).[8] Fonémy sú tvorené zväzkami týchto dištinktívnych vlastností a každú fonému možno označiť vzorcom uvádzajúcim všetky zakódované dištinktívne vlastnosti. Napr. poľská samohláska *a* má vzorec VC, *i* má vzorec $VC^\circ G$, *u* má vzorec $VC^\circ G$.

Aj pre gramatické javy možno takýmto spôsobom zostaviť abstraktný kód. Napr. v pádovej sústave ruštiny sa uplatňujú tri binárne dištinktívne vlastnosti: zasiahnutosť — nezasiahnutosť ($Z - Z^\circ$), rozsahovosť — nerozsahovosť ($R - R^\circ$) a okrajovosť — neokrajovosť ($O - O^\circ$). Pomocou tohto abstraktného kódu možno zakódovať ruský nominatív ako $Z^\circ R^\circ O^\circ$, genitív ako OR°, datív ako ZOR°, akuzatív ako $ZR^\circ O^\circ$, inštrumentál ako $OZ^\circ R^\circ$ a lokál ako RO.[9]

Od takýchto abstraktných kódov, zdôrazňuje S. K. Šaumian, je prirodzený prechod k pojmu štruktúry jazyka, ktorú definuje ako invariant navzájom izomorfných sietí, teda ako to, čo je v oblasti zvukovej a gramatickej nemenné. Ide tu o to, že abstraktný kód fonologického systému a abstraktný kód gramatického systému sú izomorfné, štruktúrne totožné a že teda štruktúra jazyka je invariant týchto dvoch kódov.

V súčasnej štruktúrnej lingvistike, totiž v lingvistike skúmajúcej takto definované jazykové štruktúry, sa skúmajú druhy jazykových štruktúr: binárne štruktúry dištinktívnych vlastností, distributívne štruktúry a transformačné štruktúry.

---

[7] V. V. Ivanov — S. K. Šaumian, c. m., 220.

[8] E. Pauliny, *Fonológia spisovnej slovenčiny*, Bratislava 1961, 37—39 uvádza dištinktívne vlastnosti platné pre slovenčinu.

[9] Porov. podobný kód v staršej práci J. Horeckého *Poznámky k celostnému významu pádov v latinčine*, Linguistica Slovaca 4—6, 1946—48, 44—45.

Binárne štruktúry sú charakterizované zväzkami dištinktívnych vlastností fonologických a gramatických.

Distributívne štruktúry jazykovedci odhaľujú rozborom všetkých pozícií a možností spájania jazykových jednotiek, ako sú fonémy, morfémy a iné, vychádzajúc vždy z väčšieho súboru textov. Pre každú fonému možno určiť, po ktorých fonémach, resp. po ktorých skupinách foném môže stáť, a takisto aj to, ktoré fonémy, resp. skupiny foném môžu stáť za danou fonémou. Slovom, možno určiť predný a zadný okruh všetkých foném[10] a tak zistiť distributívnu štruktúru fonologického systému. Podobne možno zistiť aj distributívnu štruktúru morfematického systému; ukazuje sa, že obidve tieto štruktúry sú podobné, izomorfné.

Možno napr. zistiť, že v prednom okruhu slovenskej derivačnej morfémy *-c-/-ec-* sú predovšetkým korenné morfémy slovesné *(chod-ec-O)*, adjektívne *(slep-ec-O)* i substantívne *(chlap-ec-O)*, ďalej derivačné morfémy *-av- (hĺb-av-ec-O)*, *-iv- (chamt-iv-ec-O)*, *-in- (cudz-in-ec-O)*, formové morfémy *-n- (trest-a-n-ec-O)*, *-l- (o-pozd-i-l-ec-O)* a interfigované vložené morfy *-ov- (kant-ov-ec-O)* a *-j- (Kóre-j-ec-O)*. V zadnom okruhu derivačnej morfémy *-c-/-ec-* je relačná morféma typu *chlap* a derivačné morfémy *-stv/-tv- (uč-en-ec-tv-o)*, *-sk-/-k- (ved-ec-k-ý)* a *-ov- (chlap-c-ov-O)*.[11]

Okrem zisťovania predných a zadných okruhov foném alebo morfém treba ešte zisťovať konkrétnu podobu foném a morfém v danom prostredí, totiž ich variantné podoby, ktoré závisia od konkrétnych podmienok. Tak možno napr. zistiť, že derivačná morféma *-ník-* sa vyskytuje vo variante *-nik-* po predchádzajúcej dlhej slabike, variant *-níč-/-nič-* sa vyskytuje pred derivačnou morfémou *-k- (stroj-níč-k-a)*, *-ek- (vrát-nič-ek-O)* a pred tematickou morfou *-i-(vrát-nič-i-ť)*, variant *-nic-/-nic-* pred morfémou nom. pl. *-i (stroj-nic-i, vrát-nic-i)* a pred derivačnými morfémami *-stv-/-tv- (stroj-nic-tv-o)* a *-sk-/-k- (vrát-nic-k-ý)*.

Takýmito distributívnymi štruktúrami sa vlastne vyjadrujú pravidlá o spájaní signálov daného kódu pri kódovaní informácie. Chápanie jazyka ako kódu je teda dôležitým predpokladom pre jeho štruktúrnu analýzu a prejavom vzťahu medzi teóriou informácie a štruktúrnou lingvistikou.

Transformačná štruktúra jazyka je tvorená sieťou transformačných vzťahov medzi typmi viet. V transformačnom vzťahu sú také vety, v ktorých sa vyskytujú rovnaké lexikálne prvky. Napr. lexikálne prvky *lúka,*

---

[10] K metodike tohto zisťovania porov. J. Horecký, *Využitie matematických metód v jazykovede*, SR 26, 1961, 257—269, kde sa vysvetľujú myšlienky F. Hararyho a H. H. Papera.

[11] Členenie tvarov na morfémy a výklad o jednotlivých druhoch morfém sa podáva v rukopisnej práci J. Horeckého *Morfematická sústava slovenčiny.*

voda, zaliať sú v takýchto vetách: *Lúku zaliala voda, Lúku zalialo vodou, Lúka bola zaliata vodou.* Podobné vzťahy sa dajú zistiť aj vo vetách s inými lexikálnymi prvkami, preto transformačný vzťah nejestvuje medzi konkrétnymi vetami, ale medzi typmi viet. Takéto typy viet sa obyčajne nazývajú transformami. Z radu transformov možno vyčleniť tzv. základné transformy a od nich odvodiť všetky ostatné. Základné transformy sa nazývajú i jadrovými vetami.

Transformačná štruktúra jazyka je daná dvoma základnými prvkami: súborom základných transformov (jadrových viet) a súborom pravidiel pre odvodzovanie všetkých ostatných viet z jadrových viet.[12]

Transformačná analýza je dôležitým doplnkom distributívnej analýzy. Z distribúcie genitívu napr. nemožno zistiť rozdiel medzi podmetom a predmetom v spojení *interpelácia poslancov.* Tento rozdiel sa ukáže až po transformovaní do výrazov *poslanci interpelujú — poslanci sú interpelovaní — poslancov interpelujú.*

Všetky tri druhy štruktúr, ktoré sme tu stručne vysvetlili, umožňujú chápať gramatiku ako istý druh kybernetického stroja, t. j. sústavy, v ktorej sa jeden druh informácie pretvára na iný druh informácie. Treba, pravda, zdôrazniť, že je to stroj myslený, abstraktný. Na vstupe do tohto stroja máme istý počet morfém a súbor pravidiel, podľa ktorých sa z týchto morfém tvoria slová a vety. Keď sa táto informácia (o morfémach a pravidlách ich spájania) spracuje v „gramatickom" kybernetickom stroji, dostaneme na výstupe z tohto stroja-gramaticky správne slová a vety. Tento proces sa odohráva pri syntéze, t. j. prakticky na strane podávateľa, hovoriaceho. Na strane prijímateľa, počúvajúceho, sa odohráva opačný proces, analýza. Pri analyzujúcom procese máme na vstupe informáciu o istom počte správnych viet a pravidlá pre analýzu viet na slová a morfémy. Po spracovaní v „gramatickom" kybernetickom stroji dostaneme na výstupe informáciu o základných zložkách typov viet.[13]

V jazykovednej literatúre sa doteraz venovala pozornosť predovšetkým procesom prebiehajúcim pri syntetizovaní. Sovietski jazykovedci v tomto ohľade rozšírili tzv. syntetizujúce modely, t. j. modely znázorňujúce činnosť spomenutých kybernetických strojov, aj o procesy berúce do úvahy triedy slov (zhruba tradičné slovné druhy) a pokúsili sa aj o vypracovanie analyzujúcich modelov.

---

[12] Základné zásady transformačnej gramatiky vypracoval N. Chomský v diele *Syntactic Structures,* 's-Gravenhague 1957. Súhrnný prehľad možností a techniky transformačnej analýzy podáva R. B. Lees v knihe *The Grammar of English Nominalisations,* 1960. Porov. aj dôležité doplnky z recenzií P. H. Mathewsa, Archivum Linguisticum 13, 1961, 196—209.

[13] Porov. S. K. Šaumian, *Nasuščije zadači strukturnoj lingvistiki,* Izvestija AN SSSR, Otdel. lit. i jazyka 21, 1962, č. 2, s. 103—111.

Mnohé z nadhodených myšlienok a postupov zaviedli do jazykovedy už štrukturalisti. Kým však štrukturalizmus sa vyhlasoval za jedine možnú jazykovednú metódu, štruktúrnu lingvistiku treba pokladať skôr za hlavnú, ústrednú jazykovednú disciplínu, okolo ktorej sa zoskupujú ostatné jazykovedné disciplíny. Táto vlastnosť štruktúrnej lingvistiky vyplýva z okolnosti, že skúmanie formálnej stránky jazyka na pláne formy a obsahu, totiž fonológie a štruktúrnej gramatiky, je najvyššou abstrakciou v súčasnej jazykovede. Na nižšom stupni abstrakcie je fonetika a sémantická gramatika, ešte nižšie sú sociológia jazyka (sem patrí azda aj vývin jazyka) a psycholingvistika.

Z hľadiska vnútornej logiky vývinu vedy znamená vznik štruktúrnej lingvistiky revolúciu, ktorou sa jazykoveda mení z empirickej vedy na exaktnú vedu, ktorá musí používať pri svojom výskume matematické metódy. Treba však zdôrazniť, že používanie presných metód neznamená odmietnutie požiadavky chápať a skúmať jazyk ako spoločenský jav. Ide skôr o to, že iba výskum a poznanie formálnej štruktúry jazyka môže byť základom pre rozbor jazyka ako spoločenského javu a pre použitie exaktných metód namiesto doterajších empirických predstáv o jazyku.

Význam štruktúrnej lingvistiky a jej metód dobre vidieť aj pri skúmaní jej vzťahov k iným oblastiam kybernetiky. Štruktúrna lingvistika má dôležité miesto v teórii i praxi strojového prekladu, najmä v snahách o vytvorenie prevodného jazyka ako univerzálneho kódu pre preklad z jazyka do druhého. Aj v snahách o konštrukciu informačných strojov sa vynorujú problémy veľmi blízke problémom štruktúrnej lingvistiky: základom pre vyhľadávanie informácií strojom je zakódovanie celej informácie pomocou malého počtu základných pojmov, akoby dištinktívnych vlastností, ktorými sa určujú všetky ostatné pojmy. Ďalším problémom tu je preklad z prirodzeného jazyka do informačného jazyka a naopak. Veľký technický význam má riešenie spôsobu ovládania strojov písaným alebo hovoreným jazykom.

Ako vidieť z uvedených príkladov, štruktúrna lingvistika využíva výsledky doterajšieho bádania v jazykovede a usiluje sa ich vyložiť z hľadiska formálnej štruktúry. Je prirodzené, že štruktúrnu lingvistiku treba aplikovať aj na výskum slovenčiny.

ČASTICE A INTONÁCIA

Jozef Mistrík

Intonácia sa zúčastňuje na významovej výstavbe jazykových prejavov. V hovorenom prejave je primárnym ukazovateľom aktuálneho členenia výpovede. Každá výpoveď má jedno intonačné centrum, ktoré v nej môže stáť na ľubovoľnom mieste. Napríklad v oznamovacej vete je centrum — teda jadro výpovede — na ostatnom mieste. Keď centrum takejto výpovede je na inom než na poslednom mieste, hodnotíme ju ako expresívnu. Čím je toto jadro bližšie k čelu výpovede, tým je dôraznejšie.

Funkciu ukazovateľa jadra v písomnom prejave preberajú najmä častice. Častice, podobne ako intonácia, sa zúčastňujú na výstavbe expresívnych syntaktických konštrukcií. Tak potom pochopiteľne hľadáme aj istú zviazanosť intonácie s časticami. Ide totiž o dva prostriedky z rôznych oblastí, ktoré v jazykových prejavoch fungujú tesne vedľa seba a spolu alebo aj izolovane vykonávajú tú istú funkciu.

Z hľadiska súčinnosti slovných druhov s intonáciou môžeme hovoriť o štvorakých slovných druhoch. Plnovýznamové slová nadobúdajú vo výpovedi intonáciu podľa funkcie príslušného slova pri realizácii výpovede. Z gramatických slov predložky a spojky mávajú ustálenú intonáciu: sú nedôrazné, obyčajne proklitické s výrazom, ktorý po nich nasleduje, spojené bez pauzy. Citoslovcia majú izolovanú citovú intonáciu. Najzložitejšia situácia v súvislosti s intonáciou je pri časticiach.

Prevažná väčšina častíc nadobúda intonačnú podobu vstupom do výpovede, iba niekoľko ich je intonačne už petrifikovaných. Intonácia je významový ukazovateľ, ktorý v konkrétnej výpovedi časticiam dáva príslušný gramatický alebo lexikálny význam. Preto je v slovenčine celý rad homonymných častíc. Expresívne syntaktické konštrukcie dávajú presný význam časticiam, ale nie naopak.

Intonácia je indikátorom významu, keď sa vo funkcii častice použije iný slovný druh, napríklad podstatné meno *(čerta, paroma, pravda, žiaľ, slovom, figu ...)*, zámeno *(tak, tam, to, takto, ako, čo, nijako, nič ...)*, príslovka *(ináč, zvlášť, pomaly, iste, potom, dobre, hneď ...)*, spojka *(aj, že, ako, ale, ani, jednak, sotva ...)* atď. Ale aj tam, kde z niekoľkých možných významov jednej častice sa vyberie pre výpoveď iba jeden *(aspoň, nech, ozaj, predsa, však, vôbec ...)*.

a) Osobitnou a intonačne jednotnou skupinou sú častice, ktoré sú v každom texte a v každej situácii nositeľmi dôrazu. To sú častice, ktorými hovoriaci vyjadruje absolútnu, krajnú mieru. Na ne sa prenáša intonačné

centrum výpovede. Ide o častice *beztak, beztoho, čerta, figu, hneď, naopak, naozaj, naskrz(e), nič, nijako, ozaj, paroma,* postponované *tiež; vonkoncom, vskutku.* Dôraz sa už ustálil, lebo v expresívnych textoch ich vždy sprevádza dôrazová intonácia, ktorá je v súlade s ich obsahom.

Žena b e z t a k vie, že príde neskoro domov. (Tomaščík) — Však ich Adamovi už b e z t o h o netreba. (Kalinčiak) — Č e r t a sme my vedeli, kto je to. (Hečko) — Nazdávaš sa, že do komunizmu si pošpacíruješ, ešte k tomu hádam v lakových topánočkách! F i g u! (Lazarová) — Nejdem, aj keď h n e ď pukneš od jedu. (úzus) — No, neponosovala sa, n a o p a k, hovorievala s nadšením o otcovej práci, akoby aj ona žila len jej. (Králik) — N a o z a j spomína akési ženské talenty, z ktorých jeden je i medzi nami teraz. (Timrava) — Mne n a s k r z e nechcelo sa jesť. (Šoltésová) — Choďte len, n i č sa netrápte! (Czambel) — Ten človek sa mi n i j a k o nepáči. (Jesenský) — Ľudia sú v opilstve o z a j všelijakí. (Lazarová) — P a r o m a sme sa my vtedy starali o počasie. (tlač) — Veď ja som už t i e ž tej mienky. (Tajovský) — ...a že potom už v o n k o n c o m nebudú ani fröhlich ani frisch. (Volanská) — V s k u t k u, keď sa tak na nich dívaš, môžeš čakať... (Chrobák).

b) Častice, ktoré proste pripájajú a uvádzajú vetu, nemajú nikdy dôraz. To sú všetky pripájacie *(a, ale, ba, i, ináč, inak, inu, lebo, len, lenže, no nuž, ono, ostatne, potom, prosím, síce, tak, to, však)* a z vysvetľovacích *ako, teda* a *vraj.* Dôraz ich je aj v súlade s obsahom slovného významu, ktorý je veľmi neurčitý a chudobný, i s ich funkciou vo výpovedi. Významove sú blízke medzivetným spojkám.

No, a rozumiete vy, čo som vám povedala? (Tatarka) — Veľmi, a l e veľmi sa teším. (Hečko) — B a či už len bude niekedy inakšie? (Figuli) — I n á č ale srdce ešte na mieste. (Tajovský) — I n u, hovoria, že prihrievaná kapusta lepšie chutí ako svieža. (Vajanský) — L e b o ma nemusia trhať! Nech mi dajú pokoj. (Tajovský) — L e n či sa toho dožijem. (F. Kráľ) — N o, veď sa ty chytíš, synku. (Tajovský) — N u ž, veru neraz si želám vidieť vás v Stráňanoch. (Poničan) — Ech, o n o je len ťažšie byť statočným človekom chudobnému ako biskupovi alebo direktorovi banky. (Jégé) — S „kladnými" postavami to o s t a t n e nebolo lepšie, bolo to to isté, len z druhého konca. (A. Matuška) — Videl a p o t o m aj počul. (úzus) — Kde ste to našli? P r o s í m, tu. (tlač) — S í c e nemáte sa čoho báť. (Jilemnický) — T a k vy o tom nič neviete? (Kukučín) — I šesták ti bude dosť, Števko. T o sa radšej ani nehnem. (Tajovský) — V š a k som o ničom nevedela. (Hečko) — Veď sa a k o poznáme. (Jašík) — Môžete t e d a odísť. (tlač) — V r a j nič nechce. (Kukučín)

c) Okrem týchto je podstatne väčšia skupina častíc, ktoré vlastný význam nadobúdajú iba v konkrétnom prejave. Ukazovateľom aktuálneho významu je intonácia, ktorá je súčasťou intonácie celej expresívnej konštrukcie.

Častica *aspoň* je viacvýznamová — vysvetľovacia, hodnotiaca i zdôrazňovacia. Intonačne príbuzné sú častice s významom vysvetľovacím

a zdôrazňovacím na jednej strane a s významom hodnotiacim na strane druhej.

Vysvetľovacie *aspoň* tvorí neprerušený intonačný celok s výrazom, ku ktorému uvádza vysvetlenie: *Ja aspoň* (= aspoň ja) *som o ničom nevedel.* Medzi časticou a dominujúcim výrazom je však zreteľný silový interval, no na rozdiel od vysvetľovacieho je tu potenciálna pauza: *Nesmie prísť, aspoň k nám, už nikdy!*

Hodnotiace *aspoň* s významom ‚dobre že' intonačne splýva s výrazmi, ktoré idú po ňom. Rozdiel medzi vysvetľovacím, resp. zdôrazňovacím a hodnotiacim *aspoň* možno dobre pozorovať na experimente s osobnými zámenami, ktoré majú dvojaké tvary *(mi — mne, ťa — teba ...).* Pri vysvetľovacom a zdôrazňovacom *aspoň* stojí dlhší, dôrazný tvar, pri hodnotiacom enklitický tvar: *Aspoň ma nepozvali! / Aspoň mňa nepozvali.* Rozdiel medzi vysvetľovacou a zdôrazňovacou časticou je nepatrný a možno ho dobre poznať iba v kontexte.

Viacvýznamová je častica *čo.* Niektoré významy ukáže iba kontext alebo situácia. Pobádacie *čo* charakterizuje osobitná intonácia. Ak je včlenené do vety, zdôrazní sa asi tak ako opytovacie zámeno.

Čo len ty tomu rozumieš? (Mináč) — Deti, čo ste to nikdy nevideli? (Hečko)

Častica *dobre,* ktorá má dva významy, má aj dvojakú intonačnú podobu. Intonačne včlenená do vetného celku má význam *takmer, len-len.* Intonačné centrum prechádza najčastejšie na záporové sloveso.

Dobre tam neskapali od divu! (Dobšinský, Povesti) — Dobre ho neobjal od radosti. (Urban) — Ide, dobre nezomiera. (F. Kráľ)

Izolovaná od kontextu je synonymná so slovom *áno.*

Dobre, opýtam sa ho, keď príde domov, asnáďže bude vedieť. (Dobšinský, Povesti) — Dobre, Drak môže ísť po čriedu, môže pojať so sebou, koho potrebuje. (Chrobák)

Častica *ináč (inak)* môže byť pripájacia alebo vysvetľovacia. Keď je pripájacou, vtedy je bez dôrazu, ale od ostatnej vety odčlenená potenciálnou pauzou.

Tak, Macka, toho sa držte. Ináč na dnešok toľkoto stačí nám obom. (Vámoš) — Ináč ale srdce ešte na mieste. (Tajovský) (V tejto vete je potenciálna pauza až po spojke *ale;* pripájacia častica *ináč* tvorí so spojkou intonačný celok.)

Vysvetľovacie *ináč* s ostatnou vetou intonačne splýva.

To je ináč dobrý človek. (F. Kráľ) — Inak si takto celkom dobre rozumejú. (úzus)

Častica *jednak(o)* s významom *predsa, aj tak* sa od rovnomennej spojky odlišuje väčším dôrazom. Vysvetľovacie *jednak* uvádza časť výpovede, ktorá významove odporuje predchádzajúcemu kontextu.

V zložitejších súvislostiach, s dôraznejším citovým príznakom a hoci bez jednoznačného vyznenia, j e d n a k o symptomatickejšie Kukučín stelesnil Mikuláša Uzdicu. (Mráz) — To isté možno povedať aj o samom Krčmérym a práve i na základe jeho štýlu, ktorý je vo svojom celku j e d n a k o len organický. (A. Matuška)

Intonáciou sa odlišuje pobádacie *nech* od hodnotiaceho. Pobádacie uvádza žiadaciu vetu tak, že s ňou intonačne splýva a tvorí jeden intonačný celok. Hodnotiace *nech* vyjadrujúce ľahostajnosť, ako *hoci, aj keď, trebárs,* má samostatnú intonáciu; od ostatného kontextu je výrazne odčlenené.

N e c h som Kubo, veď sú to nové nohavice. (Kukučín) — N e c h sa len vám páči. (Jesenský) — Keby si chcel, zďaleka by chodili za tebou. N e c h. (Králik)

Hodnotiaca častica *ozaj* je vždy dôrazná a s dominujúcim slovom tvorí plynulú jednotku. V takom prípade je jej význam ‚naozaj, veru, celkom isto, istotne, skutočne'.

Nuž sme sa o z a j boli najedli, napili aj opili, všetci sedliaci a páni. (Tajovský) — Dnes o z a j netreba na to myslieť. (Jilemnický)

Vysvetľovacie *ozaj* je intonačne odčlenené ako samostatná veta. Potom má aj samostatnú intonáciu, ako *prepáčte, ešte niečo, chcem ešte niečo povedať* ap.

Ba o z a j ... čo spravíte v taký deň, keď sliepky nemajú ráno vajcia? (Gabaj) — O z a j, a ako hrali naši? (tlač)

Slovo *pravda* — okrem toho, že je pôvodne substantívom — má dvojaký význam ako častica. Pobádacie *pravda* je vždy dôrazné a s ostatnou vetou spojené bez pauzy. Hodnotiace *pravda* je z vety vyčlenené pauzami a bezdôrazné. Vo vetách typu *P r a v d a (,) dnes netreba ísť* význam častice závisí iba od intonácie.

P r a v d a ste o tom nič nepočuli! (tlač) — Inokedy, p r a v d a, kým sa chytil do toho, mohol by bol i desať ráz naškrabať. (Kukučín) — P r a v d a, keď ide práve o menšie útvary, nie sú to jednako typy v plnej dosažnosti slova. (A. Matuška)

Formálnym ukazovateľom dvojakého významu častice *predsa* je dôraz. Pobádacie *predsa* — s významom *veď* — je nedôrazné a s ostatnou vetou intonačne splýva.

Za toho by sa p r e d s a nemohla vydať. (Letz) — Či nepôjde i on p r e d s a? (Timrava) — „Látka" je p r e d s a známa, pocítili ju na svojom tele i duši milióny sovietskych ľudí. (A. Matuška)

Vysvetľovacie *predsa* — s významom ‚jednako' — je vždy zdôraznené. Ním sa uvádza časť výpovede s odporovacím alebo neočakávaným významom.

Odmietať románových hrdinov, nezapojených do širších dejinných súvislostí, zapojených však p r e d s a aspoň do domáceho rebelantstva, ...znamená nechcieť vidieť... (A. Matuška) — Mohli síce oddialiť rozhodnú chvíľu, ale napokon p r e d s a len musí Jaškova päsť dopadnúť dunivým úderom. (Chrobák)

Slovo *raz* — okrem toho, že je aj číslovkou — môže byť hodnotiacou alebo vysvetľovacou časticou. Indikátorom významu je dôraz na hodnotiacom *raz*. Dôrazné *raz* chápeme ako eliptický výraz s vynechaným zdôrazňovacím slovcom typu *ani, veru* a pod. Medzi časticou *raz* a ostatnou vetou je výrazný silový interval.

Ej, to už veru r a z nie! (Chrobák) — Že tu už nemá r a z čo robiť... (Jegé) — R a z neviem, čo si teraz počať. (Kukučín)

Vysvetľovacie *raz* — s významom ‚teda, konečne' — je vždy bezdôrazné.

Prestaň už r a z myslieť na svoju sestru! (Dobšinský, Povesti) — Mohol by si sa už r a z pustiť do tej práce. (úzus)

Intonačne sa odlišuje častica *sotva* od rovnozvučnej spojky. Častica *sotva* je vždy dôrazná, spojka nikdy.

Doklady na časticu *sotva:* Tototo! ...Ale teraz už s o t v a bude chcieť, lebo Hlavaj, ten si na takých veciach dá ukrutne záležať. (Urban) — Aj ak je pravda, že našli vchod pod Bielym kameňom, s o t v a sa odvážia do chodby. (Karvaš) — Uvidím na nej, čo som posiaľ nevidel? S o t v a. (Jesenský)

Doklad na spojku *sotva*: S o t v a odišiel, začalo pršať. (Jilemnický)

Základná intonačná podoba zámennej príslovky *takto* sa odlišuje od intonačnej podoby častice *takto*. Zámeno má najčastejšie dôraz, častica je bez dôrazu, dominujúce slovo pri nej je zreteľne dôraznejšie.

Doklady na časticu: Ja som t a k t o dosť pravidelný človek, a preto si aj vypijem. (Jesenský) — Bola ona už hodná a t a k t o aj do roboty súca. (Dobšinský, Povesti) — Díval som sa po ženách, pekných t a k t o, ba aj veľmi pekných. (Bednár)

Zámenná príslovka *takto:* T a k t o musíš písať. (tlač) — Keď t a k t o rozmýšľaš, ľahko sa zmýliš. (Švantner)

Častica *vôbec* môže byť vysvetľovacia i zdôrazňovacia. Vysvetľovacia — s významom ‚slovom' — je vždy bezdôrazná, vo funkcii zdôrazňujúcej častice, vyjadrujúcej krajnú mieru — ‚vonkoncom, naskrze, vskutku' — vždy dôrazná.

Nedôrazné, vysvetľovacie *vôbec:* Dá sa v Hlbinovom prípade v ô b e c použiť ešte slovo zodpovednosť? (A. Matuška) — Mám mu to v ô b e c napísať? (Zguriška)

Dôrazné, zdôrazňovacie *vôbec:* Ale na prvý raz to nebolo také zlé, prisámbohu,

v ô b e c to nebolo zlé. (Mináč) — Typizovanie má v ô b e c svoje ťažkosti. (A. Mráz) — Tak nechápali Ráztočania dlho a možno neboli by pochopili v ô b e c, keby ich vojna svojou surovou rukou nebola chytila za driek. (Urban) — Či je v ô b e c možné, aby som odišla s vami. (Králik)

Častica *zasa* sa intonáciou odlišuje od príslovky *zasa*. Častica je bez dôrazu, príslovka má vždy dôraz.

Príklad na časticu: On je neústupčivý, ja z a s a skôr povolím. (Tatarka) — Príklad na príslovku: Včera ho vyhodili a už je z a s a tu. F. Kráľ)

Prípad častice a príslovky *zvlášť (zvlášte, obzvlášť)* je intonačne taký istý, ako častice a príslovky *zasa:* častica, ktorá má význam ‚najmä, predovšetkým', je bez dôrazu, príslovka je obyčajne dôrazná.

Príklad na časticu: Z v l á š ť dnes potrebujeme takýchto športovcov. (tlač) — Príklad na príslovku: Jedlo si samozrejme uložili z v l á š ť. (úzus)

Slovo *že*, okrem toho, že je spojkou, má viacej významov aj ako častica. Intonačne sa jeho významy zhodujú s intonáciou synonymných výrazov: nedôrazné *vraj (Ona ž e nemôže prísť);* dôrazné *veru (Ž e ti to vezmem);* pobádacie *nech (Ž e nezabudneš!);* zvolacie *prečo (Ž e som to ja skôr nevedel!).*

d) Veľkou skupinou sú také častice, ktoré sa v texte vyskytujú ako samostatné a úplné vetné celky. To sú častice použité ako repliky namiesto pritakávacieho *áno, (ba, bezpečne, bezpochyby, dobre, hej, iste, doista, dozaista, istotne, isteže, naozaj, nepochybne, nesporne, no, pochopiteľne, pravda, pravdaže, prirodzene, prosím, rozhodne, samozrejme, tak, určite, veru, veruže, zrejme...),* namiesto záporového *nie (aba, aleba, akurát, čerta, figu, horký, horkýže, kdeže, nič, paroma, bohchráň, bohuchovaj...),* ale aj vo význame *neviem, možno (asi, asiže, azda, snáď, asnáď, bohvie, bohzná, možno, môžbyť, sotva, tuším...).* Tieto častice sa vyskytujú najčastejšie v samostatnej intonačnej podobe — ako osobitné výpovede. Aj keď replika s tým istým výrazom pokračuje, intonačne sú tieto častice samostatné, s expresívnou intonáciou. Zo zložiek intonácie sa tu vždy uplatní pauza a dôraz, melódia iba v citovejších prejavoch.

Ale h e j, pravdu pravdivú máš na svojej strane, ako vravíš. (Gabaj) — Máš málo pracovných síl a potreboval by si ešte niekoho. Á n o, potreboval by. (Timrava) — Snáď je to tak dobre, ako si vy predstavujete. B e z p o c h y b y. (Jilemnický) — Samborovci nie sú, b o ž e c h r á ň, nie sú teraz kulakmi. (Tatarka) — „A máš vybavené „žiadosti?" „Č e r t a!" (Jesenský) — D o b r e, opýtam sa ho, keď príde domov, asnáďže bude vedieť. (Dobšinský, Povesti) — A prídete? H o r k ý ž e. (Ondrejov) — No, p r i r o d z e n e, prv než rozkrájame mäso na tenké plátky, musíme... (Letz) — A ono nás stretne, m o ž n o. (A. Matuška) — N a o z a j, ako oheň a rieka bola. (Tatarka) — Chceli by ste to vidieť? I s t e. (tlač) — Hana (ozvenou). Vždy sme boli statoční. Ondrej.

P r a v d a ž e. (Králik) — Kristepane, ty si to vylomil? K d e ž e. Bol už načatý. (Tajovský) — A dobre ti je? N o! (Lazarová)

Intonačne samostatné bývajú aj vsunuté hodnotiace častice typu *hádam, možno, pravda, nebodaj, žiaľbohu, pochopiteľne, napodiv.*

Vec je, n e b o d a j, natoľko vážna, že sa musí zavolať obecný výbor. (Chrobák) — Bo všetci vidia dnes — b o h u ž i a ľ — neskoro. (Karvaš) — Je tu, p r a v d a ž e, nielen vývin, ktorý nemusí vždy značiť vývin k lepšiemu, je tu i pokrok. (A. Matuška) — Najosožnejším tovarom na svete, h á d a m, je vôl, lebo sa dá aj po smrti zužitkovať. (Tajovský) — Zajtra, m o ž n o, príde každý. (tlač) — Rodina, p r a v d a, o ničom nevedela. (Lazarová) — Treba, p o c h o p i t e ľ n e, všetko znova preskúmať. (Ilkovič)

Sledovali sme otázku súvislosti častíc s intonáciou. Zo všetkých asi 200 častíc je viac ako polovica takých, ktoré sa vyskytujú iba v expresívnych syntaktických konštrukciách. Intonačná podoba týchto konštrukcií ustaľuje aj fonetickú podobu použitých častíc. Tak sa potom intonácia uplatňuje — ako sme ukázali — aj ako klasifikačný prostriedok.

Častice sú typickým prvkom najmä hovorenej reči, a preto ich významy v mnohých prípadoch treba alebo možno charakterizovať pomocou intonácie. Intonácia umožňuje bohaté využívanie aj iných slovných druhov vo funkcii častíc, a tým aj vznikanie ďalších homoným.

DERIVÁTY Z KMEŇA NIEKTORÝCH TRPNÝCH PRÍČASTÍ

Ladislav D v o n č

I. Bežne sa uvádza v gramatických príručkách, že z kmeňa trpného príčastia tvorí sa pomocou prípony *-ie* slovesné podstatné meno, napr. *bitý — bitie, porozumený — porozumenie, mletý — mletie* ap.[1] Pravda, od kmeňa trpného príčastia sa tvoria aj niektoré ďalšie odvodené slová viacerými príponami. J. H o r e c k ý[2] uvádza, že tvorenie názvov osôb príponou *-ec* od trpných príčastí je temer neobmedzené. Od trpných príčastí sa odvodzujú aj podstatné mená na *-ina,* napr. *zrazenina, zrúcanina, zdurenina, usadenina, tkanina* ap., ďalej podstatné mená na *-ica,* napr. *viazanica, praženica,* podstatné mená na *-ka,* napr. *miešanka, tlačenka,*

[1] Pozri napr. E. P a u l i n y — J. Š t o l c — J. R u ž i č k a, *Slovenská gramatika,* 3. vyd., Martin 1955, 258.

[2] J. H o r e c k ý, *Slovotvorná sústava slovenčiny,* Bratislava 1959, 87.

pečienka, pálenka, podstatné mená na *-osť*, napr. *nasýtenosť, nevychovanosť, zaviazanosť, zainteresovanosť, uspôsobenosť, organizovanosť.*[3] Ako vidieť, odvodzovanie nových slov od kmeňov trpných príčastí je v spisovnej slovenčine produktívne.

V tejto štúdii chceme preskúmať podrobnejšie tvorenie jednotlivých derivátov trpných príčastí od slovies tých vzorov, pri ktorých sa vyskytujú tvary trpného príčastia na *-ný* aj *-tý.*[4] Zaujíma nás totiž otázka, ktorý tvar trpného príčastia — na *-ný* a či *-tý* — je v jednotlivých prípadoch východiskom pre odvodzovanie nových slov. Pri rozbore derivátov uvedených trpných príčastí postupujeme rovnako, ako sme postupovali pri rozbore tvarov trpného príčastia v citovaných štúdiách. Používame tu aj rovnaké skratky. Citované doklady sú z vlastného dokladového materiálu a z materiálu Ústavu slovenského jazyka SAV.

I. Z podstatných mien všimneme si najprv substantíva na *-ie* (tzv. slovesné podstatné mená), ktoré stoja k tvarom trpného príčastia najbližšie, a ďalej ostatné substantíva.

Pri slovesách vzoru *volať* je podľa nášho výskumu pri tých slovesách, ktoré sú odvodené predponami od základného slovesa *hrať* (napr. *nahrať, obohrať, prehrať, zahrať* ap.), trpné príčastie na *-ný* aj *-tý.* Slovesné podstatné meno sa v zhode so stavom pri trpnom príčastí tvorí od oboch kmeňov.

Uveďme si doklady na deriváty od trpných príčastí s príponou *-ný.* Doklady uvádzame v nom. sg.

dohranie Štart, *odohranie* Čs. šport, Štart, *prihranie* Kuchen, Arkadiev, Pramník, *rozohranie* Naše divadlo, *zahranie* Verejná správa, Čs. sport, *zohranie* Naše divadlo, Štart

Rovnako sa vyskytujú substantíva na *-ie* odvodené od tvarov trpných príčastí na *-tý.*

dohratie Štart, *nahratie* SSJ II (v hesle nahrávka), *odohratie* Štart, Čs. šport, Práca, Arkadiev, *prehratie* Jégé, Svet vedy, *rozohratie* Kultúrny život, Štart, *vyhratie* Pravda, Timrava, Vajanský, *zahratie* SSJ I (heslo dupľa), Viest, Pravda, *zohratie* Štart, Čs. šport, Pravda

K slovesu *hrať* je tvar trpného príčastia *hraný* (len s príponou *-ný*). Podobne je len substantívum *hranie.* V jaz. literatúre ho uvádzajú príručky JJ 775 a D5 306. Tak je to aj v našom dokladovom materiáli. Podobu *hranie* máme doloženú napr. u Jégého, Jesenského, u Kresáka, Brtáňa atď.

[3] Horecký, c. d., 106, 109, 112, 152.

[4] Pozri moje štúdie: *Trpné príčastie slovies vzoru volať a rozumieť,* SR 26, 1961, 6—17; *Trpné príčastie slovies vzoru brať,* tamže, 354—371; *Trpné príčastie slovies vzoru trieť,* SR 27, 1962, 129—144; *Trpné príčastie slovies vzorov biť, vidieť, česať a držať,* tamže, 205—212.

V rámci vzoru *volať* máme ďalej tvary trpného príčastia na *-ný* aj na *-tý* pri slovesách ktoré sú odvodené predponami od základného slovesa *pchať (napchať, prepchať, rozopchať, upchať, vypchať, zapchať)*. Od oboch kmeňov sa tvoria subst. na *-ie*.

napchanie Viskup, *upchanie* Práca, Čársky, Gavura, Kubinec, Brozman, Omanik, Slov. ovocinárstvo, Slimák, *vypchanie* Poľovnícky obzor, *zapchanie* Viest, Kováč, Kubinec, *upchatie* Čársky, Omanik, Klatt, Sedláček, *vypchatie* Dlhoš, *zapchatie* Stavebný náučný slovník

Pri slove *pchať* je len substantívum *pchanie*. Doložené ho máme vo Viestovom slovníku. (Pri slovese *pchať* sme nemali doklady na tvar trpného príčastia.)

Pokiaľ ide o vzájomný pomer tvarov na *-nie* a *-tie* z hľadiska frekvencie, ukazuje sa, že je tu asi rovnaký stav, aký sme konštatovali pri vzájomnom pomere tvarov na *-ný* a *-tý* v cit. štúdii o trpnom príčastí slovies vzoru *volať*.

Prechádzame k vzoru *rozumieť*. V zhode s vymedzením tvarov trpného príčastia pri týchto slovesách máme aj príslušné substantíva na *-ie*, teda pri slovesách *omdlieť, zamdlieť, zomdlieť* substantíva *omdlenie, zamdlenie, zomdlenie* i *omdletie, zamdletie, zomdletie*, podobne je *očernenie* aj *očernetie, sčernenie* aj *sčernetie*. Z jazykových príručiek uvádza podobu *(o-)mdletie* L 354.

V našom materiáli prevažujú podoby na *-tie*.

zamdlenie Botto, Vajanský, Kultúrny život, Viest, *omdletie* Hviezdoslav, Kalinčiak, Rúfus, Nová žena, Záturecký, Letopis MS, Slov. liečivé rastliny, *zamdletie* Jesenský, Jilemnický, Timrava, Volanská, Jégé, Záturecký, Sokol, *sčernetie* Pradné a priemyselné rastliny

V uvedených štúdiách sme tiež ukázali, že k slovesám *prebdieť* a *zotlieť* máme aj tvary trpného príčastia na *-tý*. Predpokladáme, že pri základných slovesách je alebo by bola iba prípona *-ný* (podobne ako pri niektorých iných základných bezpredponových slovesách). Slovesné podstatné mená sú *tlenie* a *bdenie*. Podobu *tlenie* uvádzajú P53 352, P57 372, P62 372 (v ďalšom P62 osobitne neuvádzame, pretože sa zhodujú s P57), *tletie* L 354, podobu *bdenie* P40 141; P53 a P57 toto slovo neuvádzajú. Rovnako je aj v našom materiáli doložená len podoba *bdenie* (Sládkovič, Vajanský, Hviezdoslav, Šoltésová, Vansová, Kukučín, Ondrejov, Lajčiak, Zúbek atď.).

Pri slovese *zbesnieť* máme doložené len subst. *zbesnenie* (u Ondrejova), hoci podľa stavu pri trpnom príčastí (uviedli sme doklady aj na podobu *zbesnetý*) možno predpokladať aj existenciu derivátu *zbesnetie*.

Pri výklade trpného príčastia slovies vzoru *brať* sme konštatovali, že pri slovese *orať* a jeho odvodeninách sa vyskytuje len tvar trpného prí-

častia na *-ný*. Podľa toho máme aj substantíva *oranie, vyoranie, preoranie*. Podobu *oranie* uvádza T2 383.

Pri základných, bezpredponových slovesách *brať, drať, hnať, prať, stlať* a *žrať* sa trpné príčastie podľa nášho výskumu tvorí len príponou *-ný*. Takýto stav je aj pri substantíve na *-ie*, kde sú len podoby *branie, dranie, hnanie, pranie, stlanie* a *žranie*.

Stav v príručkách je nasledujúci: *branie* JJ 159, D5 313, DSJ II 495—496, *dranie* T2 109, JJ 473, L 363, D5 313, *hnanie* JJ 725, L 363, D5 313—314, *pranie* P31 238, P40 334, L 363, D5 313, *stlanie* P31 284, P40 389, P57 355, *stlanie — stlatie* DSJ II 410, *žranie* P57 425, T2 840, L 363, D5 313.

V našom dokladovom materiáli sú len tvary na *-nie*.

branie Ľud, Slov. odb. názvoslovie, Oravec, Kult. život, *hnanie* Javor prekl., *pranie* Szathmáry-Vlčková prekl., Terminológia vodného hospodárstva, Ferenčík prekl., Sedláčková, *stlanie* Jilemnický, Kožuch, *žranie* Kukučín, Šoltésová, Timrava, Bešeňovský, Kavec, Bohúň, Slovensko, Záborský, Jesenský, Jilemnický, Slov. hospodár, Májeková prekl.

Jedine J. Stanislav uvádza podobu *stlatie* (popri *stlanie*), a to nielen v DSJ, ale aj v monografii o liptovských nárečiach *(stlať ia* i *stlaňia)*.[5] Podľa nášho názoru v spisovnom jazyku sa vyskytuje len podoba *stlanie*.

Pri odvodených predponových slovesách *dobrať, nabrať, vybrať, postlať, vystlať, zožrať* atď. sa trpné príčastie tvorí podľa nášho výskumu príponou *-ný* (napr. *vybraný*) alebo *-tý* (napr. *nažratý*). Stav pri slovesných podstatných menách sa tu zhruba kryje so stavom pri trpných príčastiach týchto slovies. Pravda, konkrétny jazykový materiál, ktorý máme poruke, ukazuje niekedy skôr na zastúpenie podoby na *-tie* tam, kde je častejšia podoba trpného príčastia na *-ný*, a opačne. Ale tu zaiste ide aj o otázku excerpcie, ktorá v mnohých bodoch má vždy viac-menej náhodný ráz. Uvádzať tu podrobne príslušný materiál pokladáme za zbytočné. Obmedzujeme sa preto na konštatovanie o celkovej zhode medzi stavom v trpnom príčastí a v slovesnom podstatnom mene. Inak v jazykových príručkách sa podoby príslušných slovesných podstatných mien uvádzajú pomerne skromne. V P31 337 a P40 452 sa uvádza subst. *zabranie*, podobu *obostlanie* uvádza SSJ II 439.

Zhoda medzi naším výskumom tvarov trpného príčastia a stavom pri slovesných podstatných menách sa ukazuje aj pri slovesách vzoru *trieť*. Pri slovesách *mlieť* a *mrieť* a ich predponových odvodeninách sme konštatovali, že majú vždy tvary trpného príčastia na *-tý*. Rovnaký stav je aj pri slovesných podstatných menách (podoby na *-tie*).

Stav v jazykových príručkách je takýto:

[5] J. Stanislav, *Liptovské nárečia*, Martin 1932, 341.

mletie P53 230, P57 243, T2 280, SSJ II 160, Cz3 108, SG 185, SG3 258, D5 290, *vymletie* T2 711, *zomletie* OA 191, *mretie* Cz3 108, *mretie/mrenie* SSJ II 191, *odumretie* P31 205, P57 273, SSJ II 520

V našom dokladovom materiáli sú bežné tvary na *-tie* (t. j. slovesné podstatné mená odvodené od trpných príčastí na *-tý*). Inak máme doložený len odlišný tvar *vymrenie* (z Rapanta). Je však úplne ojedinelý.

Pri slovesách *trieť* a *vrieť* sú podľa nášho výskumu len tvary trpného príčastia na *-ný*. Podobne sú len tvary *trenie* a *vrenie*. Stav v jazykových príručkách je takýto:

trenie Cz3 107—108, tretie Cz3 108, *tretie* (i *trenie*) L 344, *tretie* (*trenie*) D5 290, *vrenie* P31 324, P40 436 *vretie* L 345, D5 290, P57 394, *tretie* i *trenie* DSJ II 439

Náš dokladový materiál ukazuje len na používanie podôb *trenie* a *vrenie* (napr. Tatarka, Naša veda, Technické noviny, Žáry, Chripko atď.).

Pri ostatných slovesách je stav v jazykových príručkách takýto:

čretie i *črenie* P31 107, P40 159, *čretie* L 345, D5 290, *drenie* P31 118, P40 175, *dretie* L 345, *dretie (drenie)* D5 290, *odrenie* P31 204, P40 288, *(u)dretie (drenie)* D5 290, *odoprenie* T2 362, *podopretie* T2 430, *sebazaprenie* P57 341, *pretie* L 345, *(za)pretie* D5 290, *strenie — stretie* Cz3 108, *uzavretie* P31 314, P40 424, P57 384, *nazretie* SSJ II 311, *(po)zretie* D5 290, *žrenie* P57 425, *(pre)žretie* L 345, D5 291

V štúdii o trpnom príčastí slovies vzoru *trieť* sme konštatovali,[6] že v dnešnej spisovnej slovenčine pri vzore *trieť* je živé tvorenie trpného príčastia príponou *-tý*. Môžeme rovnako konštatovať, že aj slovesné podstatné meno sa dnes častejšie tvorí od tvarov trpných príčastí na *-tý* než od tvarov na *-ný*. Podoby na *-nie* sú časté najmä v staršom jazyku (napr. Štúr, Hurban, Sládkovič, Vajanský, Šoltésová, Kalinčiak, Kukučín, Botto, Tajovský, Timrava, Letopis MS atď.).

Pri štúdiu trpného príčastia slovies vzoru *biť* sme sledovali otázku podoby trpného príčastia slovesa *chvieť* a jeho odvodeniny *rozochvieť*. Pri slovese *chvieť* sme vyslovili predpoklad (pre nedostatok dokladov), že je tu najskôr tvar trpného príčastia *chvený*. Pri slovese *rozochvieť* sme ukázali, že sa používa len tvar *rozochvený*. Pokiaľ ide o slovesné podstatné meno, tu máme doložené len podoby *chvenie* a *rozochvenie*.

Stav v jazykovednej literatúre:

chvenie T2 175, JJ 889, SSJ I 580, *chvetie* i *chvenie* L 347, D5 293, *rozochvenie* T2 535

Pri slovese *zachvieť sa* máme z Východoslovenských novín doložený tvar *zachvetie*. Ide o naprosto izolovaný prípad.

---

[6] *Trpné príčastie slovies vzoru trieť*, 143.

Pri slovese *sať* je slovesné podstatné meno *sanie*. (Tvar trpného príčastia nemáme doložený.) Máme ho doložené v SSJ II, u Chripku a u Lišku. Pri predponových slovesách *nasať, vysať, prisať* atď. sme konštatovali, že v absolútnej väčšine prípadov (podľa nášho materiálu) sa používajú tvary trpného príčastia na *-tý*. Pri slovesných podstatných menách máme doložené podoby *nasatie* (Chura), *odsatie* (Príroda a spoločnosť), *prisatie* (Bunčák) ale *vysanie* (Matejička, Strelka). Sotva tu možno vidieť nejakú zákonitosť v tom, že by azda pri prvých troch slovesných podst. menách boli podoby na *-tie*, kým pri slovese *vysať* by bolo *vysanie*. Ide skôr o neúplnosť nášho materiálu. V zhode so stavom pri trpnom príčastí však aj tu prevažujú podoby na *-tie*.

Pri slovese *odieť* je bežný tvar trpného príčastia *odetý*, t. j. s príponou *-tý*. Zato slovesné podstatné meno je *odenie*.

Pri slovesách vzoru *vidieť* sme zistili zriedkavejšie používanie tvaru trpného príčastia s príponou *-tý* pri predponových odvodeninách slovesa *horieť*, t. j. pri slovesách *dohorieť, zhorieť, obhorieť*. Pri slovesných podst. menách máme však doložené len deriváty trpných príčastí na *-ný* (*obhorenie* Historica Slovaca, *ohorenie* Hviezdoslav, Timrava).

Pri slovesách vzoru *česať* sme konštatovali, že trpné príčastie slovesa *skapať* má v našom materiáli vždy príponu *-tý* (kým pri slovese *zakapať* máme doloženú len podobu *zakapaný*). Pri slovesnom podstatnom mene máme však v našom dokladovom materiáli doloženú len podobu *skapanie* (Škultéty — Dobšinský, Kukučín, Vansová, Bešeňovský, Jégé, Urban, Kavec, Rázusová-Martáková, Plávka, Jašík).

Pri slovesách vzoru *držať* sme zistili dvojtvary na *-tý* a *-ný* pri predponových odvodeninách slovesa *spať*. Konštatovali sme tiež, že prevažuje tu skôr prípona *-tý*. Tvar trpného príčastia samotného slovesa *spať* nemáme doložený. Slovesné podst. meno je *spanie;* uvádza sa v P31 280, P40 383, P57 350, T2 576 a D5 302. My ho máme doložený zo Šoltésovej, Jégého, Ondrejova a z prekladov Zúbka a Javora. Pri predponových slovesách máme doložené zväčša podoby na *-nie*. V našom dokladovom materiáli nie sú podoby na *-tie*, čo je trochu prekvapujúce, pretože pri trpnom príčastí prevažujú práve tvary na *-tý*.

rozospanie Alexy, Plávka, *uspanie* Čársky, Vršanský, Slov. jednota, *nevyspanie* Podjavorinská, *vyspanie* Jesenský, Choluj prekl.

Pravda, skutočnosť, že v našom dokladovom materiáli sú tu len podoby na *-nie*, môže byť aj čisto náhodná. Túto otázku bude potrebné ďalej sledovať.

Tento náš výskum slovesných podst. mien pri slovesách tých vzorov, kde sa vyskytujú tvary trpného príčastia na *-ný* a *tý*, ukazuje presvedčivo, že stav pri slovesnom podst. mene sa kryje so stavom pri trpnom

príčastí, ktorý sme načrtli v cit. štúdiách o tomto slovesnom tvare, a nie so stavom, ktorý sa podáva v doterajších jaz. príručkách. Ukazuje sa napr., že existujú nielen tvary trpného príčastia *nahratý, obohratý, vyhratý, napchatý, upchatý* atď. (ktoré sa v doterajšej literatúre nespomínali), ale aj tvary *nahratie, obohratie, vyhratie, napchatie, upchatie* atď. Podľa nášho výskumu používajú sa len tvary trpného príčastia na *-ný* pri slovesách *brať* a *trieť* a takisto sú výlučne tvary *branie* a *trenie.* V jednotlivých prípadoch javí sa podľa nášho materiálu rozdiel medzi trpným príčastím a slovesným podst. menom. Napr. je tvar trpného príčastia *skapatý,* ale slovesné podst. meno je *skapanie.* Tu bude potrebné ešte ďalej zisťovať, či sa nepoužívajú aj podoby *skapaný* a *skapatie.* Výskum slovesného podst. mena uvedených slovies je dôležitý nielen z toho hľadiska, že sa tu ukázal súvis s naším vymedzením používania tvarov trpného príčastia, ale aj preto, že sme zistili podobu slovesných podst. mien pri tých slovesách, pri ktorých tvar trpného príčastia nemáme doložený alebo sa prakticky nepoužíva.

Všimnime si teraz odvodzovanie iných podstatných mien od kmeňov trpných príčastí.

Príponou *-ec* sú utvorené od trpných príčastí *braný* a *odobraný* substantíva *branec* a *odobranec.* Z kmeňa trpného príčastia *hnaný* (jedine táto podoba) sa tvorí slovo *hnanec* (pozri napr. JJ 725 alebo SSJ I 489), z kmeňa trpného príčastia *vyhnaný* tvar *vyhnanec* (napr. P40, P57 479 atď.). Aj tu sa využíva podoba trpného príčastia na *-ný,* hoci existuje aj zriedkavá podoba *vyhnatý,* od ktorej derivát na *-ec* nemáme. S trpným príčastím *daný* (len táto podoba) súvisí subst. *holodranec* (SSJ I 500). Z kmeňa trpného príčastia *nenažraný* je utvorené substantívum *nenažranec* (SSJ II 334). Z derivátov na *-ec* patria sem ešte slová *skapanec, odenec* (SSJ II 480) a *vyhorenec.* Subst. *skapanec* máme doložené u Tatarku. Ako vidíme, podst. mená s príponou *-ec* sú utvorené od trpných príčastí s príponou *-ný.* Podoby trpných príčastí na *-tý* nie sú odvodzovacími základmi pre substantíva na *-ec.*

Zo subst. na *-ka* patrí sem slovo *prespanka* (P57 315), ktoré je odvodené od kmeňa trpného príčastia *prespaná.*

Zo subst. s príponou *-ica* ide o podst. mená *dranica* (T2 109), *oranica* (SSJ II 586), *žranica* (P40 475), *trenica.*

Zo subst. tvorených príponou *-ina* od trpných príčastí na *-ný* patria sem slová *vypchanina, odrenina* (P31 204 a ďalšie Pravidlá, SSJ II 508) a *skapanina.* Slovo *vypchanina* máme doložené z Tatarku a Domastu, slovo *odrenina* z Rúfusa a slovo *skapanina* zo Slovenských pohľadov. Aj pri tvorení subst. na *-ina* sa teda využívajú trpné príčastia s príponou *-ný* ako odvodzovacie základy.

Pri tvorení substantív na *-osť*[7] ide o využívanie trpných príčastí na *-ný* aj *-tý* pri slovách *obohratosť, nerozohratosť, zohratosť, prehranosť, rozohranosť, nerozohranosť, nerozohratosť*. Podoby *obohratosť, nerozohratosť, rozohranosť* máme doložené z Kultúrneho života, slová *zohratosť, prehranosť* a *nerozohranosť* zo Štartu, slovo *zohranosť* zo Štartu, Stráňaia — Hefku a Našej telovýchovy. Od trpného príčastia *zbesnený* je odvodené subst. *zbesnenosť* (Červeň). Od trpných príčastí *vybraný* a *prehnaný*, teda od podôb s príponami *-ný*, sú odvodené subst. *vybranosť* (Slovenské pohľady, Brandobur prekl.) a *prehnanosť* (Ľud). Od trpných príčastí *vymretý, upretý, zastretý, uzavretý, vyzretý* sú odvodené substantíva *vymretosť, upretosť, zastretosť, zavretosť* a *vyzretosť*. Podoby *rozotrenosť, uzavrenosť* sú odvodené od trpných príčastí *rozotrený* a *uzavrený*.

vymretosť Spevák prekl., *upretosť* Karvaš, *zastretosť* tamže, Slov. pohľady, Slov. reč, *uzavretosť* Vansová, Alexy, Rysuľa, Slov. pohľady, Kultúrny život, Pardel, Hoza, *vyzretosť* Kultúrny život, *rozotrenosť* Noge, *uzavrenosť* Hviezdoslav, Kukučín, Rapant, Luby

Podobu *uzavrenosť* možno pokladať rovnako za zriedkavejšiu ako podobu *uzavrenie* a podobu trpného príčastia *uzavrený*. Všetky tieto podoby sa vyskytovali vo väčšej miere skôr v staršom jazyku.

Od trpného príčastia *rozochvený*, ktoré je podľa nášho výskumu jedinou podobou trpného príčastia slovesa *rozochvieť*, je odvodené podst. meno *rozochvenosť*. Doložené ho máme u Hurbana, Kukučína, Vajanského, Šoltésovej, Karvaša, Bodenka a zo Slovenských pohľadov. Od trpného príčastia *ohorený* je odvodené podst. meno *ohorenosť* (Stano prekl.). Od trpných príčastí *rozospatý* a *nevyspatý* sú odvodené subst. *rozospatosť* (Šoltésová, Karvaš, Felix prekl.) a *nevyspatosť* (Kultúrny život).

Vcelku pri tvorení substantív na *-osť* od trpných príčastí v našom vymedzení ide o väčšie využívanie oboch podôb trpných príčastí (pravda, v tých prípadoch, kde sú dvojtvary na *-ný* a *-tý*).

Zo substantív na *-isko* sú odvodené od trpných príčastí *vyhnaný, oraný, vyhorený* a *zhorený* subst. *vyhnanisko* (P31 376, P40 440, P57 397), *oranisko* (SSJ II 586), *vyhorenisko* a *zhorenisko* (Horecký, c. d., 129). Tu ide zase o deriváty od trpných príčastí na *-ný*.

Príponou *-stvo* sú utvorené subst. *vyhnanstvo* (P40 440, P57 397) a *ožranstvo* (SSJ II 642). Odvodzovacím základom sú trpné príčastia s príponou *-ný*.

---

[7] Horecký, c. d., 132 hovorí o tvorení podst. mien na *-osť* od prídavných mien na *-ný* a od príčastí trpných. V lexikografii sa uplatňuje zásada, že tam, kde možno utvoriť subst. na *-osť* a príslovku, nejde už o príčastie trpné, ale o adjektívum.

Sufixom *-ča* je utvorené slovo *prespanča* (P57 315).

Príponou *-ivo* je utvorené subst. *žranivo* (Záborský).

Rozbor týchto ďalších podst. mien odvodených od trpných príčastí slovesných vzorov *volať, rozumieť* atď. potvrdzuje takisto záver, ktorý sme podali po rozbore tvorenia slovesného podst. mena, že totiž tieto deriváty sa odvodzujú od tých podôb trpných príčastí, ktoré sme zistili v cit. štúdiách o trpnom príčastí. Celkove pri týchto podst. menách zisťujeme väčšie využívanie podôb trpných príčastí s príponou *-ný* ako odvodzovacích základov. Tento zdanlivý rozpor medzi stavom pri trpnom príčastí, kde sú neraz bežnejšie podoby s príponou *-tý*, a stavom pri podst. menách, ktoré sú častejšie derivátmi trpných príčastí na *-ný*, si vysvetľujeme tak, že pri podst. menách ide o deriváty zo starších období nášho jazyka, keď bola zrejme v prevahe skôr prípona *-ný* pri trpných príčastiach uvedených slovesných vzorov. Existenciu podôb *skapanie, skapanec, skapanina* popri dnešnej výhradnej existencii podoby trpného príčastia *skapatý* si možno vysvetliť tak, že ide o odvodeniny zo staršieho *skapaný*, ktoré sa v dnešnom spisovnom jazyku nepoužíva. Pri tých substantívach, kde sa viac-menej voľne používa derivát tvarov trpných príčastí na *-ný* aj *-tý* (okrem slovesných podst. mien sme to pozorovali pri subst. na *-osť*), vidíme, že produktívnejšie je tvorenie od trpných príčastí na *-tý (prehratosť, zohratosť, uzavretosť)* v zhode so stavom pri samotných trpných príčastiach *(prehratý, zohratý, uzavretý)*.

III. Teraz ešte venujme pozornosť príslovkám odvodeným od trpných príčastí slovies vzorov *volať, rozumieť, brať, trieť, biť, vidieť, česať* a *držať*, resp. od príslušných adjektív.[8]

Od podôb *omdlený* a *zomdlený* máme doložené deriváty *omdlene* a *zomdleno*. Podobu *omdlene* uvádza SSJ II 561, podobu *zomdleno* máme doloženú u Nežatického. Od podôb *vybraný* ‚vkusný, jemný, slušný' a *prehnaný* ‚zveličený, preexponovaný' (v týchto významoch vždy podoby na *-ný*) sú odvodené príslovky *vybrane* a *prehnane* (Jesenská prekl., Brandobur prekl., Miko, Horecký, Pravda). K slovám *vymretý, zamretý* (vždy podoby na *-tý*) máme príslovky *vymreto* (doložené u Vajanského) a *zamreto* (u Zvána). Početnejšie doklady máme na príslovky *uprene* a *upreto*. Najčastejšie sa používa podoba *uprene*, ktorú máme doloženú zo staršieho aj novšieho jazyka (45 dokladov). Podoba *upreto* je zriedkavejšia (v našom materiáli 12 dokladov). K podobe *vystretý* máme doloženú príslovku *vystreto* u Mináča, k základu *nezastrený* príslovku *nezastrene* v Pravde, u Vilikovského (prekl.) a u Chorvátha, k slovu *zastretý* príslovku *zastreto* u Hečku a podobu *zastrete* u Matušku. Pretože jestvuje

[8] Pozri pozn. č. 7.

len tvar *rozochvený*, máme jedine príslovku *rozochvene* (8 dokladov zo súčas. jazyka), resp. *rozochveno* (2 doklady).

Tvorenie prísloviek od kmeňov trpných príčastí slovies vzorov *volať*, *rozumieť*, *brať*, *trieť*, *vidieť*, *česať* a *držať* tiež potvrdzuje správnosť nášho rozboru tvorenia trpného príčastia. Ukazujú na to najmä podoby prísloviek *vybrane*, *prehnane* a *rozochvene*. Menší odklon od stavu pri trpnom príčastí pozorujeme pri príslovke, resp. príslovkách *uprene* a *upreto*. Zatiaľ čo pri trpnom príčastí je bežnejšia podoba *upretý* (na *-tý*), pri príslovke je bežnejšia skôr podoba *uprene*. Väčší výskyt podoby *upreto* v novších prekladoch však nasvedčuje, že tu možno v budúcnosti rátať s vyrovnávaním so stavom pri trpnom príčastí.

KU SKLADBE V ROMÁNE VLADIMÍRA MINÁČA ŽIVÍ A MŔTVI

František Kočiš

Románu V. Mináča Živí a mŕtvi* dostalo sa to miesto v slovenskej literatúre, kde sa zaraďujú diela, ktoré vždy znamenali nový prínos tematický i tvárny. Tento román mohli by sme označiť aj ako pokus o novú kompozičnú formu, o pokus využiť nové jazykové prvky v kompozícii. Čo sa na prvý pohľad zdá v tomto románe vzhľadom na doterajšiu obvyklú vetnú stavbu vôbec skoro exkluzívnym, to je syntax, bližšie stavba zložitejších vetných celkov. Táto syntax je podmienená a evokovaná celkovým autorovým umeleckým zámerom, ktorého sa ešte dotkneme v súvislosti s konkrétnym rozborom niektorých syntaktických prvkov v románe. V niekoľkých polohách zachádza Mináčova próza do odvážneho experimentu.

Nebudeme sa zaoberať syntaktickou analýzou celého románu. Venujeme pozornosť stavbe troch druhov syntaktických útvarov: 1. zloženého súvetia utvoreného voľným priraďovaním jednoduchých viet a súvetí pomocou bodkočiarky; 2. zloženého súvetia utvoreného priraďovaním jednoduchých viet; 3. syntaktického celku (zloženého súvetia), v ktorom je voľné priraďovanie uvádzacej vety a priamej reči; v súvislosti s tým všimneme si tzv. nereplikovanú priamu reč a dialóg konajúcich postáv.

Tieto tri syntaktické útvary pokladáme za konštitutívne syntaktické

* V. Mináč, *Živí a mŕtvi*, Slovenský spisovateľ, Bratislava 1959.

prvky Mináčovej prózy v románe Živí a mŕtvi, za prvky, ktoré sú vo svojej funkčnej zaradenosti do istej miery novosťou, nezvyklosťou v súčasnej slovenskej próze.

1. Syntaktické celky utvorené pomerne voľným priraďovaním jednoduchých viet, jednoduchých i zložených súvetí pomocou jednej alebo viacerých bodkočiarok sa často vyskytujú v prvej časti románu Slnce, hmly a dážď. Miernejšie ich autor používa v druhej časti Boh je s nimi. V tretej časti ich nachádzame len na niekoľkých miestach v 1. a 2. kapitole.

Tieto syntaktické útvary konštruuje Mináč na základe troch interpunkčných schém, líšiacich sa od seba iba počtom bodkočiarok (a samozrejme aj počtom viet a súvetí vstupujúcich do týchto syntaktických celkov):

a) Schéma s jednou bodkočiarkou. Pomocou tohoto jedného grafického znaku autor utvára jednoduché a zložené súvetia. Veľmi komplikovanú syntaktickú stavbu majú zložené súvetia, pretože autor v nich spája nielen jednoduché súvetia (priraďovacie alebo podraďovacie), ale aj jednoduchú vetu s jednoduchým alebo zloženým súvetím, jednoduché súvetie so zloženým súvetím, dokonca i zložené súvetie so zloženým súvetím.[1] Medzi týmito vetami a súvetiami je priraďovací vzťah.

Po výbuchoch na trati bolo ticho a pokojne; súmrak sa nečujne kĺzal po zalesnených stráňach. (24) — Všade bola tma; len z kancelárie prednostu prenikalo úzkou štrbinou v zatemnení svetlo. (26) — Pamätala sa na túto dolinu so strmými stráňami, s potokom a smrekovou horou; ale teraz akoby ju nepoznávala. (159) — Pokoj a ticho boli takmer neuveriteľné; lipy na námestí stáli dôstojne a nehybne a od nich sa šíril pokoj na všetky strany. (8) — Hľadeli na neho s úctivým začudovaním; počúvali ho pozorne, hoci mu nie veľmi dobre rozumeli. (16) — A tvár mu teraz už nevyzerala dobromyseľne, chcela sa tváriť vážne, zodpovedne a veliteľsky; ale vychádzalo to akosi smiešne a hlúpo. (8) — Kancelária bola špinavá a neútulná, dýchala zožltnutými spismi a starým atramentom; dlážka bola posypaná úlomkami sadrovej busty vodcu Adolfa Hitlera, ktorú tu niekto rozbil v prvý deň. (8) — Ústa mal otvorené, bolo mu vidieť ešte zachovalý chrup a trochu belasý jazyk; v tvári bol červený a v spánku vyzeral dobrosrdečne. (8) — Obliekol si blúzu, na ktorej mal stužky mnohých legionárskych vyznamenaní; a vážne, nábožne si nasadil plochú brigadírku, aké sa nosievali pred dvadsiatimi rokmi. (9) — Na námestí sa nič nepohlo, mŕtvi, ranení a zajatí sa rozplynuli v tichu a nehybnosti, čierna starena ešte stále sedela na lavičke; len čierny psíček sa prestal hrať, stál pozorne a úctivo a s porozumením sa pozeral rovno do ústia megafónu. (13) — Ale on musel veriť, mal

[1] Ukazuje sa tu istý nedostatok v označovaní syntaktických celkov. No i napriek tomu na označenie syntaktických celkov utvorených spojením dvoch alebo viacerých zložených súvetí ponechávame termín *zložené súvetie* ako termín súborný, všeobecný, postihujúci vlastnosti zloženého súvetia ako celku, ktorý však nemá platnosť distributívnu — neplatí pre všetky časti celku: v našom prípade nezasahuje všetky typy zloženého súvetia.

povinnosť veriť, lebo bol podplukovníkom a veliteľom úseku; a bol natoľko obmedzený, že mohol veriť každému nezmyslu, len ak ho povyšoval v jeho vlastných očiach a v očiach druhých. (8)

b) Schéma s dvoma bodkočiarkami. Tu autor opäť spája a kombinuje všetky tri spomínané syntaktické útvary: jednoduchú vetu, jednoduché súvetie a zložené súvetie.

Na námestí bol ešte stále ten čudný pokoj; na lavičke ešte stále sedela starena, celá v čiernom, a pri jej nohách sa vyvaľoval v prachu jej čierny psíček; a ešte stále tu bol ten dojem, že to všetko je klamlivé, že ten pokoj náročky čosi zastiera. (12) — Aj Marek bol hrdý, bol dojatý, lebo po prvý raz pocítil zodpovednosť za mnohých, za všetkých, za celú vlasť; nebolo to nejaké abstraktné vedomie, bol to veľmi skutočný, skoro telesný pocit blízkosti k všetkým ohrozovaným; a po prvý raz v živote nebol tvárou v tvár veľkému pocitu zahanbujúco bezbranný: mal pušku a šiel do boja. (23) — Kapitán už bol celkom blízko, Marek videl veľké oči podbehnuté krvou; v kapitánovom pohľade bolo čosi zvláštne, zúrivé a súčasne neisté; ale až vtedy, keď bol celkom blízko, keď naňho zadýchol zápach rumu, si Marek uvedomil: Božemôj, veď je opitý! (28) — Lebo roľnícki vojaci aj doteraz hľadeli na mušku pušky len pol okom; ostatným pol druha okom poškuľovali na svoj majetok, na všetko, čo museli opustiť, čo znamenalo pre nich toľko ako ich život; roľnícki vojaci boli len z jednej tretiny vojakmi, z dvoch tretín ostávali roľníkmi. (144) — A okrem toho chcel ostať; doma mal starých rodičov a osem súrodencov; už piaty rok bol na vojne a predtým, kým prišiel na vojnu, drvil na ceste štet. (144)

c) Schéma s troma bodkočiarkami. V tejto interpunkčnej schéme, ktorá sa vyskytuje menej často, kombinácie jednotlivých viet, súvetí a zložených súvetí sú jednoduchšie a nie také pestré ako napr. v schéme s jednou bodkočiarkou.

Tie chvíle, keď pozorne počúvali a keď sa bojazlivo dotýkali čohosi nového, veľkého a spoločného, boli povznášajúce; lenže to, čo povznáša, prináša so sebou aj ťarchu, ktorá odpudzuje, núti k vypätiu, k nekaždodennému a nezvyčajnému úsiliu; toto nezvyčajné vypätie radi znášame, kým je tu tlak, ktorý ho spôsobuje; ale len čo pominie vonkajší tlak, radi sa strasieme nezvyčajného a vraciame sa do obyčajných, vychodených koľají, bezpečných a známych. (17) — V riedkej hlinačke boli stopy mnohých kolies; hlboko v potoku sa matne a strašidelne leskla kapota prevráteného auta; pod veľkými smrekmi čadili ohníky a pri ohníkoch sedeli ľudia, boli tu ženy, matky, deti, starci, celé rodiny i osamelí stratenci, vojaci, ktorí opustili svoje jednotky, a celé jednotky, ktoré opustili velitelia; a na všetkých tvárach sedel bojazlivý strach a beznádejnosť. (159)

Na syntaktickom pláne nepredstavujú uvedené celky jeden homogénny typ súvetia. Možno ich začleniť medzi viaceré pevné syntaktické útvary: dve jednoduché vety spojené bodkočiarkou treba pokladať za jednoduché súvetie (obyč. priraďovacie). Časť syntaktických celkov zo schémy s jednou bodkočiarkou a zo schémy s dvoma a troma bodkočiarkami bolo by možné zaradiť do niektorého z piatich typov zloženého súvetia, ako ich

vymedzil J. Ružička[2] (napr. do tretieho, štvrtého a piateho typu). Väčšina týchto syntaktických celkov však nateraz ostáva i naďalej bez zaradenosti do syntaktického systému, a to z týchto dôvodov: a) nie je doposiaľ v slovenskej gramatike určená horná hranica syntaxe, čiže až pokiaľ možno zložené súvetia a súvetia s pomerne komplikovanou vnútornou štruktúrou označovať za útvary patriace do syntaxe ako časti gramatiky a kedy už treba hovoriť o štylistických útvaroch[3]; b) tieto syntaktické celky nemajú vždy pravidelnú vnútornú štruktúru, sú stavané viac-menej živelne, nie vždy náležite a korektne, a preto — ako ďalej ukážeme — nemajú často svoj raison d' être ani zo stránky štylistickej.

Z analýzy týchto syntaktických celkov možno vybadať i pomerne priezračný štylistický zámer autora. Mináč ich používa v opise, vo výklade a v iných formách expozície, a to v kapitolách prvých dvoch častí románu. (V poslednej kapitole ich nevyspytateľne zanedbáva.) Jeho expozícia má túto jednoduchú dialektiku: Na pozadí väčšieho syntaktického celku, ktorý mu umožňuje zachovávať základný princíp románu — pohyb, drobí, kúskuje svoje rozprávanie, aby mohol zdôrazniť každý potrebný detail opisovanej skutočnosti. Hovorí naoko pokojne, má čas, priam s rozšafnosťou venuje sa detailu:

Maličký oblôčik, rozdelený vo štvoro železnou mrežou; za oblôčkom jabloň, sad; za sadom prázdny ovčí košiar, za košiarom bukový lesík, presný štvorec bukového lesíka; a za lesíkom strmá stráň a pod ňou úzka dolina, v ktorej hukoce veľmi čistý a veľmi studený potok: všetko to dovedna a ešte aj včelí bzukot a kravské zvonce, vôňa ďalekých smrečín a vôňa blízkych pasienkov, to všetko dovedna sú Lazience, svet vo svete, tichý svet, otvorený vetrom a uzavretý sám do seba. (54)

Alebo jeho meditatívny exkurz:

Je to tichosť hlbočiny; dolu, hlboko na dne, kam nedovidíme, je akýsi tichý, vírivý pohyb; nesnažíme sa poznať zákony tohoto pohybu, vieme o jeho existencii, a to nám stačí; vedomie sa na chvíľu ponára do toho lenivého vírivého pohybu, a znova sa vznesie do nehybnej tíšiny nad ním: vieme, že žijeme, že v nás čosi rastie a dozrieva. (54)

Inokedy odmeriava každé slovo, prísne logicky ukladá slová, nadväzuje na najdôležitejšie slovo v predchádzajúcej vete alebo súvetí. Nič mu neuniká z toho, čo chce povedať a zdôrazniť:

Možno by jej povedal o husliach; ako mal rád husle a ako si sám pre seba skladal divoké melódie, aký býval preplnený vášňou, keď hral; a ako

[2] E. Pauliny — J. Štolc — J. Ružička, *Slovenská gramatika*, 3. vyd., Martin 1955, 378 n.

[3] O nové triedenie zloženého súvetia sa pokúsil L. Dvonč v čl. *Niekoľko poznámok o zloženom súvetí*, Jazykovedné štúdie IV, Bratislava 1959, 169 n. a G. Počtová v čl. *Zložené súvetie*, SR 26, 1961, 239 n.

sa v á š e ň náhle stratila, ako sa potom hanbil za tú vášeň a nadával si do romantických bláznov a svoju v á š n i v ú h r u pociťoval ako čosi temné, zlovestné a nečisté. (153) — Tie chvíle, keď pozorne počúvali a keď sa bojazlivo dotýkali čohosi nového, veľkého a spoločného, boli p o v z n á š a j ú c e; lenže to, čo p o v z n á š a, prináša so sebou aj ťarchu, ktorá odpudzuje, núti k v y p ä t i u, k nekaždodennému a nezvyčajnému úsiliu; toto nezvyčajné v y p ä t i e radi znášame, kým je tu t l a k, ktorý ho spôsobuje; ale len čo pominie vonkajší t l a k, radi sa strasieme nezvyčajného a vraciame sa do obyčajných, vychodených koľají, bezpečných a známych. (17)

Povedali sme, že spájanie viet, súvetí a zložených súvetí pomocou bodkočiarky pokladáme za priraďovanie, čiže medzi jednotlivými vetami a súvetiami je priraďovací vzťah. V rámci tejto koordinácie realizuje sa medzi jednotlivými vetami a súvetiami poväčšine zlučovací vzťah, veľmi často vzťah odporovací, niekedy i stupňovací.

Zlučovací vzťah (bez spojok i so spojkami):

Na polianke stáli tri senníky; raz do roka chodievali sem kosiť lazníci z najvyššie položených lazov. (196) — Príliš citlivo reagoval na všetko, čo Olina hovorila, na každý jej úsmev, na pokrčenie obŕv, na najmenšie hnutie v tvári; a z týchto maličkostí vyvodzoval závery, ktoré neboli vždy správne. (193) — Vedel, že si nemá z čoho vyberať; a tušil, že jeho sen o Švajčiarsku ostane len planým snom. (174) — Nalial si z borovičky a dlho ju ovoniaval; potom zrejme usúdil, že všetko je v poriadku, napil sa. (168)

Odporovací vzťah (najčastejšie so spojkou *ale*):

Melicher mu unikal, vyhýbal sa, nebolo ho možné chytiť; a l e major cítil, že za touto mäkkou poddajnosťou je čosi pevné, trváce a nepoddajné. (186) — Slnko nehrialo, akoby z neho vychádzali chladné a mraziace lúče; a l e predsa tu bolo a po tmavých a beznádejných dňoch prišla s ním aj nádej. (200) — Major považoval Melichera za láskavého a poriadneho starčeka; l e n ž e starček, zdalo sa mu, akoby nebol z toho storočia, ale akoby ho boli nejakou čudnou náhodou zanechali minulé storočia neporušeného a muzeálne konzervovaného. (185)

Stupňovací vzťah:

Akoby to všetko bolo bývalo v nejakom minulom živote; b a ešte aj tie myšlienky o tom, že to už bolo, boli tu už raz. (153)

Dôvodový vzťah:

Vtedy som sa hádam aj bál, že dostanem zápal pľúc; l e b o strach je nákazlivý. (180)

Paratakticky sú spojené vety a súvetia, medzi ktorými je určujúci vzťah:

Bol úprimne presvedčený, že nie je lepší ako ostatní, ž e je len odvážnejší a opravdivejší; ž e je len smutný človek, ktorý nahlas kričí, pretože cíti bolesť. (53) — Možno by jej povedal o husliach; a k o mal rád husle a ako si

sám pre seba skladal divoké melódie, aký býval preplnený vášňou, keď hral; a a k o sa vášeň náhle stratila, a k o sa potom hanbil za tú vášeň a nadával si do romantických bláznov a svoju vášnivú hru pociťoval ako čosi temné, zlovestné a nečisté. (153)

Tieto syntaktické celky alebo zložené súvetia spolu so súvetiami, v ktorých je vetnoperiodické členenie, sú jedným z najsilnejších retardačných prvkov Mináčovej prózy, ktorá je ináč založená na princípe neustáleho pohybu a preskupovania. Pôsobia staticky a nesúrodo a nie sú vždy štylisticky dôsledne aplikované. V tretej časti románu ich nieto.

2. Druhým konštitutívnym syntaktickým celkom v románe Živí a mŕtvi je zložené súvetie utvorené z viacerých jednoduchých viet, spojených priraďovacím vzťahom.

Profesor Markech si znovu pripaľoval cigaretu, vietor teraz bol ešte silnejší, nedarilo sa mu. (91) — Šveda povedal prvý prípitok, vyzeral naozaj dobre, mal uviazaného bodkovaného motýľka, bol urastený, plecitý a tvár mu žiarila prevahou a sebaistotou, pripíjal na Československú republiku, na slobodu a na demokraciu. (49) — Chlapci sa smiali aj Marek sa zasmial, nebolo to vôbec urážlivé. (23) — Stará hruška stála skoro uprostred dvora, bol to dobrý strom, gazda Korim ho mal veľmi rád, strom tu stál od jeho mladosti a rok čo rok prinášal ovocie, sladké, mäkkučké hrušky, gazda Korim sa nepamätal na taký rok, v ktorom by hruška nebola rodila. (243) — Potom vyšla z vane, bola čistá, konečne bola čistá, telo jej dýchalo všetkými pórmi, telo bolo konečne oslobodené a čisté, bolo jej nádherne a po dlhom čase mala znovu radosť zo svojho tela, nemusela pred myšlienkou na svoje telo hanblivo prižmurovať oči, teraz sa mohla naň dívať, mohla sa ho dotýkať a mala z neho po dlhom čase znovu radosť. (332) — Niektorí mali zmiznúť a prepadnúť sa, stať sa neznámymi a neviditeľnými a iní mali prejsť cez front ako diverzanti, a ešte iní mali držať pevnosť Pressburg, pevnosť Bratislavu, a iní mali vniknúť do radov dočasne víťazného nepriateľa rozkladať ho znútra, bola to dokonalá organizácia a pamätalo sa v nej na všetko, boli pripravení na dočasný ústup a na dočasnú prehru, ale boli pripravení aj na konečné víťazstvo. (346) — Za Markom a komisárom Bendem erdžali tiež kone, boli to nízke furmanské koníky a na chrbtoch im boli priviazaní ranení partizáni, za ranenými Ema, bola to poľná nemocnica na ústupe, Ema niesla svoj kufrík a v kufríku nebolo nič len trochu vaty a trochu liehu. (348) — Bolo to jednoduché, krok a znovu krok, bolo len treba klásť opatrne nohy, bolo treba dávať pozor, aby sa nohy nešmýkali, bolo treba šetriť silami, ale inak to bolo jednoduché, krok a znovu krok a ešte jeden krok a ešte jeden a ešte jeden, bolo to jednoduché, nebolo treba na nič myslieť, bolo len treba dávať pozor na nohy. (348)

Z hľadiska syntaktického hodnotíme tieto súvetia ako zložené súvetia s jedným priraďovacím vzťahom medzi jednotlivými vetami. Doposiaľ nejestvuje jednotný názor na tento druh zloženého súvetia. V slovenských gramatikách sa toto súvetie nepokladá za osobitný typ zloženého súvetia. Tento názor operuje argumentáciou, ktorá vychádza z určitých syntaktických predpokladov o jednoduchej vete a pomerne mechanicky

aplikuje princíp jednoduchej vety na také syntaktické útvary, o akých práve teraz hovoríme. Nebudeme sa podrobne zaoberať otázkou kritérií, podľa ktorých jednotliví autori pokladajú alebo nepokladajú tieto syntaktické celky za zložené súvetia. Je nesporné, že sú osobitným syntaktickým celkom, samostatným syntaktickým útvarom a že ich Mináč používa ako osobitný syntaktický prostriedok na utvorenie svojrázneho situačného, psychologického alebo akčného momentu.

Hlbší rozbor významových vzťahov medzi jednotlivými vetami týchto zložených súvetí s priraďovacím vzťahom ukazuje, že i keď na prvý pohľad sú jednotlivé vety gramaticky rovnocenné, nemožno hovoriť o ich úplnej významovej rovnocennosti. Existuje isté napätie medzi obsahom zloženého súvetia ako celku a obsahom jednotlivých viet: úzka, tesná významová závislosť jednotlivých viet na jednej strane a snaha zachovať svoj parciálny význam na druhej strane. Jednotlivé vety tohto zloženého súvetia vstupujúce do jedného zložitejšieho myšlienkového celku strácajú (i keď nie celkom) svoju významovú i gramatickú samostatnosť, strácajú i svoju čiastkovú komunikatívnu platnosť a utvárajú jednu zložitú myšlienku. Táto významová jednota má i svoj formálny výraz: charakter jednorodosti, paralelizmus vetnej stavby, spoločný slovesný vid a jednotnú intonáciu. Takýmto spájaním jednoduchých viet zvyšuje autor jednoliatosť, pružnosť, vnútorné napätie a dramatičnosť deja. Je tu očividná snaha autora použiť minimum skladobných prostriedkov na dosiahnutie osobitného štylistického zámeru, ktorý by sme nazvali dramatickou skratkou. Mináčovi sa to v plnej miere podarilo. Na tých miestach románu, kde prevládajú tieto zložené súvetia, jeho próza je širokým rútiacim sa prúdom. Toto majstrovské spájanie jednoduchých viet do väčších celkov pôsobí na obraznosť čitateľa mohutnou záplavou drobných obrazov, opakovaním tých istých slov, ktoré nepôsobia retardačne, naopak, zvyšujú napätie, vybičúvajú cit.

Mináčovi sa tu ukázala možnosť spájať viaceré, na prvý pohľad nesúrodé predstavy, zájsť hlboko do opisu bez toho, aby narušoval pravidelný a hlavne jednoliaty tok deja. Napr. už uvedené súvetie: *Stará hruška stála skoro uprostred dvora, bol to dobrý strom, gazda Korim ho mal veľmi rád, strom tu stál od jeho mladosti* atď. Tento opis autor končí novou situáciou: *Podporučíka Korima hodili pod túto hrušku.* Táto retrospektíva, spomienka na rodnú hrušku znásobuje tragédiu chvíle, keď parádesantný podporučík Korim má byť o chvíľu obesený práve na tejto hruške.

V podobnej skratke, ale iného charakteru zachytil autor vonkajší i vnútorný portrét Švedu: *Šveda povedal prvý prípitok, vyzeral naozaj dobre, mal uviazaného bodkovaného motýľka, bol urastený, plecitý a tvár mu žiarila prevahou a sebaistotou, pripil na Československú republiku.* —

Medzi prvou a poslednou vetou, ktoré tvoria akoby vonkajší rámec opisu, nachádzajú sa vety, ktoré dokresľujú situáciu a charakterizujú konajúcu osobu.

Pokladáme za potrebné zmieniť sa v tejto súvislosti ešte o jednej syntaktickej zvláštnosti v tomto zloženom súvetí. Do zloženého súvetia tohto typu vstupujú jednoduché vety, formálne nezávislé jedna od druhej — čiže v tomto zloženom súvetí nevyskytujú sa vedľajšie vety. Mináč však niekedy zakončuje tieto zložené súvetia jednou vedľajšou vetou, alebo niektorej z priradených viet pridáva vedľajšiu vetu. Táto vedľajšia veta nijakým spôsobom významove neovplyvňuje ostatné priradené vety. Je akoby absorbovaná obsahom svojej nadradenej vety. Nadradená veta s touto vedľajšou vetou pokladá sa ako celok za jednu hlavnú vetu, čiže za rovnocenný člen priraďovacieho súvetia. Preto aj niektorí syntaktici chápu toto zložené súvetie ako zložené súvetie priraďovacie. Nazdávame sa však, že pre vnútornú organizáciu a pre obmedzenú možnosť kombinácie priradených viet a jednej vedľajšej vety bude treba takéto zložené súvetie vydeliť ako osobitný typ.

Autor touto vedľajšou vetou dokresľuje alebo spresňuje istý moment alebo detail.

Pani Rosenthalová bola zdesená, len na chvíľu nedala pozor na malú Lujzu, a už sa stane niečo takého, zdalo sa jej, že všetci museli počuť ten tenučký hlas. (245) — Veľký chlapík zišiel z tribúny, zhromaždenie ešte chvíľu šumelo, ale potom sa zas začali známe reči, zase sa ozvali staré slová a zhromaždenie sa ponorilo do ospanlivej pozornosti, ktorá síce nebola vzrušujúca, ale zato príjemná. (87) — Kapitán Labuda sa nezastavil, blížil sa ďalej k fajčiacemu vojakovi, ktorého si vybral, a hučanie ho sprevádzalo a bolo stále mocnejšie. (140) — Mal veľmi zlú náladu, odpľúval, aby vypľul hnus, ktorý sa mu zhromaždoval v ústach, ale nemohol vypľuť ten hnus, počúval kliatby amerického dôstojníka, trochu vedel po anglicky, počúval dôstojnícke kliatby a nadávky a súhlasil s ním v duchu, dôstojník mu bol sympatický, bol to naozajstný gentleman. (291).

3. V predchádzajúcom bode rozoberali sme zložené súvetia utvorené priraďovaním jednoduchých viet. Na analogickom princípe je založený i ďalší konštitutívny syntaktický útvar Mináčovej prózy v románe Živí a mŕtvi, a to útvar, obsahujúci voľné priraďovanie priamej reči (monológu) konajúcich osôb k uvádzanej vete. Tento syntaktický útvar mohli by sme s určitými výhradami pokladať za zložené súvetie istého typu, a to podľa toho, akej syntaktickej platnosti je priama reč (monológ), uvádzacia veta a jej okolie. Medzi uvádzacou vetou a priamou rečou videli by sme aktualizovaný zlučovací vzťah. Aktualizovaný preto, lebo tu ide iba o grafickú transpozíciu priamej reči do roviny uvádzacej vety a jej okolia, pričom gramatické vlastnosti tak priamej reči, ako aj uvá-

dzacej vety zostávajú neporušené. Priama reč vždy ostáva v prítomnom čase, uvádzacia veta je vždy v minulom čase. Na tejto rozdielnosti časov je vlastne založená i štylistická účinnosť celého syntaktického útvaru, dynamika autorskej reči, jej sugestívnosť a priam bičujúca expresivita.

Všeobecne sa o tomto syntaktickom jave i v gramatike i v štylistike hovorí ako o polopriamej reči.

Marek pokrčil plecami a povedal ľahostajným hlasom, iste je v krčme u Domku, keď neleží na diváne, je v krčme u Domku a hrá tam karty. (13) — Hanka sa jej vytrhla, zakričala na Ilonu, nedotýkaj sa ma, a stála oproti nej naježená a pobúrená. (22) — Gazdiná, hoci najstaršia, dobehla prvá, nespľasla rukami, nezahorekovala, zoberte ju, povedala ženám a sama bežala dopredu všetko pripraviť. (60) — Marta, povedal, ponáhľajte sa, chyťte posledné slnko. (69) — Nahneval sa, roztrepal pohár, ktorý držal v ruke, a kričal, budete robiť to, čo ja chcem, budete lízať aj kravské lajná, ak to budem ja chcieť. (95) — Klopali na šoférovo okienko, kričali mu, nežeň tak, prečo tak ženieš. (102) — Vtedy skupinák Ulrich ešte viac zbledol v tvári, bol celkom biely a povedal, zaraďte sa, zaraďte sa, Ferkovič, lebo vás dám zastreliť pre neposlušnosť. (232) — Budem si chrániť dieťa, zachránim si dieťa, dieťa musí ostať nažive, presvedčovala sa, a bolo jej trochu ľahšie, bude chrániť dieťa vlastným telom, bude ho chrániť živá a bude ho chrániť aj po smrti, prikryje ho vlastným telom a potom ten nezmyselný koniec bude mať akýsi zmysel, áno, bude mať zmysel. (242) — Malý Marek spal nepokojne, dýchal trhano a chrčivo, bol prechladnutý a Olina úzkostlivo sledovala jeho dych, božemôj, božemôj, čím som sa previnila, že som taká nešťastná? (335) — Keď zbadal, že Olina otvorila oči, pohniezdil sa v kresle a povedal, prišiel som sa s tebou porozprávať. (335) — A Janko Krap, ktorý šiel celkom vzadu, povedal ešte raz, musel kričať, aby ho bolo na pár metrov počuť, pomôžte jej, kričal, tu nesmie nikto zostať. (349) — To je posledný raz, povedal čatár Koza nahnevane, to je posledný raz, čo som zobral takého krátkozrakého chumaja so sebou, to je bohuprisám posledný raz. (253)

Tento spôsob začleňovania priamej reči konajúcich postáv do súvislého syntaktického útvaru je najcharakteristickejším, najvýraznejším a najkonštitutívnejším prvkom Mináčovej prózy v románe Živí a mŕtvi. Najvypuklejšie sa v ňom odráža pohyb a psychologický ponor, ktorý je základným ideovým i kompozičným princípom románu.

Nakoniec ešte jednu poznámku k spôsobu uvádzania priamej reči v románe vôbec. Zdá sa, že adresnosť alebo neadresnosť prejavu konajúcej osoby je pre Mináča dištinktívnym prvkom v stavbe textu. V románe totiž zisťujeme tri striktne od seba odlišné spôsoby spájania uvádzacej vety a priamej reči:

1. Medzi uvádzacou vetou a priamou rečou je plynulý prechod, sú oddelené iba čiarkami. Ide tu vždy o monológ alebo neadresnú priamu reč alebo priamu otázku.

Teraz kapitán Labuda vstal, pocítil slabú bolesť, akoby ho bolelo v krížoch, ale nebolo to v krížoch, bolo to o niečo vyššie, t r o c h u s o m s a u d r e l,

ale nebolo to nič zvláštneho, aspoň to nevyzeralo nijako vážne. (351) — Tlieskali mu, ale väčšina si myslela, čo od nás chce, čo od nás ešte chce? My sme už svoje dobojovali, teraz nech bojujú iní, teraz potrebujeme žiť a užívať života, prečo nám nedá pokoj, kam nás to zase volá? (366)

2. Medzi uvádzacou vetou a priamou rečou je vložená dvojbodka. Ide tu o reč konajúcej osoby, ktorá je niekomu adresovaná, ale ostáva bez odpovede zo strany osoby, ktorej bola adresovaná, nestáva sa podkladom pre dialóg. Ide tu o nereplikovanú priamu reč.

Po chvíli sa obzrel za Markom a povedal mu: Zlož sa, profesor, tu ti bude lepšie ako pri materi! Tu ti je ako v Abrahámovom lone, boha mu! (100) — Komisár Bende sa prišiel s ním rozlúčiť a povedal Jankovi Krapovi svojou zvláštnou slovenčinou: Len si ľažkaj, veliteľ. Tak bude, ako bude. (106) — A staršia Gizela, ktorá jej sedela pri nohách, tiež povedala: Všetci ľudia sa modlia. Prečo sa my nemodlíme, mamička? (130) — Ale potom niekto zhlboka nabral vzduch, ponaprával si plecniak na chrbte a povedal: Tak čo? Že by sme šli? (143) — Matka Krapová zdvihla niekoľko ráz hlavu a dívala sa na Hanku s nemou otázkou: Kedy už bude koniec? Kedy sa skončí moje utrpenie? (161)

3. Priama reč je od uvádzacej vety oddelená dvojbodkou a je v úvodzovkách. Ide tu o dialóg stavaný tradičným spôsobom.

A Ema povedala napoly posmešne a napoly vážne:
„Ako len môžeš žiť s toľkou zodpovednosťou?"
„Nemohol by som žiť bez nej," povedal Janko Krap. „Neviem, ako by som mohol žiť bez zodpovednosti za všetkých."
„To myslíš vážne?"
„Vážne. Ako inak?"
„A skutočne to tak cítiš? Cítiš tú zodpovednosť?"
„Čo chceš vedieť? Nerozumiem tomu, čo chceš vedieť."
„Či to tak skutočne cítiš, a či si len presvedčený, že to treba. Či to máš v sebe, a či si sa to len naučil ako úlohu, dali ti úlohu byť zodpovedným za všetkých, a ty si teraz zodpovedný za všetkých."
„Nikto mi nedal takú úlohu. To by bolo smiešne dávať také úlohy, to človek musí niesť v sebe."
„To je zvláštne."
„Prečo by to malo byť zvláštne? Na tom nie je nič zvláštneho. Tak cítia mnohí."
„Je to zvláštne."

Autor túto zásadu prísne nedodržiava: Na niektorých miestach románu rozvíja rozhovor medzi konajúcimi postavami a uvádza ho technikou, akú používa pri stavbe monológu. Možno to vysvetľovať tým, že autor nepripisuje tomuto dialógu veľkú dôležitosť, a preto ho subsumuje do svojej autorskej reči, alebo tým, že nepostupuje dôsledne v stavbe textu.

Kapitán ho prijal roztržite a s istým údivom. Zdravý, opýtal sa, a ruka v poriadku? V poriadku, pán kapitán, odpovedal Marek a stál v pozore. Len si daj pohov, uškľabil sa kapitán Labuda, tu sme si už odvykli od takých poriadkov.

Takých dialógov je v románe viac (napr. na str. 60, 83, 102, 103, 115, 263, 247 a inde).

V príspevku pokúsili sme sa podať analýzu konštitutívnych syntaktických útvarov v románe V. Mináča Živí a mŕtvi, v románe, ktorý i zo špecificky jazykovej stránky ukázal na jednu z možných ciest vývinu románových foriem a modernej prózy vôbec. Je to próza konštruktívna, nepriečiaca sa syntaktickým zákonitostiam spisovného jazyka, i keď na niektorých miestach zachádza do experimentu a má znaky živelnosti. Zo syntaktickej stránky zaujímavou otázkou v románe by bol pomer tradičnej klasickej stavby viet a stavby syntaktických celkov, ktoré sme rozoberali. Sledovanie tohto pomeru bolo by spojené s istými ťažkosťami, pretože v slovenskej gramatike nie je doposiaľ podrobne vypracovaný systém zloženého súvetia. Z tých dôvodov i v našej práci sa pociťuje nedostatok presnej syntaktickej terminológie.

PRÍVLASTOK PRI ZÁKLADNÝCH ČÍSLOVKÁCH

František Miko

O prívlastku vieme, že sa ním bližšie určuje akýkoľvek vetný člen, ktorý je vyjadrený podstatným menom. Už menej často sa v príručkách a učebniciach spomína, že prívlastok býva i pri spodstatnených prídavných menách a príčastiach *(tvoj známy, vysoké nájomné, nový vedúci, všetci pracujúci)*.[1] A ďalej pri akomkoľvek slove alebo spojení slov, ba i pri hláskach, príponách a skupinách hlások, keď ich použijeme ako substantivizované: *Jeho „s ú h l a s í m" neznelo presvedčivo. — Zdvorilé „vy", tvoje „á n o", tiché „p s t", hlasné „N e c h ž i j e!", dlhé í, koncové -a m i, začiatočné v i- ap.*[2]

Prívlastok sa teda viaže na slovo, ktoré má trvale alebo prechodne platnosť podstatného mena. Pretože substantívny význam jestvuje v istej

[1] Porov. F. T r á v n í č e k, *Mluvnice spisovné češtiny II*, Praha 1949, 487. Tiež B. H a v r á n e k — A. J e d l i č k a, *Česká mluvnice*, Praha 1960, 164—165.

[2] Porov. E. P a u l i n y — J. Š t o l c — J. R u ž i č k a, *Slovenská gramatika*, 2. vyd., Martin 1955, 335. Tiež i J. O r l o v s k ý, *Slovenská syntax*, Martin 1959, 46.

podobe aj pri zámenách a číslovkách, je namieste otázka, či aj tu neprichádza možnosť prívlastku do úvahy.

Pri osobných zámenách, ktoré všeobecne pomenúvajú osoby alebo veci, resp. poukazujú na ne, sa s prívlastkom stretávame, hoci je pomerne zriedkavý. Býva to hlavne prístavok: *my deti; ja, jej manžel* ap. V dialógu sa v istých situáciách môže vyskytnúť aj anteponovaný prívlastok: *Kto je to? — Ja. — Kto ja? Aký ja? Čo za ja?* — Podobne i: *Aký on? — Aká ona? — Akí my?* — Atď. A rovnako ako pri spodstatnených prídavných menách a príčastiach máme prívlastok aj pri spodstatnených privlastňovacích zámenách, i keď tiež len v obmedzenej miere: *ti naši, ten náš, ten tvoj* (vo význame „manžel"), *tá vaša.*

Základné číslovky sú najčastejšie samy zhodným alebo nezhodným prívlastkom: *dvaja svedkovia, päť korún* (o prísudok a doplnok nám tu nejde). Majú však aj samostatnú platnosť na úrovni podstatných mien, a to vtedy, keď vyjadrujú počet samostatne, bez zreteľa na počítaný predmet: *štyri a štyri je osem, tri bez dvoch je jedna, dva v štyroch nachodí sa dvakrát* ap.

Na myšlienku, že aj pri číslovkách môže stáť prívlastok, nás priviedol prípad z krížovky. Išlo tam o to napísať príslušnými písmenami *rímskych stopäť*, teda napísať *CV. Rímskych* je tu riadny prívlastok, na ktorý sa môžeme pýtať otázkou: Akých päť? — *Rímskych.* Ináč práve tento prípad nie je z významovej stránky pre základné číslovky typický. Číslovka *stopäť* v spomenutom spojení totiž nevyjadruje počet, ale pomenúva len príslušnú číslicu. Jej význam je metonymicky posunutý. Aj ostatné základné číslovky možno takto použiť, totiž že nevyjadrujú počet, ale znamenajú číslicu: *napíš tri,* t. j. číslicu *tri; prečiarni sedem,* t. j. číslicu *sedem.*[3]

Prívlastok sa pri základných číslovkách častejšie vyskytuje práve vtedy, keď vyjadrujú počet. Býva to, keď počítame bez zreteľa na rátaný predmet, napríklad v matematike, pri účtovaní a pri rozličných hrách (v karty, kolky ap.):

Pripočítaj t ý c h sedem k výsledku. — Urobím ešte ď a l š í c h deväť. — Zaznač tam aj m o j í c h desať. — Ostalo nám h o l ý c h päť. — P o s l e d n ý c h šesť sa neráta. — Chýba nám ešte n e j a k ý c h dvadsať.

Čo je pritom pozoruhodné, je gramatický tvar prívlastku. V uvedených príkladoch má spojenie prívlastku s číslovkou vetnočlenskú platnosť predmetu (v prvých troch prípadoch) a podmetu (v ostatných prípa-

[3] Je zaujímavé, že číslovky nižšie od päť nemôžeme použiť v podobnom metonymickom význame s prívlastkom. Nehovoríme „napíš rímske tri", ale len *rímsku trojku, dvojku* ap.

doch). Číslovky majú nesklonnú podobu, t. j. nemajú vyjadrený ani rod, ani číslo, ani pád. Nesklonné názvy vecí a abstraktných javov sú v slovenčine spravidla stredného rodu. Ich prívlastok musí teda byť v strednom rode: *vysoké skóre, v prázdnom kupé, pri tomto defilé.* Tento prívlastok pokladáme za zhodný, lebo v nadradených nesklonných slovách si podľa vetnej súvislosti domýšľame príslušnú kategóriu pádu (rod vyplýva z nesklonnosti a číslo je dané pomenovacím zámerom).

V našich spojeniach s číslovkami je prívlastok zrejme nezhodný. Základné číslovky sa teda nesprávajú tak ako nesklonné podstatné mená. Nezhoda je jednak v páde a zdanlivo aj v čísle. Tvary *rímskych, tých, ďalších, mojich, holých* atď. vyzerajú na druhý pád množného čísla. Sama číslovka je podľa príslušného slovesa vo vetnom postavení akuzatívu *(pripočítaj sedem)* alebo nominatívu *(ostalo päť).* Ako vysvetliť nezhodný tvar prívlastku pri základných číslovkách použitých samostatne?

Prv než by som sa o to pokúsil, treba urobiť isté objasnenie, aby sme sa vyhli niektorým nesprávnym súvislostiam. Spojenia *rímskych stopäť, tých sedem, posledných šesť* atď. treba odlišovať od zdanlivo podobných spojení typu *sto rýnskych, dvadsať zlatých, tridsať strieborných,* ktoré majú celkom iný význam. Slová *rýnskych, zlatých, strieborných* sú spodstatnené prídavné mená, ktoré pomenúvajú druh peňazí (dukáty, zlatovky ap.). Číslovka je pri nich nezhodným prívlastkom, takisto ako pri podstatných menách: *sto rýnskych* ako *sto dukátov.* Sú to teda aj po významovej aj po vetnej stránke opačné prípady ako spojenia *rímskych stopäť, mojich sedem* (tu je nadradeným členom číslovka a prídavné meno je jej prívlastkom). K našim prípadom nepatrí ani spojenie *päť celých* (v matematike), lebo i tu je slovo *celých* spodstatneným prídavným menom. Niečo iné je *celých päť.* Je to spojenie toho istého typu ako *rímskych stopäť.*

Pôvod nezhodného prívlastku pri základných číslovkách treba hľadať v spojeniach čísloviek s podstatnými menami. Základné číslovky boli niekedy dávno podstatnými menami. Názov počítaného predmetu stál pri nich zákonite v druhom páde množného čísla. Bol to riadny adnominálny genitív ako povedzme v dnešnom spojení *dvojica tanečníkov, stovky ľudí, množstvo divákov.* Dnes cítime túto adnominálnu väzbu už len pri číslovkách *milión, miliarda, bilión* atď. a pri číslovkách *sto* a *tisíc,* keď sa chápu ako podstatné mená.

Okolnosť, že základné číslovky (mám na mysli číslovky od *päť* vyššie) vyjadrovali počet vecí, t. j. istú stránku vecí, viedla k tomu, že sa tieto číslovky začali prehodnocovať ako nezhodný prívlastok ku genitívu pripojeného podstatného mena, ktoré vyjadrovalo počítaný predmet. V spojení *päť ľudí* je dnes *päť* nezhodným prívlastkom podstatného mena ľudí.

Historicky bolo naopak podstatné meno v genitíve nezhodným prívlastkom číselného podstatného mena *pętь* (vo význame asi dnešného *pätica*). Dnes je teda významovým jadrom väzby podstatné meno v genitíve *(šesť ľudí prišlo)*.[4] Oporou pre tento vývin bolo zhodné spojenie podstatného mena s číslovkou *jeden*, neskoršie i s číslovkami *dva, tri* a *štyri (dvaja, traja, štyria ľudia prišli)*. Pod vplyvom týchto spojení vznikli napr. zhodné tvary aj pri vyšších číslovkách *(piati, šiesti ľudia)*.

Prevrátenie významovej váhy obidvoch slov v spojeniach typu *päť ľudí* a obrátenie ich určovacieho vzťahu spôsobilo, že sa adjektívne a zámenné prívlastky v týchto spojeniach začali gramaticky orientovať na podstatné meno v genitíve a vstupovali s ním do zhody. Proti spojeniu *ďalšia desiatka návštevníkov* je spojenie *ďalších desať návštevníkov*. Pri výpustke podstatného mena stál takýto prívlastok pri číslovke sám: *Prišlo ďalších šesť*. Číslovka tu má prechodne platnosť podstatného mena (*šesť* znamená *šesť ľudí;* podobne napr.: *Prišiel akýsi jeden. — Prišli akísi dvaja*).

Z tejto elipsy je priamy prechod k prípadu, keď je číslovka použitá absolútne, t. j. keď značí čistý počet bez zreteľa na rátaný predmet: *Pridaj k výsledku ďalších šesť* (t. j. počet *šesť*). Prívlastok sa tu už nevzťahuje na vynechaný názov počítaného predmetu, ale priamo na číslovku, t. j. na názov čistých, kvantitatívnych jednotiek.

Nezhodný prívlastok pri základných číslovkách použitých absolútne má teda svoj pôvod v spojeniach základných čísloviek s podstatnými menami. Sprostredkovala tu väzba s vypusteným podstatným menom. O nezhodu ide vlastne len v páde. V čísle zhoda je, a to podľa zmyslu. Číslovky *päť, šesť, sedem* vyjadrujú príslušné množstvo počtových jednotiek. Množné číslo prídavného mena *ďalších* v spojení *ďalších šesť* sa vzťahuje na toto lexikálne vyjadrené, resp. pomenované množstvo.

V spojeniach s uvedeným nezhodným prívlastkom má číslovka vetné postavenie nominatívu alebo akuzatívu *(posledných päť sa neráta, zaznač mojich desať)*. Základné číslovky sa však môžu pri absolútnom použití vyskytnúť aj v syntaktickom postavení iných pádov. Vtedy sa prívlastok pri nich stáva zhodným, t. j. stojí v páde, ktorý sa žiada podľa vetnej súvislosti:

K predchádzajúcim sto pripíš nových sto. — Pripočítaj to k mojim päťdesiatjeden. — Z výsledných tridsaťdeväť odober tri a dostaneš žiadaných tridsaťšesť.

---

[4] K tejto problematike pozri J. Ružička, *Podmet v genitive*, SR 22, 1957, 10 n.; ďalej F. Kopečný, *Kvantitativní přívlastek a určení míry*, SaS 14, 1953, 115 n.; tenže, *K problému kvantitativního přívlastku v češtině*, SaS 18, 1957, 85 n.; tenže, *Základy české skladby*, Praha 1958, 77, 83, 143—145.

V prípade *z výsledných tridsaťdeväť* je prídavné meno *výsledných* zhodný genitívny prívlastok. V tomto i v ostatných dvoch uvedených príkladoch je podobne ako pri nesklonných podstatných menách zhoda podľa zmyslu; príslušný pád nie je v nadradenej číslovke vyjadrený, ale si ho v nej len domýšľame z vetných súvislostí.

Keď je základná číslovka vo vetnom postavení lokálu alebo inštrumentálu, spravidla sa skloňuje:

Týchto dvadsaťštyri deľme našimi šiestimi. — V týchto osemnástich sa našich šesť nachodí trikrát.

V genitíve a v datíve nie je skloňovanie číslovky nevyhnutné:

K týmto siedmim pridajme ich dvojnásobok. — K týmto päťdesiatsedem pridajme ešte tri.

Od týchto desiatich treba ešte odpočítať ďalších sedem. — Od týchto desať treba ešte odpočítať ďalších sedem.

Treba ešte pripomenúť, že nezhodný prívlastok pri základnej číslovke máme aj v ustálenom zvrate *o milých päť (bežať o milých päť)*.

Skutočnosť, že základné číslovky môžu mať pri sebe v absolútnom použití zhodný alebo nezhodný prívlastok, má dosah pre ich slovnodruhové chápanie. F. Kopečný[5] o základných číslovkách tvrdí, že to sú vlastne kvantitatívne prídavné mená. Je to pravda v tom zmysle, že základné číslovky sa hojne používajú ako kvantitatívny prívlastok podstatných mien a že majú pritom často aj formálnu podobu prídavných mien *(dvaja ľudia, šiesti chlapi, siedmich miest)*. Pre tieto číslovky je však rovnako, ak nie viac charakteristické, že sa môžu používať aj samostatne, na úrovni podstatných mien. A práve to, že môžu mať samy pri sebe prívlastok, je pre toto ich používanie príznačné.

[5] Kopečný, *Základy české skladby*, 74.

RIADITEĽ DR. ŠTEFAN PECIAR PÄŤDESIATROČNÝ

V októbri toho roku v plnej životnej sile a uprostred vedeckej a organizačnej práce dožíva sa päťdesiatich rokov dr. Štefan Peciar, riaditeľ Ústavu slovenského jazyka, člen redakcie nášho časopisu. To je príležitosť, aby sme sa zastavili pri jeho živote a diele.

Štefan Peciar vyšiel z robotníckeho a maloroľníckeho prostredia (narodil sa 15. októbra 1912 v Nedanovciach pri Partizánskom). Študoval na gymnáziu v Nitre, kde i maturoval (r. 1931), a na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe u profesora M. Weingarta (slavistiku), J. Janka (germanistiku), J. Chlumského (fonetiku) a iných. Zaujala ho predovšetkým porovnávacia slavistika a fonetika; z oboch týchto odborov dostal solídne základy v duchu mladogramatickej školy. Po absolutóriu učil na stredných školách v Prahe. R. 1938 bol promovaný za doktora filozofie na základe dizertačnej práce o klasifikácii slovanských jazykov. R. 1941 sa vrátil na Slovensko. Pracoval najprv ako redaktor v býv. Slovenskej učenej spoločnosti (1941—43), neskoršie v býv. Slovenskej akadémii vied a umení ako vedecký pracovník, začas i ako vedúci prezídia, neskoršie ako riaditeľ vtedajšieho Jazykovedného ústavu. V Bratislave mal na Peciara vplyv prof. J. M. Kořínek, ktorého zásluhou sa primkol k štrukturalizmu. Aktívne sa zúčastňoval na vedeckej činnosti Slovenskej jazykovednej spoločnosti a po oslobodení v Bratislavskom lingvistickom krúžku. Medzitým bol tri roky (1947—49) lektorom češtiny a slovenčiny vo Švédsku. Po návrate do vlasti postupne dostával viac úloh a funkcií: stal sa redaktorom časopisov Slovenská reč, Jazykovedný sborník, Sovětská věda — Jazykověda, členom vedeckých spoločností a členom rozličných odborných komisií slovenských i celoštátnych. Dnes stojí v čele veľkého vedeckého pracoviska Ústavu slovenského jazyka SAV, je predsedom kolégia SAV pre jazykovedu a členom kolégia jazykovedy ČSAV, členom výboru Združenia slovenských jazykovedcov. Ako popredný marxistický jazykovedec má účasť v každom dôležitejšom jazykovednom podujatí.

Činnosť Štefana Peciara je bohatá a mnohostranná.

Spočiatku sa Peciar venoval osobitne fonetike a fonológii. Z tohto odboru vypracoval vo Švédsku i väčšiu prácu (o tzv. metatéze likvíd), ale neuverejnil ju celú. Doteraz z nej vydal úvodnú kapitolu — kritický prehľad najdôležitejšej literatúry o tomto probléme. Jasne vidí nedostatky starších teórií a možnosti správneho výkladu javov, ktoré majú základný význam pre rekonštrukciu vývinu slovanských jazykov a pre klasifikáciu týchto jazykov. — Iné Peciarove fonetické a fonologické štúdie o slovenčine, uverejňované v našich jazykovedných časopisoch a sborníkoch, týkajú sa najdôležitejších javov slovenského hláskoslovia, ako sú rytmický zákon, diftongy, spoluhláskové skupiny, pomer foném *i* a *j*, fonémy *f* a *v*, vkladné hlásky atď. Aj keď sa niektoré ich výsledky prijímajú s výhradami, sú vždy podnetné a majú nielen teoretický význam, ale i praktický dosah.

S Peciarovými fonetickými a fonologickými štúdiami priamo súvisia jeho práce ortoepické a ortografické. Ich výsledky sú zahrnuté do Pravidiel slovenského pravopisu (z r. 1953 a v ďalších vydaniach), ktoré sú síce kolektívnou prácou, ale mnohé ich poučky vznikli z Peciarovho skúmania, alebo aspoň jeho pričinením dostali definitívne znenie. Proti Pravidlám z r. 1940 vyznačujú sa Pravidlá z r. 1953 novým teoretickým východiskom. Predchádzala im diskusia najprv o reforme slovenského pravopisu medzi lingvistami, na ktorej sa Peciar veľmi aktívne zúčastnil, neskoršie široká diskusia o úprave pravopisu, ktorú Peciar už viedol ako hlavný činiteľ spomedzi jazykovedcov. V duchu marxistických názorov na jazyk a na jeho vývin komisia upravila slovenský pravopis pod Peciarovým vedením bez radikálnych zásahov do pravopisného systému, ale v zmysle jeho demokratizácie. Z pravopisného slovníka odstránili sa puristické zásahy vychádzajúce zo separatistických protičeských snáh. Pravidlá sa stali predovšetkým pričinením Štefana Peciara základnou jazykovou príručkou pre praktické potreby našej spoločnosti, prihliadajúcou na výsledky jazykovednej práce.

Štúdiu zvukovej a ortografickej stránky slovenského spisovného jazyka mieni sa Peciar venovať i v budúcnosti: pravopisné problémy spisovnej slovenčiny chce osvetliť teoreticky v osobitnej knižnej práci; spisovnú výslovnosť hodlá spracovať v ortoepickej príručke.

Druhý odbor, v ktorom Št. Peciar dosiahol významné výsledky s veľkým spoločenským dosahom, je lexikografia a lexikológia. Teoreticky a materiálove dobre podložený väčší slovník slovenského jazyka žiada sa už dávno pre praktické i vedecké ciele. Št. Peciar sa o slovníkové práce zaujímal hneď po oslobodení jednak ako kritik dovtedajších prác, jednak ako redaktor chystaného slovníka v akadémii. Keď sa po r. 1948 u nás zjednotili slovnikárske práce, Peciar sa ujal ich vedenia. Kolektív slovnikárov od r. 1950 pod Peciarovým vedením vypracúva s využitím českých a sovietskych skúseností teóriu stredného výkladového slovníka. Takto *Slovník slovenského jazyka,* ktorý začal vychodiť od r. 1959 (I 1959, II 1960, III 1962 v tlači atď.) nesie pečať Peciarovej práce: všetky heslá dôkladne zredigoval ako hlavný redaktor slovníka a mnohé i vypracoval ako spoluautor. — Zo slovníkového materiálu vychádzajú a slovnikárske skúsenosti zovšeobecňujú vlastné Peciarove práce lexikologické a semaziologické (o funkciách slovesa *byť,* o homonymii neohybných slov, slovesných predpôn a vôbec predponových slovies atď.). V niektorých štúdiách pokúsil sa o výklady pôvodu slov *(načim, horkýže).* (Úplnú bibliografiu Peciarových prác prináša toto číslo Slovenskej reči.)

Gramatickým a štylistickým otázkam Št. Peciar venoval mnoho štúdií a drobných článkov: niekoľkokrát písal o číslovkách, o neohybných slovných druhoch a o ich klasifikácii, o triedení slovies, o genitíve plurálu cudzích podstatných mien ženského a stredného rodu, o jazykovej norme, o prekladaní atď.

Osobitne treba spomenúť Peciarove práce popularizačné, organizačné a redakčné. Po r. 1950 ako predseda učebnicových komisií mal významnú účasť pri vypracovaní učebníc slovenského jazyka pre stredné školy. Svoje metodické názory a zásady podal v úvodných poznámkach učebníc i v osobitných článkoch v časopise Slovenský jazyk a literatúra v škole. — Ako vedecký redaktor jazykovedných publikácií, ktoré vyšli vo Vydavateľstve SAV, v mnohých prípadoch prispel k ich zdokonaleniu nielen z jazykovej, ale i odbornej stránky (Kořínek, Ryšánek, Vážný, Isačenko, Ďurovič atď.). Podobne v redakcii jazykovedných

časopisov a sborníkov pomáha najmä mladším autorom pri úprave ich štúdií z odbornej, ideologickej i jazykovej stránky. Ako jazykový redaktor a poradca zúčastnil sa pri vydávaní spisov Petra Jilemnického a iných publikácií.

Popri spomínaných odboroch jazykovedy Št. Peciar sa zaujíma o všeobecnú jazykovedu a slavistiku v širokom zmysle. Zúčastňuje sa na lingvistických kongresoch a konferenciách i na pravidelných schôdzach Združenia slovenských jazykovedcov. Vystupuje na nich ako rozhľadený a kritický diskutér, ktorý vie za svoje názory aj bojovať. Nevyhýba ani polemikám v časopisoch (porov. diskusie o pravopise, o fonéme *ä*, o diftongoch, o vkladných hláskach, o triedení slovies atď.).

Práce Št. Peciara vyznačujú sa bohatosťou a spoľahlivosťou materiálu, jeho kritickým hodnotením a presným triedením, snahou o originálne riešenie problémov a jasnosťou podania. V tom môže byť našim jazykovedcom vzorom.

Z príležitosti päťdesiatky želáme Štefanovi Peciarovi dobré zdravie a nové pracovné úspechy pri zveľaďovaní našej marxistickej jazykovedy.

E. Jóna

SÚPIS PRÁC ŠTEFANA PECIARA

Táto bibliografia zachycuje práce Š. Peciara za r. 1939—1961. Je usporiadaná chronologicky a ďalej podľa druhu príspevkov: najprv sa uvádzajú knižné práce a štúdie v odborných jazykovedných časopisoch a sborníkoch, za nimi (menším typom písma, petitom) školské učebnice, iné články, referáty, drobné príspevky, zprávy ap. V závere sa osobitne uvádza redakčná činnosť. Drobné príspevky alebo zprávy, ktoré vyšli v tom istom ročníku časopisu alebo v tejže publikácii, sa uvádzajú súhrnne. Pri školských učebniciach sa uvádza iba prvé vydanie.

Skratky: JČ = Jazykovedný časopis, JS = Jazykovedný sborník, KŽ = Kultúrny život, LS = Linguistica Slovaca, SAT = Slovo a tvar, SJLŠ = Slovenský jazyk a literatúra v škole, SPN = Slovenské pedagogické nakladateľstvo, SR = Slovenská reč, ŠN = Štátne nakladateľstvo, VSAV = Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

1939

Otázka metathese likvid a klasifikace slov. jazyků. Časopis pro moderní filologii 25, 272—285.

1941

Vznik praslovanských slabičných likvíd *l̥*, *r̥*. LS 3, 49—53.

Slovenské *ä* nie je samostatnou fonémou. SR 9, 1941/42, 33-41.

1942

Ešte raz: slovenské spisovné *ä* nie je fonéma. SR 9, 1941/42, 141—147.

K etymologii slovenského *načim — način*. SR 9, 1941/42, 196—202.

Úvaha nad slovenskými slovesami na *-úvať*. SR 9, 1941/42, 294—299.

Moje poznámky k Uhlárovmu článku o rytmickom zákone. SR 9, 1941/42, 315—317.

Niekoľko drobností zo spisovnej slovenčiny. [1. Poznámka k slovesám priechodným. 2. Slovesá na *-ínať* // *-íňať*.] SR 10, 1942/43, 3—8.

K etymologii *horký, horky, horkyže.* SR 10, 1942/43, 43—49.

Nad jedným článkom z novín. SR 10, 1942/43, 77—81.

Kaňva, paňva = *kanva, panva.* SR 9, 1941/42, 285—286.

Zo zápisníka slovenského lingvistu. Slovák, 7. 5., s. 8; 14. 5., s. 11; 21. 5., s. 8; 28. 5., s. 7; 4. 6., s. 7; 11. 6., s. 7; 18. 6., s. 7; 26. 6., s. 7; 3. 7., s. 7; 9. 7., s. 8; 16. 7., s. 7; 23. 7., s. 7; 30. 7., s. 8; 6. 8., s. 8; 14. 8., s. 7; 20. 8., s. 8; 27. 8., s. 7; 11. 9., s. 7; 17. 9., s. 8; 25. 9., s. 7; 1. 10., s. 7; 8. 10., s. 8; 16. 10., s. 7; 22. 10., s. 7; 29. 10., s. 8; 5. 11., s. 8; 12. 11., s. 8; 19. 11., s. 8; 10. 12., s. 8; 31. 12., s. 8.

[Zprávy o prednáškach v Slovenskej jazykovednej spoločnosti a iné zprávy:] Slovák, 14. 1., s. 7; 31. 1., s. 7; 8. 2., s. 10; 15. 2., s. 10; 24. 2., s. 7; 1. 3., s. 10; 17. 3., s. 7; 22. 3., s. 10; 8. 4., s. 10; 28. 4., s. 7; 29. 4., s. 7; 10. 5., s. 12; 20. 5., s. 7; 23. 5., s. 7; 16. 6., s. 7; 21. 6., s. 7; 25. 11., s. 7; 26. 11., s. 8; 1. 12., s. 7; 11. 12., s. 7; 22. 12. s. 7.

1943

Slovesné vidy a „jazyková svojskosť". SR 10, 1942/43, 157—167.

K výslovnosti a pravopisu spoluhláskových skupín *sj, zj, sl(ľ), zl(ľ), sm, zm, sn, zn, sň, zň, sr, zr, sv, zv* v dnešnej slovenčine. Štúdia fonologická. SR 10, 1942/43, 197—214.

Fonologický pomer spoluhlások *f — v* v slovenčine. SR 10, 1942/43, 270—281.

Andričova slovenská gramatika. [J. Andrič, Slovačka slovnica, Zagreb 1942.] Slovák, 31. 1., s. 3.

K Bartkovej štúdii „Ľ. Štúr a slovenčina". Slovák, 11. 6., s. 6.

Škola a materinská reč. Slovák, 20. 7., s. 7.

Zo zápisníka slovenského lingvistu. Slovák, 14. 1., s. 6; 22. 1., s. 6; 28. 1., s. 6; 12. 2., s. 6; 19. 2., s. 6; 28. 2., s. 10; 5. 3., s. 6; 11. 3., s. 6; 1. 4., s. 6; 8 4., s. 6; 15. 4., s. 6; 29. 4., s. 6; 7. 5., s. 7; 13. 5., s. 7; 23. 5., s. 12; 28. 5., s. 6; 3. 6., s. 8; 18. 6., s. 6; 2. 7., s. 6; 23. 7., s. 6.

Jazykoveda a purizmus. Národnie noviny, 21. 8., s. 6 (odtlačené aj pod pozmeneným názvom Reč a teória o reči, Slovenská jednota, 31. 8., s. 6).

[Zprávy o prednáškach v SJS:] Slovák, 19. 1., s. 6; 7. 2., s. 10; 17. s., s. 6; 28. 3., s. 9; 14. 4., s. 6.

1944

O štylistickej diferenciácii jazyka. (Poznámky ku skloňovaniu niektorých cudzích slov.) SR 11, 1943/44, 225—244.

Formálna a významová stránka slovies na *-ievať.* SR 11, 1943/44, 325—330.

J. Mihál, Slovenská gramatika s cvičeniami pre I. a II. triedu slovenských gymnázií, Bratislava 1943. Sborník profesorov Slovákov 23, 1943/44, 114—118.

1945

Praktické otázky našej jazykovedy. Čas, 21. 7., s. 4.

Niekoľko poznámok k pravopisnej reforme. Čas, 9. 8., s. 4; Poznámky o pravopisnej reforme II, tamže, 12. 8., s. 4; Poznámky k reforme slovenského pravopisu III, tamže, 28. 8., s. 4; Poznámky k pravopisnej reforme IV, tamže, 25. 9., s. 4; Ešte slovíčko o pravopisnej reforme, tamže, 13. 10., s. 3 [doslov].

Univ. prof. Dr. J. M. Kořínek umrel. Čas, 1. 9., s. 4.

1946

Poznámky k tvoreniu gen. pl. cudzích podstatných mien. SR 12, 12—26.

Poznámka k takzvaným vkladným samohláskam. SR 12, 86—91.
Slovenská kvantita a rytmický zákon. SR 12, 137—152, 217—224.
Prídavné mená na *-lý*. SR 12, 64—65. Tamže: *Dôjsť na — dôjsť k*, 510—512.
Možno uskutočniť pravopisnú reformu? KŽ 1, č. 6, s. 1, 4.
Z činnosti Bratislavského lingvistického krúžku. SR 12, 121—124.

1947

O tvaroch niektorých základných číslovieok v spisovnej slovenčine. SR 13, 1947/48, 26—33.
O fonologickom hodnotení samohláskových skupín v cudzích slovách. SR 13, 1947/48, 72—86.
O užívaní slabičnej a neslabičnej podoby predložiek *v, s/z, k* v spisovnej slovenčine. SAT 1, 43—49.

1948

K otázke fonologického pomeru *i* a *j* v slovenčine. LS 4—6, 1946—48, 107—120.
K slovenským nárečovým zmenám *-m* > *-n* a *-n* > *-m*. LS 4—6, 1946—48, 121—133.
Ešte o samohláskových skupinách v cudzích slovách. SAT 2, 38—41.
Predslov [ku knihe J. M. Kořínka Úvod do jazykospytu, Bratislava], s. 5—8.
Doslov [ku knihe J. M. Kořínka Od indoeuropského prajazyka k praslovančine, Bratislava], s. 125—126.
Nová práca o kvantite. [B. Malmberg, Die Quantität als phonetisch-phonologischer Begriff, Lund 1944.] SAT 2, 60.
Nový lingvistický časopis. [Studia Linguistica, Lund.] SAT 2, 63.

1949

Normatívne poznámky o složeninách s *bielo-* a *čierno-*. SAT 3, 81—86.
Názvy typu *slovenčina, ruština, angličtina*. SAT 3, 138—140.
E. Pauliny, Dejiny spisovnej slovenčiny, Bratislava 1949. SAT 3, 105—106.
E. Pauliny, Slovenské časovanie, Bratislava 1949. SAT 3, 107—108.
J. Horecký, Fonologia latinčiny, Bratislava 1949. SAT 3, 149.
Ako písať: *Žid, Cigán,* či *žid, cigán*. SAT 3, 146—147.
Jazykový kútik. Život 4, č. 40—51, s. 16; č. 52, s. 28.

1950

Gramatické kategórie a ich určovanie v slovníku. SR 15, 1949/50, 177—183.
Jazykový purizmus a apretorská prax. SR 15, 1949/50, 257—273.
Treba. Lexikálno-syntaktická štúdia. SR 16, 1950/51, 55—57.
Gorkij, Tolstoj, Polevoj. SR 16, 1950/51, 58—60.
Jazyk a kultúra. SR 16, 1950/51, 65—69.
Príspevok k otázke písania veľkých písmen. SR 16, 1950/51, 108—110 [spoluautor].
O skloňovaní životných podstatných mien muž. rodu. SAT 4, 17—19.
O situácii v našej jazykovede. JS 4, 32—36.
Úvodom. [Red. úvodník.] SR 16, 1950/51, 1—5.
O našej korektorskej praxi. SAT 4, 21—24.
Ako písať čínske mená. SAT 4, 139—140.
Stalinove slová a naša jazykoveda. Nové slovo 12, 443—444.

„Čudná nedbanlivosť." SR 15, 1949/50, 187—188.
Doslov [k diskusii slovenských jazykovedcov o budovaní marxistickej jazykovedy]. JS 4, 68—69.
Jazykový koutek Československého rozhlasu, Praha 1949. SR 15, 1949/50, 153—154.
V. Blanár, Bibliografia jazykovedy na Slovensku v rokoch 1939—1947, Bratislava 1950. SR 16, 1950/51, 87—88.
J. M. Kořínek, Od indoeuropského prajazyka k praslovančine, Bratislava 1948. SR 16, 1950/51, 88—89.
Pochod. SR 16, 1950/51, 31. Tamže: *Významný a významový*, 92; *Chuťový syr*, 93; *Remíza*, 93—94; *Kubánski kozáci*, 94; *Akonáhle*, 127—128.
Jazykový kútik. Život, 5, č. 1, s. 16; č. 2—6, s. 11; č. 7, s. 14; č. 8—17, s. 10; č. 18, s. 11; č. 19—22, s. 10; č. 23—24, s. 11; č. 25—26, s. 10; č. 27—44, s. 11; č. 45—49, s. 9; č. 51—52, s. 14.
Z činnosti Jazykovedného ústavu SAVU. SAT 4, 31—32.
Prednášky v BLK r. 1950. SAT 4, 72.
Návšteva akademika I. I. Meščaninova v Bratislave. SR 15, 1949/50, 149—151.

1951

K diskusii o triedení slovenských slovies. JS 5, 30—57.
Didaktické a kritické poznámky k učebným textom z materinského jazyka. SR 17, 1951/52, 119—122, 165—167.
Ako vydávame spisy P. Jilemnického. SR 16, 1950/51, 182—188.
K otázke historizmu v jazykovede. SR 16, 1950/51, 193—197.
O základnom slovnom fonde. SR 16, 1950/51, 225—228.
O demokratizácii pravopisu. SR 16, 1950/51, 257—269.
Hlavné zásady transkripcie z cyriliky do latinky. SR 16, 1950/51, 291—292.
O skloňovaní cudzích slov. SR 16, 1950/51, 297—299.
Učebnica slovenského jazyka pre I. triedu gymnázií a odborných škôl. Bratislava, ŠN, 8°, 211 s. [spoluautor].
Jazyková výchova. Učebné texty pre I. triedu stredných škôl. I.—V. časť. (Zošitové vydanie.) Bratislava, ŠN 1951—52, 8°, 308 s. [spoluautor].
Jazyková výchova. Učebné texty pre II. triedu stredných škôl. I.—IV. časť. (Zošitové vydanie). Bratislava, ŠN 1951—52, 8°, 246 s. [spoluautor].
Jazyková výchova. Učebné texty pre III. triedu stredných škôl. I.—IV. časť. (Zošitové vydanie.) Bratislava, ŠN 1951—52, 8°, 295 s. [spoluautor].
Jazyková výchova. Učebné texty pre IV. triedu stredných škôl. I.—V. časť. (Zošitové vydanie.) Bratislava, ŠN 1951—52, 8°, 274 s. [spoluautor].
Slohová výchova. Učebné texty pre II. triedu škôl III. stupňa. Bratislava, ŠN, 8°, 43 s. [spoluautor].
Slohová výchova. Učebné texty pre III. a IV. triedu škôl III. stupňa. I.—II. časť. (Zošitové vydanie.) Bratislava, ŠN 1951—52, 8°, 48 s. [spoluautor].
Pred novými úlohami. [Red. úvodník.] SR 17, 1951/52, 1—4.
K výročiu Stalinových prác o jazyku. Učiteľské noviny 1, č. 23, s. 8.
F. Trávníček, Úvod do českého jazyka. (Český jazyk jako celost.), Brno 1948. JS 5, 301—303.
F. Trávníček, Mluvnice spisovné češtiny I—II, Praha 1948—49. JS 5, 303—308.
Pocta Fr. Trávníčkovi a F. Wollmanovi, Brno 1948. JS 5, 308—309.
Ako by, akoby, ak by. SR 16, 1950/51, 222—223. Tamže: *Samopal*, 309—310; *DAV, DAV-u — Dav, Davu*, 310—311; *Tamtiež*, 311. — *Súvetie priraďovacie a podraďovacie.* SR 17, 1951/52, 61. Tamže: *Slobodymilovný*, 61; *Šturmovčina, kancelárčina*, 61—62; *Záchvat — zachvátenie*, 62; *SSSR — v SSSR — z SSSR — s SSSR — k SSSR*, 62—63.

Diskusia o význame Stalinových jazykovedných prác v Bratislave. Sovětská věda — Jazykověda 1, č. 5, s. 76—78.
Sovietska diskusia o základných otázkach jazykovedných. KŽ 6, č. 51—52, s. 12.
Z činnosti Jazykovedného ústavu SAVU. SR 16, 1950/51, 305—307 [spoluautor].
Nový jazykovedný časopis. [Sovětská věda — Jazykověda, Praha.] SR 16, 1950/51, 308.
Významné výročie. [K 1. výročiu uverejnenia Stalinovej práce O marxizme v jazykovede.] JS 5, 5—9.

1952

Základná jazykovedná terminológia. Sprac. Komisia pre jazykovednú terminológiu pri Ústave slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied a umení pod vedením Š. Peciara. Bratislava, Nakladateľstvo Slovenskej akadémie vied a umení 8°, 58 s.
Kritický prehľad prác o tzv. metatéze likvíd. JS 6, 59—93.
K jednotlivým bodom novej pravopisnej úpravy. SR 17, 1951/52, 278—298; roč. 18, 1952/53, 35—47, 81—86.
K diskusii o prekladaní. SR 18, 1952/53, 155—160.
Rozvoj jazykovedy — zásluha J. V. Stalina. JS 6, 5—14.
Za zľudovenie nášho pravopisu. Pred vydaním nových Pravidiel. KŽ 7, č. 23, s. 1.
Úvod k pravidlám [!] slovenského pravopisu. KŽ 7, č. 23, s. 3—4.
Začíname diskusie o slovenskom pravopise. Učiteľské noviny 2, č. 43, s. 8.
Diskutujeme o návrhu Pravidiel. Učiteľské noviny 2, č. 48, s. 6.
Záver [k posudkom knihy B. Letza *Gramatika slovenského jazyka*, Bratislava 1950]. JS 6, 141.
A. B. Šapiro, Russkoje pravopisanije, Moskva 1951. SR 18, 1952/53, 94—97.
D. N. Ušakov — C. Je. Kriučkov, Orfografičeskij slovar', 8. vyd., Moskva 1952. SR 18, 1952/53, 132—133.
Píšeme perom, drobným písmom, ale *s malým (veľkým) začiatočným písmenom.* SR 17, 1951/52, 179—180. Tamže: *Znásobiť, zdvojnásobiť, strojnásobiť, zmnohonásobiť,* 180; *Sovietska armáda, 180—181.* — HTÚP. SR 18, 1952/53, 64. Tamže: *Ľudskosť* a *ľudstvo,* 103—104; *Alebo* a *čiže,* 134; *Novátor* a *novotár,* 136.
Jazykový kútik. Ľudový rozhlas 8, č. 38, s. 9.

1953

Pravidlá slovenského pravopisu. Zost. Komisia pre vypracovanie nového vydania Pravidiel slovenského pravopisu pod vedením Š. Peciara. Bratislava, VSAV, 8°, 403 s.; dotlač, Bratislava 1954; zrevid. vyd., Bratislava 1957, 425 s.
Problematika morfologického členenia slovesných tvarov v slovanských jazykoch. Slavia 22, 276—285.
Referát k diskusii o úprave slovenského pravopisu. [Na aktíve kultúrnych a vedeckých pracovníkov, konanom dňa 10. 6. 1953 v Bratislave.] SR 18, 1952/53, 328—341.
Záver k diskusii o úprave slovenského pravopisu. SR 18, 1952/53, 380—382.
Stav a úlohy slovenskej jazykovedy. Sovětská věda — Jazykověda 3, 219—224.
[Diskusný príspevok na II. celoštátnej konferencii o porovnávacej slovanskej jazykovede, konanej v dňoch 5.—7. 3. 1953 v Olomouci.] Slavia 22, 211.
Južnoslovenský či *juhoslovenský.* SR 18, 1952/53, 268. Tamže: *O prázdninách,* 223—224.
Novátor — novotár. Jazykový kútik, Bratislava 1953, 53—55 (rozmn.). Tamže: *Ľudová demokracia,* 68—70.
Ako vznikaly Pravidlá [slovenského] pravopisu. KŽ 8, č. 50, s. 3—4.
O záväznosti normy spisovného jazyka. K uvedeniu nových Pravidiel slovenského pravopisu do praxe. Pravda, 28. 12., s. 3.

Nové Pravidlá slovenského pravopisu. [Prejav na slávnosti odovzdania Pravidiel zástupcom pracujúcich 19. 12. 1953.] Práca, 11. 12., s. 5.

Otvorenie Slovenskej akadémie vied. [Štruktúra SAV a úlohy Ústavu slovenského jazyka.] JČ 7, 253—254.

Za mohutnejší rozvoj slovenskej jazykovedy. Pravda, 9. 12, s. 7.

Zpráva o činnosti Ústavu slovenského jazyka SAV za rok 1952. JČ 7, 233—239.

Šesťdesiat rokov akademika Bohuslava Havránka. JČ 7, 130—134; Akademik Bohuslav Havránek šesťdesiatnikom. Pravda 30. 1., s. 7.

Životné jubileum akademika Františka Trávníčka. [Jubilejný čl. k 65. narodeninám.] JČ 7, 125—128; Jubileum akademika Trávníčka. KŽ 7, č. 34, s. 1.

Otvorenie. [Otvárací prejav na I. celoštátnej konferencii čs. lexikografov, konanej v dňoch 5.—7. 6. 1952 v Bratislave.] Lexikografický sborník, Bratislava, 5—6; Tamže: Záver, 209—210.

1954

Dobrovského zásluha o utvorenie národného jazyka. Slavia 23, 107—110.

O morfologickom členení slovesných tvarov. JČ 8, 248—266.

[Referát na diskusii o otázkach fonetiky a fonológie, konanej dňa 17. 6. 1953 v Prahe.] Slovo a slovesnost 15, 38—46.

Nové Pravidlá slovenského pravopisu nástroj zvyšovania jazykovej kultúry. SR 19, 3—8.

A szlovák helyesírás szabályozásáról. Magyar Nyelvőr 78, 338—341.

Učebnica jazyka slovenského pre 9.—11. ročník všeobecnovzdelávacích škôl. Bratislava, SPN, 8°, 287 s. [spoluautor].

Pomoc rodičov pri jazykovej výchove detí. Rodina a škola 1, 194—198.

Hlavné zásady novej úpravy slovenského pravopisu. Slovanský přehled 40, 180.

O slovnej zásobe a základnom slovnom fonde spisovnej slovenčiny. KŽ 9, č. 36, s. 3.

Čo a ako ďalej v diskusii o rozvíjaní slovnej zásoby spisovnej slovenčiny. KŽ 9, č. 45, s. 11—12.

Slovenská jazykoveda. Slovenská akadémia vied, jej uzákonenie a ustanovenie 18.—26. júna 1953, Bratislava, 160—163.

Niet, nieto, nie je. SR. 19, 55—56.

Prečo sme vydali nové Pravidlá slovenského pravopisu. Ľudový rozhlas 10, č. 3, s. 13. Tamže: Marxizmus a jazykoveda, č. 16, s. 15; O slovníku Pravidiel, č. 17, s. 12.

Jazykový kútik. KŽ 9, č. 1—6, s. 6; č. 7, s. 9; č. 8—9, s. 6; č. 10, s. 10; č. 11, s. 6; č. 13, 15, 19, s. 11; č. 20, s. 6; č. 22—23, 25, 28, s. 11; č. 32, s. 10; č. 38, s. 8.

Besedy o jazyku. Pravda, 13, 1., s. 7; 20. 1., s. 4; 29. 1., s. 7; 4. 2., s. 7; 23. 2., s. 7.

Ob'jektivnosť suščestvovanija jazyka. [A. I. Smirnickij, *Ob'jektivnosť suščestvovanija jazyka,* Moskva 1954.] Sovětská jazykověda 4, 478—482.

J. Stanislav, Slovenská výslovnosť, Martin 1953. SR 19, 233—238.

J. Oravec, Slovenský jazyk pre 8. ročník všeobecnovzdelávacích škôl, Bratislava 1954. SR 19, 309—312.

Doslov [ku knihe F. Ryšánka *Slovník k Žilinské knize,* Bratislava], s. 796—798.

Univ. prof. dr. Ján Stanislav päťdesiatročný. JČ 8, 267—268.

Zpráva o činnosti Ústavu slovenského jazyka SAV za rok 1953. JČ 8, 269—274.

Zpráva o činnosti ortoepickej komisie. SR 19, 240.

1955

O slovnikárskej práci. SR 20, 3—9.

Zdroje obohacovania novinárskej reči. SR 20, 82—88.

Zisťovanie a kodifikácia normy. SR 20, 240—250.

O homonymite neohybných slov. SR 20, 337—343.

Nadplán, v nadpláne, nad plán, navyše, naviac. SR 20, 334.
[Diskusné príspevky na konferencii o norme spisovného jazyka, konanej v dňoch 24.—25. 3. 1955 v Bratislave.] SR 20, 220—221.
[Záver k diskusii o zisťovaní a kodifikácii normy.] SR 20, 262—264.
O návrhu pravidiel ruského pravopisu. SR 20, 376—377.
Kedy vyjde slovník slovenského jazyka? KŽ 10, č. 45, s. 11.
Stotisíc slov. [Rozhovor red. čas. so Š. Peciarom o pripravovanom Slovníku slovenského jazyka.] Smena, 30. 9., s. 1.
Zpráva o činnosti Ústavu slovenského jazyka SAV za r. 1954 a za prvý polrok 1955. SR 20, 377—379.
Z otváracieho prejavu dr. Štefana Peciara. [Na konferencii o norme spisovného jazyka, konanej v dňoch 24.—25. 3. 1955 v Bratislave.] SR 20, 193; Záver z konferencie o jazykovej norme, tamže, 279.

1956

Hlásková podoba podstatných mien na *-žik, -žok, -šik, -šok, -ček, -čik, -čok* v dnešnej spisovnej slovenčine. Jazykovedné štúdie 1, 31—40.
Poznámky o niektorých druhoch čísloviek. SR 21, 48—51.
Prejavy kultu osobnosti v našej jazykovede. SJLŠ 2, 294—295.
Úlohy a problémy slovenskej jazykovedy do r. 1960. Naša veda 3, 417—419.
Pravdivo o Slovníku slovenského jazyka. KŽ 11, č. 22, s. 12.
Slovník slovenského jazyka. [Rozhovor red. čas. so Š. Peciarom.] Smena, 19. 10., s. 1.
Málo (menej, najmenej) vyvinutý. SR 21, 387. Tamže: *Závideniahodný,* 387—388.
Univ. prof. Vladimír Šmilauer šesťdesiatročný. SR 21, 121—122.

1957

K diskusii o časticiach. SR 22, 47—54.
Ako písať výrazy s *bohvie, ktovie?* SR 22, 299—309.
O niektorých otázkach vyučovania gramatiky. Metodické problémy vyučovania slovenského jazyka a literatúry (sb.), Bratislava, 249—254.
„Rustikálny charakter" slovenčiny? Mladá tvorba 2, 364.
Poznámky k zrevidovanému vydaniu Pravidiel slovenského pravopisu. [Bratislava 1957.] SR 22, 334—341.
Do videnia, na šťastie, SR 22, 137—138. Tamže: *Všeobsiahly — všeobecný — univerzálny,* 202—204.
O slovníku Pravidiel slovenského pravopisu. Jazyková poradňa, Bratislava, 20—21. Tamže: *Ľudová demokracia,* 68—69; Zloženiny s *celo-* a *vše-,* 78—79; „Nabehnúť na plán", „nanášať problémy", 111—112; „O prázdninách", 183—184.
J. Liška, Rotacizmus. (Foneticko-logopedická štúdia o chybnej výslovnosti hlásky *r* a jej náprave.), Vlastivedný sborník, Košice 1956, 304—346. SR 22, 313—315.
Založili Združenie slovenských jazykovedcov. KŽ 12, č. 10, s. 2.
[Zpráva o prednáške v Združení slovenských jazykovedcov, konanej dňa 18. 3. 1957.] KŽ 12, č. 13, s. 12.
Nové Pravidlá bez väčších zmien. [Rozhovor red. čas. so Š. Peciarom a J. Ferančíkom, šéfredaktorom knižnej redakcie VSAV.] Večerník, 4. 11., s. 3.

1958

Funkcie slovesa *byť* v spisovnej slovenčine. SR 23, 20—34.
Nula celých, či *nula celá?* SR 23, 117—118.
Ako písať príslovkové výrazy. SR 23, 207—222.
České vlastné mená v slovenskom kontexte. SR 23, 249—266.
Niektoré problémy klasifikácie neohybných slov. Studie ze slovanské jazykovědy (sb.), Praha, 141—146.

Вопрос № 11: Какова была структура слога в праславянском языке? Sbornik otvetov na voprosy po jazykoznaniju (k IV Meždunarodnomu s'jezdu slavistov), Moskva, 80—82.

Vývoj a stav jazykovedy v posledných rokoch. SJLŠ 4, 65—68, 101—105.

Ovládanie slovenského jazyka ako prejav socialistického vlastenectva. SJLŠ 4, 257—260.

Popľuť/popľuvať, popľuje, popľujú. SR 23, 183. Tamže: Kvantita zvieracích privlastňovacích príd. mien vzoru *páví,* 183—184; *Poľahúčky,* či *poľahučky?,* 243—244; *Tak isto,* či *takisto,* 245—246; *Včasráno, zavčas ráno,* 246—247; *Prednedávnom,* 247—248; *Regesta* i *regest,* 310.

Naša jazyková poradňa. Pravda, 8. 3., s. 6; 15. 3., s. 7, 22. 3., s. 7.

Nové vydanie Pravidiel slovenského pravopisu. [Pravidlá slovenského pravopisu, zrevid. vyd., Bratislava 1957.] Naša veda 5, 130.

Rozhovor o udalosti. [Rozhovor red. čas. so Š. Peciarom o pripravovanom I. diele Slovníka slovenského jazyka.] Nová literatúra 2, č. 7, s. 14.

O spolupráci medzi Ústavom pre jazyk český ČSAV a Ústavom slovenského jazyka SAV. Naša veda 5, 443—445.

Postrehy. [Informácia o stave prác na Slovníku slovenského jazyka.] KŽ 13, č. 45, s. 12.

70 rokov akademika Františka Trávníčka. SR 23, 372—373.

IV. medzinárodný kongres slavistov. [Zpráva o kongrese, konanom v dňoch 1.—10. 9. 1958 v Moskve.] SJLŠ 4, 319—320; IV. medzinárodný kongres slavistov v Moskve, Naša veda 6, 1959, 33—34.

1959

Slovník slovenského jazyka I. Bratislava, VSAV, 8°, 815 s. [spoluautor].

K diskusii o slovenských deminutívach. SR 24, 161—178.

Vznik Československej republiky a slovenčina. SR 24, 3—7.

Mystici prednášali o jazyku. [Poznámka k cyklu prednášok o jazyku, ktorý v januári 1959 usporiadala Bavorská akadémia pekných umení v Mníchove.] Predvoj 3, č. 11, s. 20.

Narodenie a *narodeniny.* SR 24, 126. Tamže: *Posudok* „na niekoho", či *posudok o niekom?,* 185—186; Ako sa spájajú zlomkové výrazy s podstatným menom?, 187—189; *Súdruh doktor, súdružka doktorka,* 312; Píšeme *Rada ministrov,* či *rada ministrov?,* 314—315.

Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica 9, 1957. JČ 10, 178—180.

Sborník Filozofickej fakulty Vysokej školy pedagogickej v Prešove. II. časť: slovenský jazyk a literatúra, Bratislava 1958. JČ 10, 184—186.

Nové vydanie Pravidiel českého pravopisu. [Pravidlá českého pravopisu, Praha 1957.] SR 24, 49—53.

H. Bartek, Slovenský pravopis s gramatickými poučkami a slovníkom, Whiting (USA) 1956. SR 24, 286—292.

O práci Ústavu slovenského jazyka SAV. [Rozhovor red. čas. so Š. Peciarom.] Ľud, 5. 9., s. 4.

K päťdesiatke prof. dr. Eugena Jónu. SR 24, 236—237.

1960

Slovník slovenského jazyka II. Bratislava, VSAV, 8°, 647 s. [spoluautor].

Z otázok spracovania významových odtienkov v slovníku. SR 25, 157—162.

Doklady a príklady v slovníku. JČ 11, 114—124.

Výskum a normovanie slovenského pravopisu a výslovnosti po roku 1945. SR 25, 205—213.

O niektorých problémoch vyučovania slovenského jazyka. (Do diskusie o novej koncepcii.) SJLŠ 6, 7—10.

K 15. výročiu oslobodenia Československa. [Red. úvodník o rozvoji slovenskej jazykovedy po r. 1945.] JČ 11, 3—5.

Tituly *zaslúžilý učiteľ, zaslúžilý školský pracovník* a pod. SR 25, 309—310.

Narodenie a *narodeniny*. Jazyková poradňa II, Bratislava, 27—28. Tamže: *Objektívny* a *objektivistický*, 60—61; *Straník, stranícky*, 98—99; O tvorení niektorých ženských priezvisk, 115—117; Pozor na radové číslovky!, 157—158; Rozlišujme základné a radové číslovky!, 158—159; *Deväťdesiatich* a *deväťdesiatych*, 159—161; Používanie číslovky *nula*, 174—175; Zlomkové výrazy v spisovnej slovenčine, 175—176; *Slovenské národné povstanie*, 257—259.

Konferencia o marxistickej jazykovede. [Zpráva o konferencii, konanej v dňoch 5.—8. 12. 1960 v Libliciach.] Informačný bulletin pre jazykovedné otázky 1, č. 2, s. 14—18.

1961

K niektorým problémom dvojjazyčného slovníka. (Na materiáli česko-slovenského slovníka.) Lexikografický sborník, Bratislava, 24—33 (rozmn.).

O homonymii predponových slovies. SR 26, 337—354.

[Diskusný príspevok na porade o prekladových slovníkoch, konanej v dňoch 13.—16. 10. 1995 v Piešťanoch.] Lexikografický sborník, Bratislava, 106 (rozmn.).

Rozvoj marxistickej jazykovedy v ČSSR. JČ 12, 3—9.

Národnostná politika KSČ a slovenčina. SR 26, 193—199.

Zadlžiť sa, či *zadĺžiť sa*. SR 26, 119—120. Tamže: *Patrice Lumumba*, 182—183.

Redakčná činnosť

Redakčná činnosť v časopisoch: Jazykovedný sborník — Jazykovedný časopis. Hl. red. roč. 5, 1951 — 8, 1954; člen red. rady od roč. 9, 1958 dosiaľ. — Slovenská reč. Hl. red. od roč. 16, 1950/51 — 19, 1954; člen red. roč. 12, 1946, roč. 20, 1955 — 21, 1956 a od roč. 23, 1958 dosiaľ. — Sovětská věda — Jazykověda. Člen red. rady roč. 1, 1951 — 2, 1952.

Hlavný, vedecký redaktor publikácií: Lexikografický sborník. Materiály z I. celoštátnej konferencie čs. lexikografov, konanej v dňoch 5.—7. júna 1952 v Bratislave, Bratislava 1953. — Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom, Bratislava 1953; dotlač, Bratislava 1954; zrevid. vyd., Bratislava 1957. — F. Buffa, Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese, Bratislava 1953. — F. Ryšánek, Slovník k Žilinské knize, Bratislava 1954. — A. V. Isačenko, Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Морфология. Часть первая, Bratislava 1954; Часть вторая, Bratislava 1960. — Učme sa rodnú reč. Materiál pre kurzy a krúžky slovenského jazyka, Bratislava 1954 (rozmn.). — V. Vážný, O jménech motýlů v slovenských nářečích, Bratislava 1955. — Ľ. Ďurovič, Modálnosť. Lexikálno-syntaktické vyjadrovanie modálnych a hodnotiacich vzťahov v slovenčine a ruštine, Bratislava 1956. — J. Horecký, Základy slovenskej terminológie, Bratislava 1956. — J. Ružička, Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku, Bratislava 1956. — Slovník slovenského jazyka I, Bratislava 1959; II. diel, Bratislava 1960. — V. Blanár, Zo slovenskej historickej lexikológie, Bratislava 1961. — Spisy Petra Jilemnického, vyd. Pravda, Bratislava.

Zostavil L. Dvonč

DYSLALIE. Vyd. Státní pedagogické nakladatelství, Praha (rok vydania neuvedený), 232 strán, brož. Kčs 16,20.

V dňoch 20. a 21. mája 1960 sa konalo v Prahe VIII. celoštátne zasadanie logopedických pracovníkov. Úlohou zasadania bolo poukázať na tesnú súvislosť

porušenej výslovnosti s výchovou a vzdelávaním i na možnosti nápravy a prevencie. Prítomný sborník prináša prednášky a diskusné príspevky o poruchách výslovnosti, ktoré odzneli na tomto zasadaní.

Ak si uvedomíme, ako to uvádza J. Liška v úvodnom referáte, že 18 % školskej mládeže potrebuje pomoc pri náprave výslovnosti, potom je zrejmé, ako spoločensky závažná je otázka práce na náprave výslovnosti. Otázka nápravy reči — najmä školskej mládeže — musí zaujímať nielen rodičov, ale aj pedagogických pracovníkov. Preto pokladáme za potrebné stručne oboznámiť čitateľov s niektorými závažnejšími referátmi, ktoré odzneli na uvedenej konferencii. Pripomíname, že referáty sú vypracované veľmi prístupne, sú veľmi často podložené solídnymi štatistickými výskumami, takže poskytujú dobrý prehľad súčasných výsledkov bádania na tomto poli.

Na čele sborníka je príspevok pod názvom *Základné problémy porúch výslovnosti* od J. Lišku, slovenského logopéda z Košíc. Veľmi názorné sú tu príklady, ktoré autor uvádza z vlastnej praxe pri náprave výslovnosti hlások. Ten istý autor podal zprávu o XI. kongrese Medzinárodnej spoločnosti pre logopédiu a foniatriu, ktorý sa konal v dňoch 17.—22. VIII. 1959 v Londýne. O prvej časti 5. vydania Chvatcevovej *Logopédie,* ktorá vyšla r. 1959, referuje K. Mádlo v článku *Prof. M. E. Chvatcev o poruchách výslovnosti.* V príspevku *Poznámky prof. G. Bárcziho k problému dyslalie* referuje A. Christ o *Všeobecnej liečebnej pedagogike,* učebnici pre vysoké školy pedagogické od známeho maďarského defektologického pracovníka G. Bárcziho (vyšla v Maďarsku r. 1959). Všeobecnejšie je zameraný článok prof. K. Ohnesorga *Zvláštnosti dětské výslovnosti a vývoj hlásek v jazycích,* v ktorom sa ukazuje, že isté vývojové tendencie a zákonitosti v detskej reči sú celkom podobné zákonitostiam v jazyku dospelých alebo i totožné s nimi, čo ilustruje najmä na vývoji francúzskeho jazyka (napr. zámena hlások, zjednodušovanie spoluhláskových skupín, náhradné dĺženie, metatéza ap.). O týchto otázkach písal autor v poslednom čase viackrát, napr. aj v Sborníku prací filosofické fakulty brněnské university A 3, 1955. J. Jesenský v príspevku *K problematike logopedickej starostlivosti o deti s vadami zraku* ukazuje, že u zrakove defektných detí sú veľmi časté poruchy výslovnosti. Toto sú príspevky, ktoré odzneli v prvý deň zasadania.

Na druhý deň odznel ako prvý príspevok S. Svačinu *Artikulační metody při dyslalii;* lepšie však naznačuje obsah jeho príspevku názov, ktorý má znieť podľa pripojeného opravného lístku: *Užití tzv. metody substituční při vyvozování vibrant u patlavých dětí.* Ide o otázku nácviku správneho tvorenia spoluhlásky *r* a (v češtine) *ř.* Sám autor podáva poznámky k substitučnej metóde, ktorú odporúča pri nácviku týchto hlások (vychádza sa z hlásky *d,* ktorá je hláske *r* artikulačne veľmi blízka). V ďalšom článku od tohože autora, ktorý má názov *Z historie nápravních metod,* resp. podľa opravného lístku názov *Vývoj a využití tzv. mechanických metod při vyvozování vibrant u dětí s vadami sluchu i u dětí patlavých,* je zaujímavé sledovať úsilie o nápravu hlásky *r* v minulosti. Dozvedáme sa tu napr., že už r. 1653 oxfordský matematik a lingvista dr. John Wallis v traktáte *De loquela, sive sonorum formatione* odporúčal vychádzať pri nácviku hlásky *r* z blízkych hlások *l, t, d* a *n,* najmä však z *d.* Ako zaujímavosť z uvedeného XI. kongresu v Londýne spomenul v diskusii J. Liška, že holandská logopédka A. Moolenaarová-Bijlová predniesla na kongrese referát s názvom O novom druhu rotacizmu, doteraz nepopísanom vo svetovej litera-

túre, v ktorom išlo o tzv. rhotacismus mandibularis. J. Liška na kongrese pripomenul, že tento druh rotacizmu je už u nás známy pod názvom hyperkinetický rotacizmus a sám Liška ho podrobne popísal a rozobral vo svojej štúdii o rotacizme. Liška na tomto príklade ukazuje, že československá veda stojí neraz na svetovej úrovni a len nedostatok vhodných publikačných možností (napr. publikovanie cudzojazyčných resumé) zaviňuje, že sa o niektorých našich výsledkoch vo svete nič nevie, takže sa podávajú u nás už dávno známe veci ako „doteraz nepopísané vo svetovej literatúre". M. Vajshajtlová píše príspevok *Dyslalie v prostředí vícejazyčném;* v českom prostredí prichádzajú podľa štatistických zistení o nácviku artikulácie hlások jednotlivé druhy hlások v tomto poradí: nacvičovanie výslovnosti znelých spoluhlások *b, d, g, v, z,* tvorenie vibránt *r* a *ř,* nacvičovanie správnej realizácie dlhých samohlások a niekedy aj návyku na správne používanie prízvuku a správnej melódie v reči. F. Tomiška v článku *Statistika dyslalií na Plzeňsku* potvrdzuje aj inde už pozorované zistenie, že u chlapcov sa objavujú poruchy reči včítane koktavosti častejšie než u dievčat. J. Kopecký, J. Cop a V. Nosek z Nového Boru v príspevku *Dyslalie na národních a zvláštních školách* referujú o výsledkoch výskumu počtu dyslalií žiakov národných a zvláštnych škôl v okolí Nového Boru v severočeskom pohraničí. Prieskum potvrdzuje známy poznatok, že počet chýb v reči je priamo závislý od veku, inteligencie a prostredia. Zaujímavý je príspevok F. Synka *Poruchy řeči u dvojčat.* Autor v r. 1956—57 vyšetril 78 párov dvojčiat. Výsledky svojho výskumu reči dvojčiat z hľadiska polohy plodu a z hľadiska laterality (či sú praváci alebo ľaváci) podáva v podrobných štatistických prehľadoch. Polohe plodu nemožno podľa autorovho výskumu prisudzovať zvláštny význam pri vývoji reči u dvojčiat. Zato výskum vývoja reči z hľadiska laterality dokazuje, že násilné výchovné potlačovanie vrodenej laterality (ide len o prevádzanie ľavákov na pravákov) nepriaznivo ovplyvňuje okrem iných duševných funkcií aj rozvoj reči. Reč sa rozvíja lepšie u tých detí (čo je v súhlase s dnešnými výsledkami výskumu laterality vôbec), u ktorých rodičia vrodenú lateralitu rešpektujú. M. Nováková hovorí v článku *Jazyková výchova v přípravných ročnících jako prevence dyslalie* o tom, do akej miery sa dá zlepšiť nesprávna výslovnosť detí v prípravných ročníkoch (t. j. prvých ročníkoch) prehĺbenou jazykovou výchovou. Podľa autorkinho výskumu pri prehĺbenej starostlivosti venovanej jazykovej výchove sa upraví vyše 40 % z počtu detí s nesprávnou výslovnosťou, ktoré prichádzajú do prípravných ročníkov. Podobný je článok M. Filcíkovej-Herfortovej *Výsledky výchovy řeči u žáků přípravného ročníku,* ktorý rovnako podčiarkuje závažnosť jazykovej výchovy v oblasti dyslálií. Konečne O. Ritz-Radlinský podáva príspevok *Prevence dyslalie.* Autor zdôrazňuje, ako je nevyhnutné, aby dieťa už od najútlejšieho veku malo okolo seba v hojnej miere vzor správnej, prirodzenej, nemaznavej výslovnosti a ako je dôležité podporovať u dieťaťa, aby malo chuť hovoriť. Vystríhať sa treba opravovania výslovnosti a pri odstraňovaní nedostatkov treba živiť radosť z dosiahnutého úspechu.

Záverečné zhrnutie výsledkov zasadania *(Závěrečné slovo)* je od M. Bednaříka.

Niektoré referáty majú pripojené resumé diskusných príspevkov, v ktorých sa podrobnejšie rozvádzajú nadhodené otázky.

Osobitne sa chceme ešte zmieniť o slovenských príspevkoch. Zo slovenských účastníkov sa zúčastnil zasadania J. Liška jednak úvodným referátom, jednak

zprávou o londýnskom kongrese Medzinárodnej spoločnosti pre logopédiu a foniatriu. Okrem toho sa aktívne zúčastnil zasadania aj viacerými diskusnými príspevkami, v ktorých uvádza početné výsledky zo svojej praxe. Ďalej je tu slovenský príspevok J. Jesenského. Slovenská účasť bola teda pomerne pekná. Čo sa nás však dosť nemilo dotýka, je jazyková stránka slovenských príspevkov. V príspevkoch J. Lišku sa nájdu len ojedinelé nedostatky, ktoré možno pripísať skôr na účet tlačiarskych nedostatkov (sborník vyšiel v Čechách). Základné nedostatky z hľadiska normy spisovnej slovenčiny sú však v príspevku J. Jesenského. Sústavne sa napríklad porušuje v početných prípadoch rytmický zákon, slová na *-lógia* sa píšu vždy s krátkym *o*, slovo *pedagóg*, resp. *tyflopedagóg* sa tiež píše s krátkym *o*, v početných prípadoch chýbajú čiarky, používa sa termín „obecný" namiesto *všeobecný* atď. Mnohé nedostatky sú pochopiteľné (hoci nie ospravedlniteľné) z toho dôvodu, že autor podlieha v Prahe do značnej miery norme českého spisovného jazyka. Sú tu však aj nedostatky, ktoré ani takto nemožno vysvetliť.

V závere môžeme ešte raz vrele odporúčať všetkým pedagógom, ale aj iným pracovníkom, ktorí majú vzťah k hovorenému jazyku (napr. rozhlasoví a televízni hlásatelia, lektori ap.), aby si prečítali túto publikáciu a vyťažili z nej čo najviac pre svoju prácu, najmä pre prácu so školopovinnou mládežou, kde otázka správnej výslovnosti stáva sa zvlášť dôležitou otázkou rozvoja celej osobnosti dieťaťa.

L. Dvonč

PORADA MEDZINÁRODNEJ TERMINOLOGICKEJ KOMISIE PRI MEDZINÁRODNOM KOMITÉTE SLAVISTOV

Na druhej pracovnej porade MTK, konanej vo Varšave v dňoch 21.—24. marca 1962, rokovalo sa najmä o súpise základných jazykovedných termínov, ktorý pripravila Čs. terminologická komisia ako podklad pre vypracovanie slovníka základnej jazykovednej terminológie v slovanských jazykoch. Po diskusii sa ukázalo, že možno zostaviť slovník slovanskej jazykovednej terminológie, ak sa pripomienky národných komisií sústredia a spracujú do konca júna 1962 a ak sa národné komisie postarajú o vypracovanie ekvivalentov v príslušnom jazyku do marca 1963. Takto získaný materiál sa podrobne prediskutuje na ďalšej pracovnej porade MTK, ktorá sa má uskutočniť v máji 1963 v Budyšíne. Tým sa splní úloha, ktorú dostala MTK na Medzinárodnom slavistickom sjazde v Moskve roku 1958. O ďalšom postupe prác sa rozhodne na Medzinárodnom slavistickom sjazde v Sofii roku 1963. Predpokladá sa, že získaný materiál bude možno spracovať a uverejniť v osobitnom slovníku slovanských jazykovedných termínov.

Osobitná pozornosť sa venovala aj terminológii novovznikajúcich jazykovedných smerov a odborov. Ukázalo sa, že bude treba tieto termíny zhromažďovať a spracúvať na jednom pracovisku, ktoré by vykonávalo aj úlohu koordinátora novej terminológie. Za takéto pracovisko sa určil Ústav slovenského jazyka SAV v Bratislave.

Rokovalo sa aj o možnostiach zámeny domácich jazykovedných termínov medzinárodnými v tých prípadoch, keď sa medzinárodné termíny používajú vo všetkých slovanských jazykoch.

J. Ružička

K otázke spojovníka v menách typu Gregor-Tajovský. — Chceme sa dotknúť otázky používania spojovníka v tzv. zložených osobných vlastných menách typu *Gregor-Tajovský.*

Prvé *Pravidlá slovenského pravopisu* z r. 1931 (str. 80), rovnako aj Pravidlá z r. 1940 (120), z r. 1953 (113) a zrevid. vydania z r. 1957 (120) a 1962 (tamže) uvádzajú, že spojovník (resp. podľa Pravidiel z r. 1931 spojovacia čiarka) sa kladie medzi jednotlivé časti (členy) zložených vlastných mien, a to priezvisk aj miestnych mien. Napr. *Viliam Pauliny-Tóth, Elena Maróthy-Šoltésová, Jozef Gregor-Tajovský, Muráň-Červená Skala, Rakúsko-Uhorsko, Martin-Vrútky, Modra-Čaníkovce* ap. Písanie spojovníka v menách tohto typu preberá rovnako ako Pravidlá slovenského pravopisu aj J. Orlovský v článku *Interpunkcia v slovenčine* (SR 14, 1948/49, 249). Medzi zložené vlastné mená káže písať spojovník: *Mária Rázusová-Martáková* (s vysvetlivkou: *Martáková, rodená Rázusová), Elena Maróthy-Šoltésová, Jozef Gregor-Tajovský, Svetozár Hurban-Vajanský, Ladislav Nádaši-Jégé, Pavol Országh-Hviezdoslav, Ľudo Mistrík-Ondrejov, Ignác Grebáč-Orlov, Izidor Žiak-Somolický, Mikuláš Schneider-Trnavský.*

Uvedené pravidlo o písaní spojovníka medzi jednotlivé členy zložených priezvisk sa dodržiavalo až do najnovších čias. Zmena prichádza v *Slovníku slovenského jazyka,* ktorý v niektorých prípadoch upustil dočasne od používania spojovníka, ale neskôr vrátil sa k pôvodnému písaniu.

V I. diele Slovníka slovenského jazyka (na str. 811) sa uvádzajú tieto podoby: *Július Barč-Ivan, Peter Bella Horal, Pavol Országh Hviezdoslav, Gustáv Zechenter Laskomerský, Mária Rázusová-Martáková, Elena Maróthy Šoltésová, Jozef Gregor Tajovský, Božena Slančíková Timrava, Svetozár Hurban Vajanský* a *Vladimír Hurban Vladimírov.* (Pravdepodobne podľa toho, ako sa písali uvedené mená v citovaných dielach, vydaných pred Pravidlami z r. 1931.) V II. diele (str. 646) sa mení písanie mena *Peter Bella-Horal* (so spojovníkom), podobne *Pavol Országh-Hviezdoslav, Gustáv Zechenter-Laskomerský, Elena Maróthy-Šoltésová, Jozef Gregor-Tajovský, Svetozár Hurban-Vajanský.* Okrem toho z novších autorov je tu *Viera Markovičová-Záturecká.* Opravuje sa znenie mena *Božena Slančíková Timrava* na *Timrava* (v zátvorke sa uvádza *Božena Slančíková),* čo je jedine správne. Meno *Vladimír Hurban Vladimírov* ostáva bez spojovníka.

Ako vidieť, II. diel Slovníka slovenského jazyka sa vrátil k pôvodnému spôsobu písania spojovníka v zložených priezviskách typu *Gregor-Tajovský.* Pravda, v I. diele ostáva písanie bez spojovníka, čo v praxi vyvoláva nedorozumenie a kolísanie v bode, kde predtým nebolo kolísania. Je na mieste uvážiť, či sa tu má alebo nemá písať spojovník.

Ponajprv treba uviesť, že mená písané bez spojovníka *(Jozef Gregor Tajovský)* na prvý pohľad vzbudzujú dojem cudzích trojčlenných pomenovaní osôb, napr. ruských alebo bulharských *(Vladimír Iľjič Lenin).* Týka sa to najmä takých mien ako *Ľudo Mistrík Ondrejov* (hoci tento prípad je tiež sporný, pretože bežne sa používa *Ľudo Ondrejov)* alebo *Ignác Grebáč Orlov.*

Písané *Jozef Gregor Tajovský* môže sa tiež vidieť ako meno osoby, ktorá má

popri priezvisku dve krstné mená. Veď priezvisko *Gregor* je v tomto prípade vlastne krstné (rodné) meno použité ako priezvisko. Teda meno *Jozef Gregor Tajovský*, keď sa napíše bez spojovníka, môže sa nesprávne hodnotiť ako mená *Ján Levoslav Bella, Karel Hynek Mácha, Michal Miloslav Hodža, Wolfgang Amadeus Mozart, Rainer Maria Rilke* ap. Z toho môžeme vyvodiť záver, že pri všetkých menách, v ktorých ide o spojenie priezviska pôvodom rodného mena a ďalšieho priezviska by dochádzalo k predstave, že príslušná osoba má dve rodné mená a jedno priezvisko, napr. *Ján Imrich Nový, Ferdinand Milan Lipták, Ján Peter Slovák* ap. (Vymyslené príklady; rodné mená *Peter, Milan, Imrich, Gregor, Urban, Branislav, Stanislav* atď. sa však bežne používajú aj ako priezviská.)

Ak pri používaní plného mena takejto osoby, napr. *Jozef Gregor Tajovský* (písaného bez spojovníka), vzniká predstava dvoch rodných mien a priezviska, zatiaľ pri samotnom používaní mena *Gregor Tajovský* vznikala by predstava, že meno *Gregor* je rodné meno a že *Tajovský* je priezvisko, teda k nesprávnej predstave, že je tu jedno rodné meno a jedno priezvisko. To sa zase týka všetkých mien, ktoré sme tu vyššie uvádzali. Konečne nie je vylúčené — aj keď sa nám to zdá byť azda čudné — že podobne by mohol niekto hodnotiť aj písané *Elena Maróthy Šoltésová* alebo *Maróthy Šoltésová* a iné podobné prípady („záhadné" rodné meno *Maróthy!*).

Pri uvažovaní o tejto otázke, ako pri rozbore akejkoľvek pravopisnej otázky, treba mať na mysli aj pravopisnú tradíciu. Videli sme, že vo všetkých Pravidlách slovenského pravopisu sa uvádza písanie uvedených mien typu *Jozef Gregor-Tajovský* so spojovníkom. Na potrebu takéhoto písania sú aj iné dostatočné dôvody, ktoré sme tu rozviedli, čo ukazuje na nutnosť zachovávať tradičný spôsob písania mien typu *Jozef Gregor-Tajovský* so spojovníkom. Preto bolo správne, že II. diel Slovníka slovenského jazyka sa vrátil k zaužívanému spôsobu písania týchto vlastných mien.

Písanie mien typu *Gregor-Tajovský* zároveň ukazuje, že neodôvodnená zmena zaužívaného spôsobu písania slov môže zbytočne rozkolísať pravopisnú normu.

L. Dvonč

Snemovňa reprezentantov? — Slovo *reprezentant* má u nás význam ‚predstaviteľ'. Preto na nás pôsobí nezvyklým dojmom, keď sa názov *House of Representatives* prekladá u nás ako *Snemovňa reprezentantov.* Ide totiž o snemovňu, v ktorej zasadajú poslanci (na rozdiel od senátu, v ktorom zasadajú senátori). Možno smelo povedať, že takýto preklad mnohým ľuďom nič nehovorí. Podľa našej mienky nemožno tu jednoducho bez zmeny preberať slovo *reprezentant,* pretože u nás toto slovo nemá význam ‚poslanec'. Tak ako sa neprekladá slovo *House* ako *dom,* ale sa tu používa zodpovedajúci ekvivalent *snemovňa,* tak aj slovo *representative* nemožno jednoducho prepísať do slovenčiny v podobe *reprezentant,* ale treba aj tu použiť zodpovedajúci ekvivalent tohto slova. Správne sa uvádza ekvivalent celého spojenia *House of Representatives* v *Anglicko-českom slovníku* od A. Osičku a I. Poldaufa (Praha 1956, 337): poslan. sněmovna (mimobritská). Názov *House of Representatives* by sme mohli podľa jednotlivých zložiek preložiť aj ako *Snemovňa poslancov;* pretože však slovenčina dáva prednosť názvu so zhodným adjektívnym prívlastkom pred názvom s nezhodným substantívnym prívlastkom, bude správnejšie používať ekvivalent

Poslanecká snemovňa (s veľkým začiatočným písmenom, pretože ide o názov zákonodarného sboru, porov. písanie názvu *Národné zhromaždenie, Najvyšší soviet, Ľudová snemovňa* ap.). Pre zástupcu v Poslaneckej snemovni by sme navrhovali používať spojenie slov *člen Poslaneckej snemovne*. Používanie samotného slova *poslanec* sa v súvislosti so Spojenými štátmi nezaužívalo. Okrem toho pri používaní slova *poslanec* v spojení s názvom amerického zákonodarného sboru by dochádzalo k trochu bizarnému vyjadreniu „poslanec Poslaneckej snemovne" (porov. však *poslanec Národného zhromaždenia, poslanec Najvyššieho sovietu SSSR, Ľudovej snemovne NDR* ap.).

L. Dvonč

Otrhaný (ošklbaný) ako lipa. — Ide o expresívne obrazné prirovnanie s významom ‚veľmi otrhaný (ošklbaný)'. Najprv uvedieme dva doklady z Kukučínovho diela a potom pripojíme predpoklad o motivácii tohto známeho prirovnania. *On skoro so zvieracou láskou ľne k deťom svojim. Odtrhne si od vlastných úst* [starý Mendl], *len aby ony dobre žili; chodí* o t r h a n ý a k o l i p a, *len aby sa tie elegantne šatili.* (I, 88) — *Hľadí iba na ňu* [na cigánsku dievku]. *a myslí si: „Že sa to neogabe! Dievčica ešte rúča —* a k o l i p a o t r h a n á. *A nehanbí sa nič.* (V, 89).

Prečo sa intenzita prídavného mena *otrhaný* vyjadruje prirovnaním *ako lipa?* Najpravdepodobnejšie preto, lebo lipa, strom, z ktorého sa trhajú kvety ako liečivý prostriedok, býva naozaj v čase kvitnutia otrhaná. Ľudia, a to najmä mladí, keď z nej oberajú kvet, neraz ju na nepoznanie oblámu. Obraz oblámanej, otrhanej (ošklbanej) lipy motivoval prirovnanie *otrhaný ako lipa* a ešte expresívnejšie *ošklbaný ako lipa.* Ide o ustálené spojenie, preto nemožno povedať, napr. „otrhaný ako čerešňa" alebo „otrhaný ako orech" (ale *zdravý ako orech),* „otrhaný ako hruška", i keby aj tieto stromy vyvolávali niekedy podobný negatívny dojem ako lipa.

G. Horák

Frontispice či frontispis? — V *Pravidlách slovenského pravopisu* (3. zrevid. vyd., Bratislava 1962, 85) a v gramatických príručkách sa bežne uvádza, že francúzske a anglické mená zakončené na nemé *-e,* ktoré sa nevyslovuje, strácajú pri skloňovaní koncové *-e* aj v písme, napr. *Hume — Huma, Home — Homa, Shakespeare — Shakespeara, Lafargue — Lafargua.* Ale vo francúzskych a anglických menách na *-ce* (vysl. *-s), -ge* (vysl. *-ž vo* franc., *-dž* v angl.), *-che* (vysl. *-š)* ostáva *-e* vo všetkých pádoch, napr. *Laplace — Laplacea, Le Sage — Le Sagea, Malebranche — Malebranchea* atď.

V jazykových príručkách sa ako príklady uvádzajú len vlastné mená a z nich len priezviská. Táto poučka sa však samozrejme vzťahuje aj na rodné mená a na iné vlastné mená, napr. *Pierre — Pierra, Claude — Clauda, Anatole — Anatola, Le Havre — v Le Havri, Louvre — v Louvri, Patrice — Patricea* ap. Azda aj práve preto, že sa ako príklady uvádzajú len priezviská, robia sa niekedy chyby pri iných slovách, ktoré sem tiež patria. (Napr. pri skloňovaní mena *Patrice,* ako na to upozornil Š. P e c i a r v drobnom príspevku *Patrice Lumumba,* SR 26, 1961, 182—183.)

Poučka o vynechávaní alebo ponechávaní koncového *-e* sa vzťahuje nielen na

francúzske a anglické vlastné mená na *-e* (priezviská, rodné mená, zemepisné mená), ale aj na všeobecné podstatné mená rovnakého pôvodu (takéto mená sú ináč pomerne zriedkavé). Napríklad z osobných všeobecných podstatných mien mužského rodu patrí sem slovo *sansculote*, z neživotných mužských podstatných mien slová *safe, timbre, vaudeville* (zaznamenávajú sa v slovníkovej časti Pravidiel). V týchto slovách sa *-e* pri skloňovaní vynecháva rovnako, ako v menách *Shakespeare, Hume* ap.: *sansculota, safu, timbru, vaudevillu.*

Príkladom na všeobecné podstatné meno mužského rodu na *-ce*, v ktorom by sa malo koncové *-e* ponechávať vo všetkých pádoch (ak by sme tu postupovali rovnako, ako pri menách *France, Le Sage* ap.), je slovo *frontispice*, vyslovované ako *frontyspis*. Podľa toho mal by sa tvar gen. a dat. sg. písať *frontispiceu*. Pravidlá slovenského pravopisu a *Slovník slovenského jazyka* I, Bratislava 1959, uvádzajú však podobu *frontispicu*, čiže samohlásku *-e* vynechávajú. Pri všeobecných podstatných menách by sa rovnaké písanie ako pri vlastných menách, teda *frontispiceu, frontispiceom* atď. pociťovalo ako dosť násilné a neprirodzené. Všeobecné podstatné mená majú totiž zrejmú snahu čo najviac sa priblížiť k domácim slovám, ba splynúť s nimi, stať sa domácimi. V tom je práve rozdiel medzi cudzími vlastnými a všeobecnými podstatnými menami. Preto nás neprekvapuje, že sa aj pri slove *frontispice* stretávame s poslovenčenou podobou *frontispis*. Táto podoba má oproti pôvodnej podobe tú výhodu, že sa tu odstraňuje spomínaná ťažkosť s písaním koncového *-e*, resp. odstraňuje sa takto rozdiel v písaní gen sg. *Francea*, ale *frontispicu*. Nazdávame sa, že je celkom na mieste uznať za správnu poslovenčenú podobu *frontispis*.

L. Dvonč

Prídavné mená typu dvojdielny — dvojdielový. — Z faktu, že v *Slovníku slovenského jazyka* sa uvádzajú slová *dvojdielny, jednodielny*, dalo by sa usudzovať, že slová *dvojdielový, jednodielový, trojdielový, štvordielový, viacdielový* sa nepokladajú za správne, prípadne že ich frekvencia je taká malá, že si nezaslúžia uvedenie v akademickom slovníku.

Skutočnosť je však iná: nielen materiál v slovníkovej kartotéke Ústavu slovenského jazyka, ale najmä novšie odborné publikácie ukazujú, že zložené slová typu *dvojdielový* sa používajú pomerne často.

Len v *Odevníckom názvosloví* sa napr. uvádzajú názvy *dvojdielové šaty, dvojdielové plavky, viacdielové oblečenie*. V tej istej práci sa však uvádzajú názvy *dvojdielny rukáv* a *trojdielny rukáv*.

V *Terminológii botanickej morfológie* sa však uvádzajú zase iba podoby s *-dielny*, napr. *dvojdielny list, trojdielny list*. Pravda, je tu aj názov *dielny list*.

Keďže sa v tej istej práci vyskytujú podoby *-dielový* i *-dielny*, možno sa pýtať, ktorá podoba je správna, alebo či je medzi nimi nejaký významový rozdiel.

Na prvú otázku je odpoveď jednoznačná: obidve podoby treba uznať za správne. Ba možno povedať, že podoba *dvojdielový* je dokonca širšia v takých spojeniach ako *dvojdielový román, päťdielový slovník*, pretože tu je zreteľná slovotvorná štruktúra — ‚majúci dva, tri diely', obdobná ako v spojeniach ‚majúci štyri sedadlá' = *štvorsedadlový*. No jestvuje aj typ ‚majúci štyri miesta' = *štvormiestny*.

Príklady z Odevníckeho názvoslovia by bolo možné vysvetliť asi tak, že *dvoj-*

dielový je zložený z dvoch samostatných dielov, kým *dvojdielny* je zložený z dvoch menej samostatných častí. Podobne názvy typu *trojdielny list* by bolo možné vysvetľovať ako list rozdelený, rozčlenený na tri diely z pôvodného celku. Takto by sa dal vysvetliť aj rozdiel medzi spojeniami *trojdielna skriňa* (rozdelená na tri časti) a *trojdielový slovník* (zložený z troch dielov).

V skutočnosti však takýto výklad by nebol jednoznačný ani správny. Ide skôr o to, ktorá podoba je v danom zloženom slove zaužívaná. A pri novších slovách tohto typu možno zisťovať miernu tendenciu dávať prednosť slovám typu *dvojdielový.*

J. Horecký

Tvrdá noc, tvrdá zima. — Prídavné meno *tvrdý* má okrem základného významu ‚ťažko drobiteľný — krájateľný, pevný' aj sekundárne významy ‚namáhavý', napr.: *tvrdá* robota, obrazne *tvrdý oriešok* a potom aj význam ‚neskorý'. Práve tomuto poslednému zo spomenutých významov venujeme pozornosť na základe niekoľkých dokladov z Kukučínovho diela (citujeme podľa posledného vydania v Slovenskom vydavateľstve krásnej literatúry): *Tými myšlienkami sa* [Miško Jahoda] *zaoberal do samej t v r d e j noci.* (IV, 108) — *Do t v r d e j noci chodili po dedine.* (V, 362) — *Čo budeme už robiť: n a j t v r d š i a zima, a bez pece!* (IV, 282)

V spojení *tvrdá noc* má prídavné meno *tvrdá* význam ‚neskorá, pokročilá'; naproti tomu v dvojici *tvrdá zima* môže mať prídavné meno *tvrdá* aj význam „veľmi chladná". Závisí od súvislosti (kontextu), či ide o veľmi veľkú zimu alebo zimu v tom štádiu, keď je už toto ročné obdobie v plnom prúde (zvyčajne v druhej polovici). No spojenie *najtvrdšia zima* ukazuje, že obidva sekundárne významy prídavného mena *tvrdý* môžu byť a bývajú zviazané. Totiž znaky a účinky príslušného časového úseku (obdobia) sa ukazujú v najvyššej miere vtedy, keď je už v polovici alebo aj za ňou („na sklonku").

Podobne sa používa aj spojenie *tvrdá jeseň* (neskorá, nevľúdna jeseň).

Veľmi blízky význam ako sekundárne použité prídavné meno *tvrdý* majú aj prídavné mená *hlboký* (hlboká noc) a *vysoký,* napr.: *A nadovšetko krčmy prišli k svojmu právu: myslel by si, že nie je v y s o k é leto, ale skôr fašianok.* (III, 263) *Vysoké leto* je leto „v plnom prúde", keď sú najväčšie teploty a keď je najviac roboty v poli.

Ako vidieť, prídavné mená *tvrdý, vysoký (hlboký)* sa vo svojom obraznom význame dotýkajú.

Pomknutie významu prídavných mien *tvrdý* a *vysoký* v spojeniach *tvrdá noc, vysoké leto* má priehľadnú motiváciu. Pomenovania typu *noc, leto* pri ktorých tieto prídavné mená stoja, majú priebehový ráz, v istom zmysle narastajú, vrcholia a potom prechádzajú do nasledujúcej časovej jednotky (a časového celku vôbec). Keď noc vrcholí, akoby boli jej znaky a účinky najpevnejšie; keď leto sa dostáva na vrchol, akoby bolo narástlo, a práve preto sa obrazne povie *vysoké leto.*

Sekundárny význam prídavných mien *tvrdý* a *vysoký (hlboký),* ktoré sa vo svojich funkciách dotýkajú, ukazuje veľmi zreteľnú súvislosť s ich základným významom.

G. Horák

O slovách litráž a „listáž". — Slová s príponou *-áž* sú zväčša francúzskeho pôvodu a vyjadrujú jednak činnosť *(sabotáž, pilotáž, inštruktáž, kabotáž)*, jednak súhrn vecí *(trikotáž, takeláž)*.

Popritom však jestvuje niekoľko slov, v ktorých sa príponou *-áž* vyjadruje súhrnná miera, súhrnné množstvo. Známe sú napr. slová *metráž* a *litráž*. *Metráž* je počet metrov, *litráž* počet litrov, ako vidieť zo spojení „pri novom filme prekročili predpísanú metráž", „litráž nového typu auta bola mierne zväčšená". Oveľa častejšie je však podoba príd. mien *krátkometrážny* (napr. *krátkometrážny film)* a *malolitrážny* (napr. *malolitrážny automobil)*.

Podobne ako *metráž* sú utvorené aj podstatné mená *voltáž* a *gramáž*. Prvé sa používa — azda vplyvom ruštiny — na označenie napätia vo voltoch a bežné sú aj prídavné mená, napr. *vysokovoltážne vedenie*. Druhým sa v papiernictve označuje kvalita papiera vyjadrená váhou istého množstva papiera v gramoch: čím väčšia váha, t. j. *gramáž*, tým horšia kvalita.

Slovom „listáž" by sa mal označovať počet listov papiera v nejakom zväzku, napr. v knihe, zošite. Na rozdiel od slov *metráž, litráž, voltáž, gramáž* je však utvorené príponou *-áž* od domáceho slovotvorného základu *list*. Takéto hybridné tvorenie je dnes pomerne zriedkavé, preto slovo „listáž" nemožno pokladať za správne. Počet listov v zväzku knihy ap. sa obyčajne vyjadruje opisom.

J. Horecký

Keď je tam štyri-päť detí... — Podľa svojho gramatického vzťahu k podstatným menám základné číslovky tvoria dve skupiny. Číslovky *jeden* až *štyri* majú s podstatným menom, ktoré k nim vyjadruje počítaný predmet, zhodu podobne ako adjektíva *(jeden kľúč, dve cigarety, štyria chlapci)*. Číslovky od *päť* vyššie žiadajú si genitív príslušného názvu *(šesť kníh)*. Avšak môžu sa s ním aj zhodovať *(piati pracovníci, šiestich kníh)*. Tým sa potom riadi aj sloveso vo vete. Pri zhode je v čísle (a rode) príslušného podstatného mena *(jedno napomenutie nestačilo, prišli len traja návštevníci)*, pri väzbe s genitívom podstatného mena je sloveso v jednotnom čísle a v strednom rode.

Na vyjadrenie približného počtu sa používajú ako jedna možnosť dve susedné číslovky v tesnejšom spojení: *jeden-dvaja, dva-tri, štyri-päť* ap. V spojení *štyri-päť* nemajú obidve číslovky rovnaký gramatický vzťah k názvu počítaného predmetu. Číslovka *štyri* by si žiadala nominatív, číslovka *päť* genitív. Z týchto dvoch možností sa volí druhá, t. j. gramaticky preváži číslovka *päť*, teda vyššia číslovka. Podstatné meno bude v genitíve a sloveso v jednotnom čísle, tak ako to ukazuje príklad v záhlaví: *Keď je tam štyri-päť detí, ťažko si niečo počneš. — Keby tam nebolo štyri-päť detí, dalo by sa na to ešte pomýšľať.*

Podobne sa rieši otázka vetnej konštrukcie aj pri voľnom spojení číslovieok: *Stačilo by na to štyri alebo päť dní.*

Keď v týchto alebo podobných príkladoch použijeme miesto číslovieok *štyri* a *päť* číslovky *jeden* a *dva*, zase prevážI gramaticky vyššia číslovka: *Keď sú tam len jeden-dvaja chlapi, neurobíš veľa. — Za jeden alebo dva dni toho veľa nenavoziš.*

Ako vidíme, v spojení podstatného mena s číslovkami, ktoré nemajú k nemu rovnaký gramatický vzťah, prevážI ten vzťah, ktorý uplatňuje vyššia číslovka.

F. Miko

Počúvate rozhlas po drôte? — A. K., Spišská Nová Ves: „Z rozhlasu po drôte som počul po skončení istej časti vysielania takéto zahlásenie: »Počúvali ste rozhlas po drôte a veľmi krátke vlny.« — Myslím si, že správne by bolo: »Počúvali ste vysielanie rozhlasu po drôte a na veľmi krátkych vlnách.«"

Odpoveď: Československý rozhlas má niekoľko vysielačov. Jeden z nich má názov *Rozhlas po drôte* (píšeme s veľkým *R*) a iný sa nazýva *Veľmi krátke vlny* (s veľkým *V*). Teda v prvom prípade ide o vysielač *Rozhlas po drôte* a v druhom o vysielač *Veľmi krátke vlny* (hlásatelia to niekedy skracujú na *VKV*). Speaker by mohol hlásiť takto: Počúvali ste vysielač Rozhlas po drôte a vysielač Veľmi krátke vlny. No zahlásenie môže skrátiť tak, že slovo *vysielač* z neho vynechá. Tak dostane elipsu: Počúvali ste Rozhlas po drôte a Veľmi krátke vlny. Zahlásenie je vcelku správne, len pri písomnom prejave treba písať prvé slová pomenovaní s veľkým začiatočným písmenom, a nie tak, ako to chápete a píšete Vy. Pri zahláseniach a odhláseniach v rozhlase treba často používať elipsy. Speakri to skutočne robia. A preto počúvame takéto vety: *Tu Bratislava. A teraz zprávy. Dnešný program. Bratislava končí svoj dnešný program.* Atď. Teda hlásatelia nerobia chybu, keď oznamujú: *„Počúvali ste Rozhlas po drôte" a „Veľmi krátke vlny."*

K slovám typu bisťu, veruže, hja a pod. — A. K., Piešťany: „V mnohých našich reportážach sa používajú výrazy typu bisťu, veruže, hja... Na mňa to pôsobí takým dojmom, ako by chceli svoj prejav odintelektualizovať a dosiahnuť, aby vyznieval bodro. S týmito slovami sa však už v hovorovej reči rozhodne nestretáme a podľa mňa zaváňajú archaizmom."

Odpoveď: Výrazy typu *bisťu, veruže, hja* patria do slovnej zásoby spisovnej slovenčiny. Sú to lexikálne prostriedky, ktoré sa používajú na vyjadrenie citovosti prejavu. Ide o citové častice alebo citoslovcia. K uvedeným by sme mohli priradiť ešte ďalšie častice *žiaľ, figu, paroma, čerta, naskrze, čože, hej, bodaj, kiež, nože...)* a všetky citoslovcia. Tieto expresívne prostriedky jazyk pre dorozumenie a vyjadrenie subjektívneho vzťahu hovoriaceho veľmi potrebuje.

Pravda, treba ich vedieť vhodne využívať. Tak napríklad v úradnom písomnom styku a v odborných teoretických textoch sa takmer nevyskytujú. No bežné sú v hovorovom štýle, v súkromných prejavoch a v umeleckom štýle. Ak sa vyskytnú aj v reportážach, to je celkom prirodzené; reportáž je žáner, ktorý stojí na hranici umeleckého štýlu, a preto pracuje pochopiteľne aj s citovými časticami a citoslovcami. Veď ako by sa vyjadrili napr. zvolania, želania, prekvapenia, obdiv ap.

Citoslovcia a citové častice patria do slovnej zásoby spisovnej slovenčiny takisto ako napríklad všetky úzko odborné a prevzaté cudzie slová. Len oblasť, v ktorej sa používajú, je iná.

J. Mistrík

Z KNÍH VYDAVATEĽSTVA SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

Soňa Lesňáková

MAXIM GORKIJ V SLOVENSKEJ KULTÚRE

Kniha objasňuje otázku, ako sa prijímalo, ako pôsobilo a vplývalo literárne dielo prvého spisovateľa novej socialistickej literatúry M. Gorkého na slovenskú literatúru a kultúrnopolitický život.

Práca je rozdelená na tri hlavné časti. Prvá hovorí o ohlase Gorkého na Slovensku v období pred národným oslobodením. Zaznamenáva prvý dosiaľ zistený preklad z roku 1900, niekoľko ďalších drobných prekladov a viaceré poznámky o spisovateľovi, uverejňované v našej tlači.

Druhá časť si všíma obdobie buržoáznej republiky, zložité otázky vzťahu ku Gorkému s ohľadom na nepriaznivú kultúrnopolitickú situáciu na Slovensku. Nevražlivý postoj buržoázie k Sovietskemu sväzu mal za následok, že až do oslobodenia nevyšlo na Slovensku samostatne ani jedno Gorkého dielo. Plného pochopenia a ocenenia dostalo sa v tých rokoch spisovateľovi jedine na stránkach komunisticky orientovanej robotníckej tlače.

Obdobie ľudovej demokracie, ktoré je predmetom tretej časti práce, sleduje široký prúd, ktorým sa po roku 1945 postupne dostávali Gorkého diela do našich časopisov, knižných vydaní, na javiská. Tvorba veľkého proletárskeho spisovateľa stala sa vecou hlbokého záujmu našich spisovateľov a literárnych pracovníkov a súčasne významným pomocníkom celého kultúrneho a spoločenského snaženia nášho ľudu.

Kniha, ktorá prináša mnoho nového a zaujímavého materiálu, upúta široký okruh čitateľov Gorkého diela. Pre pedagogických, literárnych a kultúrnych pracovníkov je základným zdrojom informácií o osudoch a pôsobení Gorkého diela na Slovensku.

VSAV 1961, str. 192, viaz. Kčs 19,40.

Teodor Münz

FILOZOFICKÝ ODKAZ SLOVENSKÉHO OSVIETENSTVA

Ťažiskom práce je rozbor filozofických náhľadov slovenských osvietencov. Autor ukazuje, že osvietenská filozofia na Slovensku v metóde i vo svojich všeobecných črtách kráča ruka v ruke s osvietenskou filozofiou európskou. Aj naša osvietenská filozofia nadväzuje na pokrokové dedičstvo renesancie a reformácie, ale so zreteľom na nové potreby spoločnosti rozširuje základňu svojich záujmov na nové oblasti vedy a ľudskej činnosti. Väčšina slovenských osvietencov obracia svoju pozornosť ku skutočnému, konkrétnemu životu a jeho potrebám a bojuje proti myšlienkovým autoritám, predsudkom, náboženskému dogmatizmu a neznášanlivosti.

Práca analyzuje a hodnotí osvietenské myslenie na Slovensku približne v rokoch 1780—1820. Autor nezastiera idealistický charakter, protirečivé tendencie a dvojtvárnosť vo filozofických náhľadoch jednotlivých reprezentantov osvietenstva, no pritom vyzdvihuje pokrokové, materialistické črty ich myslenia a ukazuje, čo nového prinieslo osvietenstvo pre naše národné obrodenie a pre vývin národnej vzdelanosti.

Publikácia bude zaujímať historikov filozofie, literárnych historikov, kultúrnych, osvetových a pedagogických pracovníkov.

VSAV 1961, str. 250, brož. Kčs 16,—.

Z NOVŠÍCH VÝTVARNÝCH DEJÍN SLOVENSKA

Práca je súborom vybraných štúdií a materiálov z novších výtvarných dejín Slovenska.

V štúdii S. Vámošiovej Maliar Karol Tibely sa rekonštruuje život a hodnotí torzovité dielo tohto maliara (1813—1870). Ďalšia štúdia od tejže autorky spracúva tému Slovenská krajina v diele Ladislava Mednyánszkeho. Pokusom o vymedzenie účasti J. Hanulu (1863—1944) na vývoji slovenského maliarstva je štúdia V. Mensatorisa k dielu Jozefa Hanulu, doplnená katalógom umelcových prác, zoznamom výstav a bibliografiou. Pozoruhodným prínosom v publikácii je objavná štúdia M. Várossa Grupa uhorsko-slovenských maliarov. Štúdia je zaujímavým príspevkom nielen umeleckohistorickým, ale aj všeobecne kultúrnohistorickým, a to najmä pokiaľ ide o česko-slovenské vzťahy na poli výtvarného umenia pred vznikom ČSR. M. Váross je pôvodcom aj ďalšej štúdie Maliar Eduard Putra, ktorá je monografickým náčrtom života a diela tohto málo známeho, typického príslušníka generačnej vrstvy slovenských maliarov na prelome storočia (1883—1914). Štúdia A. Jurášovej-Dankovej o bratislavskom sochárovi A. Rigelem (1879—1940) je širším pohľadom na otázky sochárskej tvorby na Slovensku koncom 19. storočia a v prvých desaťročiach nášho storočia. Podobné poslanie má štúdia E. Torana Architekt Michal Harminc, opierajúca sa o materiálové štúdium tohto dodnes žijúceho rovesníka D. Jurkoviča.

V druhej časti zborníka sú dva obsiahle materiálové príspevky. Prvý obsahuje 373 listov, je výberom z korešpondencie, osvetľujúcej činnosť grupy uhorsko-slovenských maliarov. Druhý príspevok pripravil prof. J. Markov; sú v ňom spracované a usporiadané archiválie, týkajúce sa inventárov evanjelických kostolov v býv. Liptovskej, Oravskej a Trenčianskej stolici v 17. a 18. storočí. Publikáciu dopĺňajú bohaté obrazové prílohy a menný register.

VSAV 1962, str. 850, obr. 294, viaz. Kčs 77,50.

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka
Ročník 27, 1962, číslo 5
Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Hlavný redaktor: prof. dr. Eugen Jóna
Výkonný redaktor: dr. Ladislav Dvonč
Redaktor časopisu: Andrej Keder
Technický redaktor: Vladimír Štefanovič
Vychádza šesťkrát za rok
Ročné predplatné Kčs 24,—, jednotlivé číslo Kčs 4,—

Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma Poštový novinový úrad — ústredná administrácia PNS, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Možno tiež objednať na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje Poštový novinový úrad — vývoz tlače, Praha 1, Jindřišská ul. 14.
Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin
Výmer PK HSVZ, čís. 18163/50-II 3 — V-15*21377
© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1962

Kčs 4,—